Beslutas av: Kommunfullmäktige
Datum: 1985-03-25
Dokumentet gäller för: Landskrona stad
Dokumentansvarig: Byggnadsnämnden
Revideringsintervall: Historiskt dokument

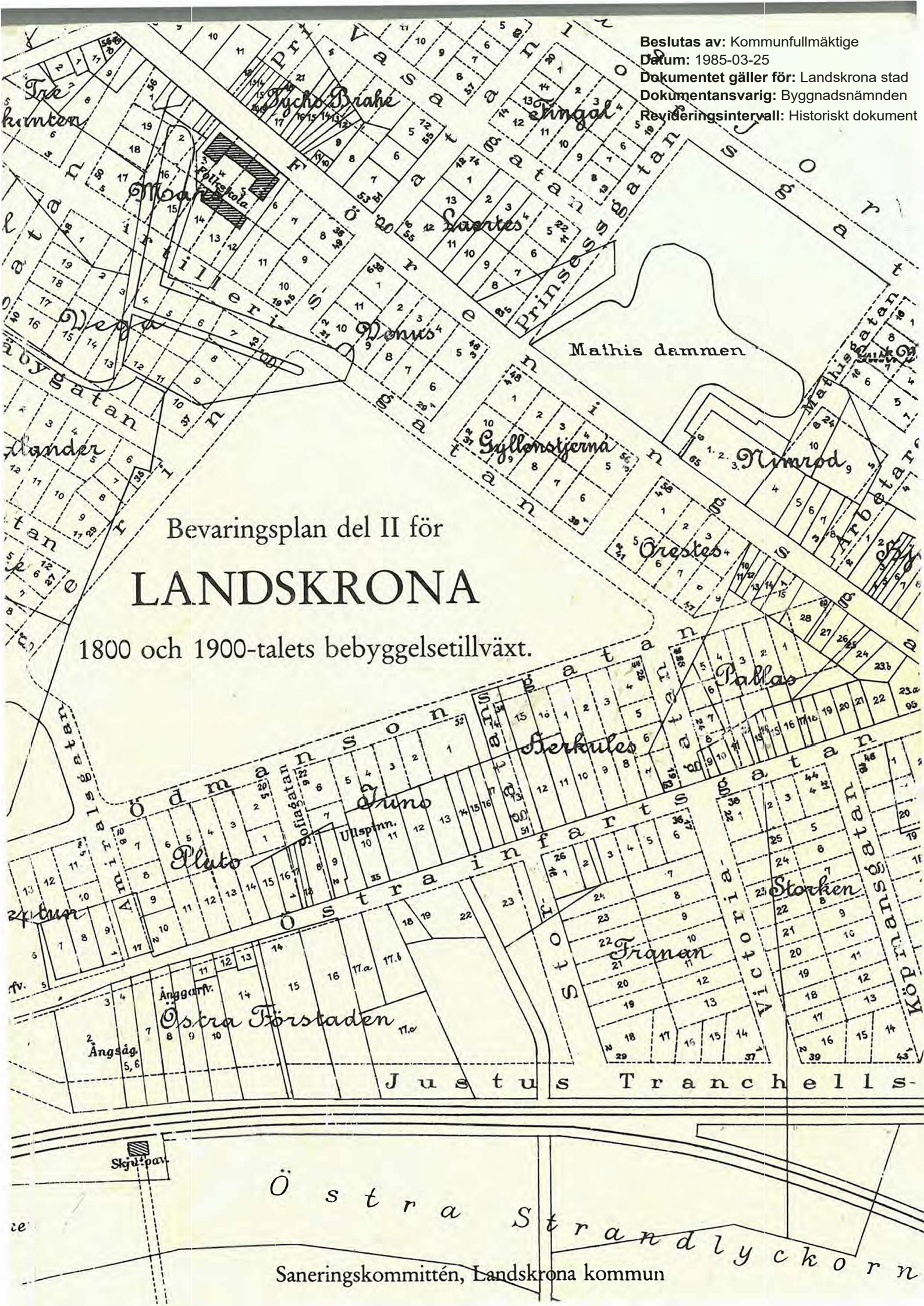

Saneringskommittén, Landskrona kommun

Innehåll

	Sid.
Innehåll	2
Förord	3
Saneringskommittén	4
Bevarandeplanering – vad är det?	5
Lagstiftningen	6
Byggnadsstadgan	
Byggnadslagen	
Planläggning	
Byggnadsnämndslagen	
Finansiering	7
Förbättringsbidrag	
Bidrag	
Tillsyn	
Antikvarisk kontroll av arbetet	
Föreläggningar	
Landskrona – en förklaring	8
Projektet Medelhidstaden	
Upplysningar	
Bevaringsplan del 2, 1800 och 1900-talens Landskrona	9
Stadsarkitekten – en ny tjänsteman	9
Fredrik Sundbärg, stadsarkitekt 1901–1913	
Frans Ekelund, stadsarkitekt 1913–1949	
Undersökningsområdet	11
Konsekvenser vid ombyggnad och nybyggnad	11
Område 1 Fröjdenborgsområdet	12
Värdeinventeringar	
Stukkeriet	
Hyresbus kring gamla begravningsplatsen	
Nybyggare	
Kommunalt ansvar	
Villor	
Landskrona kooperativa bostadsförening	
Funkis	
Hyreshus – Bostadsrätt	
Folkets Park vid Larsatorpet	
Bevaringsvärda miljöer i Fröjdenborgsområdet	
Stenstugan	
Fröjdenborgsgatan, Snellegatan, Gamla Begravningsplatsen	
Kv Bagaren, Kv Fiskaren	
Råd och rekommendationer	
Område 2 Egna hem	22
Bostadskommitén	
Utbyggnaden	
Radhus	
Egna hem idag	
Bevaringsvärda miljöer i Egna hemsområdet	
Energibesparing – ett hot	
Fönster	
Fasader	
Dörrar	
Råd och rekommendationer	
Område 3 Kvarntorgsområdet	30
Vagnmän	
Delning av tomterna	
Landsbebyggelse i staden	
Stadsbebyggelse	
Gator och vägar	
Bevaringsvärda miljöer i Kvarntorgsområdet	
Råd och rekommendationer	
Område 4 Citadellets kolonimråde	38
De första koloniträdgårdarna	
Avröjning	
Stugorna	
Trädgården	
Kontakt och elkraft	
Målning med linoljefärg	
Råd och rekommendationer	
Område 5 Norra centrum	48
Medeltidsstaden	
Befästningar och ny stad	
Parkernas tillkomst	
Landskrona stadshjälthus	
Nya idéer	
Områdets norra delar	
Norra centrum idag	
Bebyggelsen	
Gatumiljön	
Råd och rekommendationer	
Område 6 Dammhagen	56
Kolonier föreslås	
1874 års byggnadsstadga	
Ny stadsplan	
Fortsatt utbyggnad	
Dammhagen idag. Bebyggelsen	
Gatumiljöer	
Råd och rekommendationer	
Område 7 Öster	62
Infartsgatan	
Nämnemansen	
Förändringen – 1850-tal	
Hunnadgata	
Bostadskommitténs arbeten på Öster	
Fler radhus	
Bevaringsvärda miljöer på Öster. Bebyggelsen	
Gatumiljöer	
Råd och rekommendationer	
Område 8 S:t Olovs sjö – Weibullsholm	70
Nya stadsplaner	
Vatten och vattenförsörjning	
Trädgårdar	
Olika förslag och lösningar	
Vattenmotet	
Fägelklämten och patricierhus	
Arbetarbostäder	
Weibullsholm	
Bevaringsvärda miljöer vid S:t Olovs sjö och Weibullsholm. Bebyggelsen	
Gatumiljön	
Råd och rekommendationer	
Område 9 Borstahusen	78
Framväxten	
Tre byggnadsfaser	
Dagens Borstahusen	
Ta ansvar för bebyggelsen och miljön	
Gatumiljön	
Bevaringsvärda miljöer i Borstahusen	
Råd och rekommendationer	
Område 10 Esperanza	86
Områdets tillkomst	
Äldre bebyggelse	
Råd och rekommendationer	
Område 11 Strandvägen	88
Granet – Fängelsekyrkogård – Avrättningsplats	
Strandvägen idag	
Råd och rekommendationer	
Område 12 Hyllingelyckan	92
Område 13 Sandvängen	94
Sandvängen idag	
Det murade huset	96
Murningen	
Tänk på detaljerna – de är viktiga för husets helhet	
Puts och färg på murade hus	
Moderna putser	
Färgen	
Moderna färger	
När målar man med kalkfärg?	
Hur målar man med kalkfärg?	
Välj rätt färgton	
Riksantikvarieämbetets kalkfärgsliknande färger på Landskrona Museum	
Läs enera	
Tak	
Nya material	
Fönstrets uttryck under olika tider	
Behöver man byta fönster?	
Tvåglas	
Nya fönster	
Färgsättning av fönster	
Ytterdörren	
Nya dörrar	
Äldre kartor	100
1751 års karta	
1853 års karta	
1870 års karta	
1879 års karta	
1895 års karta	
1902 års stadsplan	
1926 års karta	
Källförteckning	107
Kvarter och områdestillhörighet	108
Karta över bevaringsplan del 2.	

FÖRORD

Landskrona har en lång tradition när det gäller att värna om den äldre bebyggelsen i staden. Redan på 1950-talet arbetades ett förtjänstfullt bevarandeprogram fram för 1700-talsstaden, Kvarntorgsområdet och Borstahusen. Detta arbete utgavs i bokform och ledde tveklöst till ökad förståelse för kraven om bevarande och hänsynstagande.

I början av 1970-talet tog kulturnämnden initiativ till en byggnadsinventering av all bebyggelse i kommunen. Med denna som grund antog kommunfullmäktige den 24 september 1979 den av sanerings- och invemteringskommittéerna gemensamt upprättade Bevaringsplan del I, Landskrona nya stad. Inventeringskommittén upplöstes därefter och det fortsatta arbetet har skett under saneringskommitténs ledning. I saneringskommittén har ledamöter från byggnadsnämnden, kommunstyrelsen, kulturnämnden, miljö- och hälsoskyddsnämnden och socialnämnden ingått jämte berörda tjänstemän från respektive förvaltning.

Det dagliga arbetet har utförts av tjänstemän på kulturnämnden och stadsarkitektkontoret. Stadsarkitektkontoret har under tiden 1976–1982 anställt arkitekt Anna Maria Blennow på deltid för detta arbete. Stadsarkitektkontoret svarar därigenom för en betydande del av bakgrundsarbetet. Kulturnämndens personal svarar i sin tur för kulturhistoriska bedömningar och faktaunderlag samt bilder.

Den 25 mars 1985 antog kommunfullmäktige saneringskommitténs förslag till Bevaringsplan del II.

Många inom kommunen har hjälpt till att förverkliga Bevaringsplan del II och ett tack riktas till alla.

Kommunfullmäktige har genom ett särskilt anslag möjliggjort att denna publikation kan tryckas.

Det är vår förhoppning att arbetet skall leda till ökad bevaringsiver och till ökade kunskaper om de förutsättningar som skapat vår boendemiljö i Landskrona.

Landskrona i maj 1986

Lennart Lindqvist
Saneringskommitténs ordf.

Torwald Nilsson
Byggnadsnämndens ordf.

Etwor Rickard
Kulturnämndens ordf.

Ulf Bunke
Stadsarkitekt

Sven Lundström
Antikvarie

Saneringskommitten

Saneringskommitten har bestått av ledamöter från kommunstyrelsen, byggnadsnämnden, socialnämnden, miljö- och hälsoskyddsnämnden och kulturnämnden. Ledamöterna har varit följande under åren 1980-85.

Ordförande
Bo Nilsson, kommunalråd 1980-1982
Lennart Lindqvist, ombudsman 1982-1985

Övriga ledamöter
Margit Ahlström 1980
Gunnar Andersson 1981-1982
Åsa Enhager 1980
Gert Grahn 1981-1985
Inga Jansson 1981-1982
Göran Johansson 1983-1985
Knut Arne Jönsson 1984-1985
Lennart Lindqvist 1980-1985, ordf. 1982-1985
Arne Lindholm 1980-1985
Annika Malm 1980-1981
Claes Munck af Rosenschöld 1980-1985
Evert Persson 1980
Anders Pålsson 1982-1985
Thorvald Nilsson 1983-1985
Bertil Svensson 1980-1985

Adjungerade tjänstemän
Margareta Alin 1980-1985
Pål Berggren 1980-1981
Ulf Bunke 1980-1985
Anna Maria Blennow 1980-1982
Anders Folkar 1982-1985
Högni Hansson 1980-1985
Gunnar Hermansson 1980-1985
Bo Johansson 1980-1985
Folke Lindström 1980-1982
Sven Lundström 1981-1985
Per Alex Petersen 1980-1985

Sekreterare i saneringskommitten har varit Ingemar Funck, Björn Ström och Claes Cronström, stadskansliet.

Bevarandeplanering – vad är det?

Samhället genomgår ständiga förändringar. Genom politiska beslut dras riktlinjerna upp för hur samhället skall se ut i framtiden. Med den effektivitet och de styrmekanismer som samhället besitter idag, kan vi planera för stora förändringar som får betydande konsekvenser långt fram i tiden. Detta gäller inte minst i stadsmiljön.

Under 60- och 70-talen försökte vi bygga och sanera bort bostadsbristen i Sverige. I alla städer revs och byggdes nytt. Genom dessa bostadsförbättrande åtgärder skapades moderna, ofta trivsamma och välplanerade lägenheter. Tyvärr skedde detta till priset av fattigare utomhusmiljö. I många fall höll stadens identitet på att gå förlorad.

I Landskrona producerades också många nya bostäder. De huvudsakliga nybyggnadsområdena förlades dock i första hand inte till redan bebyggda områden. Den äldre bebyggelsen har därför i stor utsträckning bevarats. Kanske berodde det på att man redan på 1950-talet haft uppslitande debatter om bevarandet av några 1700-talskvarter. Visserligen ledde debatterna då till att ifrågavarande kvarter revs men bevarandefrågorna har alltsedan dess hållits aktuella. Man fann redan i slutet av 50-talet att det var av största vikt att ha en god framförförhållning om bevarandekraven skall kunna hävda sig i debatten. Så är det fortfarande och det utgör också en av anledningarna till att man gör bevarandeplaner. En annan anledning är att allmänheten och den enskilde skall ges vetskap om vad det är som utgör grund för kommunens ställningstaganden i olika frågor. En av kommunen antagen målsättning vad avser bevarandefrågorna innebär att bevarandemålens ställning stärks om ärenden förs till klagan i högre instans.

Syftet med arbetet är dock att i första hand få kommuninnevånare och planerare att betrakta den äldre bebyggelsen som en resurs och tillgång i samhället. Att förmedla kunskapen om vad de äldre bebyggelsemiljöerna representerar i såväl ett kulturellt som i ett miljömässigt perspektiv är därför centralt.

I takt med att byggnadsindustrin rationaliserats har kunskapen om och förståelsen för äldre tiders byggande blivit alltmer diffusa. Idag hämtas byggnadsmaterialen inte från det direkta närområdet utan från centrala leverantörer som distribuerar till hela landet. Den lokala identiteten tenderar därmed att försvinna. Materialutvecklingen i modernt byggande harmonierar som regel dåligt med bevarandemål.

Även det rådande bostadslånesystemets konstruktion innebär en viss fara för den äldre bebyggelsen. Istället för att som tidigare, successivt reparera äldre hus så totalrenoveras de nu. Detta innebär också en fara för husens inredning med alla sina genuina detaljer.

Bevarandeplanering innebär ett ställningstagande för respekt och omtanke om tidigare generationers planering och synsätt. Den äldre bebyggelsemiljön utgör en stor resurs-värd att vårda!

Text, layout, bildval: Sven Lundström, Landskrona kulturnämnd
Tecknade illustrationer: Carl Gustav Trolle
Bilder: Samtliga bilder är hämtade ur Landskrona Museums bildarkiv
Sättning, original, repro: Fotosats, Landskrona
Tryck: SW-tryck, Landskrona

Omslagsbild: 1895 års karta över Landskrona.

Bevaringsplan del II för

LANDSKRONA

1800 och 1900-talets bebyggelsetillväxt.

Saneringskommittén, Landskrona kommun

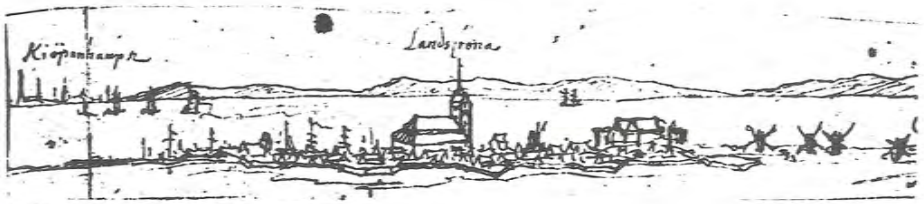

Landskronas sky line på 1600-talet, skiss av Erik Dahlberg.

Lagstiftningen

Skyddet av äldre kulturmiljöer och enskilda byggnader kan ske på olika sätt. Flera lagar och förordningar innehåller texter som ger möjlighet att särbehandla kulturhistoriskt värdefulla miljöer och byggnader. Föreliggande bevaringsplan utgår från den nuvarande lagstiftningen på området. Lagrådet behandlar för närvarande (mars 1986) regeringens proposition om en ny Plan- och Bygglag kallad PBL. Denna kommer förmodligen att antas av Riksdagen inom det närmaste året.

– § –

Byggnadsstadgan

Förslaget till bevaringsplan del 2 för Landskrona grundar sig på Byggnadsstadgans 38§ i vilken stadgas:

> "En byggnads yttre skall ges sådan utformning och färg, som stads- eller landskapsbilden fordrar och som är lämplig för byggnaden som sådan och för en god helhetsverkan. *Inom ett bebyggelseområde som utgör en värdefull miljö skall dessutom särskild hänsyn tas till områdets egenart.*
> En byggnad som är av större värde från historisk, kulturhistorisk eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas vare sig genom arbeten på själva byggnaden eller genom bebyggelse i grannskapet.
> Om fasta fornlämningar finns särskilda bestämmelser"

Kommentar:
För att byggnadsstadgans 38§ skall ha någon reell betydelse för bevaringsarbetet krävs att kommunen i särskilt beslut uttrycker sin mening. Bevaringsplanen har antagits av Landskrona kommunfullmäktige den 25 mars 1984. De bebyggelseområden som omtalas i den kursiva delen av texten motsvaras av de rödmarkerade områdena på bevaringskartan som sitter instucken i bakpärmens ficka.

– § –

Byggnadslagen

I byggnadslagen §35a stadgas om rivningsförbud:

> "Förbud mot rivning får utfärdas om det "...är påkallat av från bostadsförsörjningssynpunkt eller för bevarande av kulturhistoriskt eller miljömässigt värdefull bebyggelse."

Kommentar
Förbudet är tidsbegränsat till en tid av högst tre år med möjlighet till förlängning. En förutsättning är att det berörda området är stadsplanelagt.

– § –

Planläggning

Vid planläggning av områden skall även bevarandeintressena beaktas.
I 9§ byggnadsstadgan skriver man:

> Planläggning skall ske så, att den främjar den ur allmän synpunkt lämplig utveckling inom det område, som planen skall avse.
> Områden med särskild naturskönhet eller säregna naturförhållanden, bebyggelse med särskilt värde ur historisk eller kulturhistorisk synpunkt eller ur skönhetssynpunkt samt områden som äro lämpade och behövliga för friluftsliv skola såvitt möjligt bevaras.

Kommentar
Vid upprättande av detaljplan kan byggnader förses med olika grad av skydd. Q-märkning innebär att området eller byggnaden betraktas som reservat för kulturhistorisk bebyggelse. Beteckningen innebär ett starkt skydd för bebyggelsen och kan i det närmaste jämföras med byggnadsminnesförklaring. (se nedan) Förändringar av bebyggelsen tillåts som regel inte. Märkning med *litet q* innebär att området eller byggnaden visserligen besitter ett kulturhistoriskt värde men att förändringar kan tillåtas om detta som det heter"... prövas lämpligt med hänsyn till områdets miljövärden och kulturhistoriska karaktär." Möjligheten att bevara ett känsligt område är också beroende av hur stadsplanen utformas i övrigt. Det kan gälla hushöjder, tomtstorlekar, byggnadsrättens utformning m.m.

– § –

Byggnadsminneslagen

I lagen om byggnadsminnen har länsstyrelsen ett mycket starkt instrument för bevarandet av bebyggelse som är av stort kulturhistoriskt värde. Man skriver i 1§ denna lag att

> "Byggnad som bevarar egenarten hos gången tids byggnadsskick eller minnet av historiskt betydelsefull händelse och som med hänsyn därtill är att anse som synnerligen märklig, må av länsstyrelsen förklaras för byggnadsminne.
> Vad i denna lag stadgas skall ej gälla byggnad, som tillhör staten eller utgör fast fornlämning. För kyrkliga byggnader gäller vad i annan ordning finnes stadgat."

Kommentar:
Byggnadsminnesförklaring av en byggnad kan inte ske utan att man samrått med fastighetsägaren före beslutet. Som regel sker ej heller att en byggnad förklaras som byggnadsminne utan att man är överens. För att en byggnad skall kunna förklaras som byggnadsminne ställs mycket höga krav på byggnadens historiska värde. Den skall som det anges i lagen kunna anses "som synnerligen märklig". I Landskrona kommun finns för närvarande 4 fastställda byggnadsminnen, Tranchellska huset i Kv. Gamla Bryggan, Gamla kassan i samma kvarter, Häljarps mölla och Nämndemansgården på Hven.

– § –

Finansiering

Finansieringen av en ombyggnad kan ske på flera sätt. Vanligast är att statliga bostadslån söks vid större ombyggnader. Ett krav är att byggnaden används som permanentbostad.

Statligt bostadslån söks genom kommunens fastighetskontor, där förmedlingsorganet handlägger låneärendet. Länsbostadsnämnden, som är den regionala myndigheten, fattar beslut i ärendet.

Förhöjt låneunderlag

Vid renovering och ombyggnad av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse kan kulturhänsynen medföra extra kostnader. Det kan gälla speciella hantverkarinsatser, tidsödande installationer på grund av besvärliga lokalförhållanden, antikvariska hänsynstaganden m.m.

Extrakostnader som uppkommer till följd av kulturhistoriska hänsynstaganden kan finansieras med förhöjt låneunderlag.

Tillgången till medel är begränsad varför man inte automatiskt kan påräkna en förhöjning av de statliga bostadslånen. Länsantikvarien vid länsstyrelsen yttrar sig över låneärendet till länsbostadsnämnden som är beslutande myndighet.

Redan innan man upprättat ombyggnadsritningar och sökt byggnadslov bör antikvarisk expertis kopplas in. Landskrona kulturnämnd står till tjänst med råd och upplysningar.

Bidrag

Riksantikvarieämbetet liksom länsstyrelsen förfogar över vissa begränsade resurser som kan utbetalas som byggnadsvårdsbidrag. Som regel betalas bidrag till *särskilda* överkostnader som är att hänföra till kulturhänsyn.

För att byggnadsvårdsbidrag skall utgå krävs att objektet har synnerligen stort kulturhistoriskt värde.

Den ekonomiska ram Riksantikvarieämbetet har att tillgå är starkt begränsad.

Ansökan om byggnadsvårdsbidrag ställs till Riksantikvarieämbetet men skall sändas till Länsstyrelsen, länsantikvarien som efter yttrande vidarebefordrar ansökan till Riksantikvarieämbetet. Riksantikvarieämbetet fattar därefter beslut i frågan.

Komplicerade listverk och liknande arbetskrävande detaljer kan berättiga till förhöjt låneunderlag.

Tilläggslån

Tilläggslån är ett förmånligt lån som kan utgå vid ombyggnad av hus som har ett så högt kulturhistoriskt värde att det redan är eller är likvärdigt med byggnadsminne. Tilläggslånen är ränte- och amorteringsfria under de första 5 åren. Därefter kan förlängning ske efter ansökan.

Man skall notera att det krävs ett synnerligen stort kulturhistoriskt värde på bebyggelse som kan komma i fråga för tilläggslån. Den ekonomiska ramen är starkt begränsad.

Länsbostadsnämnden är beslutande myndighet i tilläggslåneärenden. Innan beslut fattas yttrar sig länsantikvarien över ärendet.

Antikvarisk kontroll av arbetet

När extra lån eller bidrag utgår i någon form skall arbetena stå under *antikvarisk kontroll*. Kontrollanten skall ges möjlighet att kontinuerligt följa arbetet. Ett fortlöpande samråd mellan byggherre och kontrollant skall ske. Formellt sett är det länsstyrelsen som utser den antikvariske kontrollanten. I Landskrona brukar detta vanligtvis ske genom att kulturnämnden uppdras att vara antikvarisk kontrollant.

Förfrågningar

Landskrona kulturnämnd står till tjänst med uppgifter rörande bidrag och lån som rör kulturhistoriskt känslig bebyggelse. Kulturnämnden förmedlar också kontakt med länsantikvarien. Länsantikvarien kan naturligtvis också kontaktas utan att kulturnämnden är mellanhand.

> Kom ihåg att kontakta antikvariska myndigheter i god tid innan arbetena igångsättes.

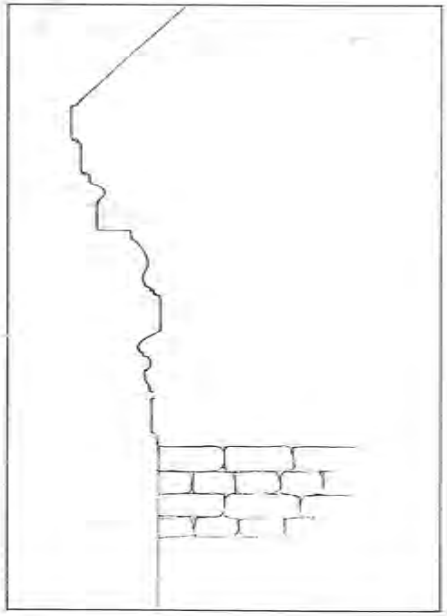

Landskrona – en fornlämning

I alla medeltida städer finns lämningar efter tidigare skeden i stadens historia. Genom åren har kulturlager bildats då stadens avfall, byggnadsrester och gatunivåer oftast blivit lämnade kvar på platsen när nya hus byggts och nya gator anlagts. Noggranna undersökningar av kulturlagren ger oss kunskap om hur tidigare generationers landskronabor haft det, hur man bott, personliga tillhörigheter, hur man färdats m.m.

Alla dessa lämningar är skyddade enligt fornminneslagen. Enligt samma lag stadgas ett lämningarna skall undersökas innan de får schaktas bort eller byggas över. Arkeologiska undersökningar skall göras av antikvarisk myndighet efter det att länsstyrelsen lämnat sitt tillstånd. De kostnader som är förknippade med undersökningen skall byggherren eller exploatören svara för. Det är byggherrens skyldighet att i god tid ta kontakt med länsantikvarien på länsstyrelsen innan markarbeten sätts igång som kan komma att beröra lämningar som är skyddade enligt lagen.

Av kartan framgår det område inom vilket det fodras tillstånd till markingrepp.

Projektet Medeltidsstaden

Riksantikvarieämbetet har under en följd av år genomfört projektet Medeltidsstaden som är en studie av samtliga medeltida städer i Sverige. Man har i separata rapporter över varje stad klarlagt det arkeologiska forskningsläget och pekat på vilka frågor som bör beaktas särskilt noga i framtiden. I förordet till den rapport som publicerats över Landskrona framhåller man den betydelse staden hade under medeltiden. Man skriver:

> "Landskrona är en av de mest betydande städerna från senmedeltiden. Det är ett viktigt uttryck för Erik av Pommerns intressanta men förbisedda stadsgrundningspolitik. I motsats till många andra senmedeltida städer har Landskrona ett stort källmaterial, både arkeologiskt och skriftligt. För en jämförande stadsforskning är därför staden av stor betydelse."

Upplysningar

Upplysningar och råd om hur man skall förfara när man planerar markarbeten inom området lämnas av Landskrona kulturnämnd eller av Länsstyrelsen, länsantikvarien.

Bevaringsplan del 2, 1800 och 1900-talens Landskrona

De delar av Landskrona som berörs av bevaringsplan del 2 präglas till allra största delen av vad som hänt under de sista 100 åren. Det är på 1850-talet som staden återigen börjar växa efter den återhämtningstid som följde på 1700-talets expansiva period. Orsakerna till tillväxten kan sökas på flera plan men den mest framträdande anledningen är nya industrier, ny teknik och förbättrade kommunikationer. Det kanske främsta exemplet på förnyelse av industrin står Sockerbruket för. Man hade intill dess tillverkat socker ur importerat råsocker. Genom ny teknik blir det också lönsamt att utvinna socker ur den på hemmamarknaden odlade sockerbetan. På 1860-talet tillkom järnvägen som underlättade transporten av de nya produkterna.

Den senare delen av 1800-talet präglas i hög grad av en förnyelse av samhället både på det tekniska och sociala planet. Sverige förvandlas raskt från ett jordbrukarland till en industristat. 1842 får landet en folkskolestadga. 1846 upplöses skråväsendet. 1866 upplöses ståndsriksdagen och tvåkammarriksdagen inrättas. Den moderna partipolitiska indelningen skönjes. 1874 skapas den första rikstäckande byggnadsstadgan.

Byggnadsstadgan skulle komma att få stor betydelse för utformningen av framtidsstaden både vad gäller utformningen av bostadsbebyggelsen som formandet av den allmänna markens gator, torg och parker.

Tidigare kan man skönja en vilja att viktiga punkter och städer görs likformiga. Ett exempel är ju 1700-staden i Landskrona. Från och med införandet av 1874 års byggnadsstadga skulle det gemensamma regelsystemet få allt större genomslagskraft och därmed ökad påverkan på städernas utformning.

I Landskrona är det precis som i andra städer en stadsingeniör som upprättar nya stadsplaner vid denna tidpunkt. Till skillnad från dagens situation då endast begränsade bitar berörs så upprättades stadsplanerna på 1800-talet för hela staden och ofta helt utan hänsyn till äldre bebyggelse. Med 1874 års byggnadsstadga följde också en uppmaning att snarast möjligt tillställa statsmakterna förslag om nya stadsplaner. I de flesta städer skedde detta ganska snart efter uppmaningen. I Landskrona skedde så 1879. Till sin hjälp hade man förlagor som staten distribuerade. Förlagorna stammade ofta från Finland där man vid denna tidpunkt var föregångare.

Fredrik Sundbärg inspekterar byggandet av vattentornets maskinrum 1902.

Stadsarkitekten – en ny tjänsteman

Stadsplaneringen i slutet av 1800-talet präglades i mycket stor utsträckning av centralstyrning. Det var teknikern, alltså stadsingenjören, som hade ansvaret för verksamheten. Något direkt gestaltande uppdrag fanns inte i denna uppgift. Det är först i och med att arkitekten blir ansvarig för verksamheten som denna dimension åter tillförs stadsplanerandet.

Under 1800-talets sista decennier börjar en diskussion föras kring den form av stadsplanerandet som infördes med 1874-års byggnadsstadga. Ute i Europa hade österrikaren Camillo Sitte presenterat en helt ny syn på stadens utformning. Istället för att radera ut den gamla invanda, organiskt framvuxna staden ansåg Sitte att denna skulle vara utgångspunkt för stadens tillväxt. Sitte presenterade sina tankar i en monografi 1889. I Sverige var det främst två arkitekter som anammade Sittes ideer. Det var P.O. Hallman och Fredrik Sundbärg. Sundbärg skrev också en stor artikel i tidskriften ORD & BILD 1897 med titeln "Om stadsplaner, med särskilda hänsyn till svenska förhållanden", där han för första gången presenterade de kontinentala ideerna för en bredare svensk publik.

Med det nya seklets ingång får Landskrona sin första stadsarkitekt. Kommunfullmäktige valde att utse just Fredrik Sundbärg till förste innehavare av tjänsten. Fullmäktige skrev att det var "af ganska stor betydelse att hafva en verkligt duglig stadsarkitekt, enär stadens blivande utseende i hög grad är beroende på denne tjänstemans förmåga och skötsamhet."

Under de första 50 åren av det nya seklet kom Landskronas bebyggelseutveckling i hög utsträcknig att styras från stadsarkitektkontoret. På posten som stadsarkitekt satt under denna tid bara två personer nämligen Fredrik Sundbärg och Frans Ekelund.

Fredrik Sundbärg, stadsarkitekt 1901-1913

Fredrik Sundbärg griper sig verket an med sina tidigare formulerade principer som ledstjärna. Redan 1902 föreläg ett förslag till stadsplan för Landskrona som Sundbärg gjort tillsammans med kollegan P.O. Hallman. De hade snabbt satt sig in i de lokala förhållandena och smidde medan järnet var varmt. På kort tid hade man skapat ett närmast unikt dokument – en av de första stadsplanerna i Sverige som gjorts av arkitekter av vilka den ene dessutom var stadsarkitekt i staden.

Både Hallman och Sundbärg kom från mellansverige och var vana vid en mera kuperad terräng än Landskrona kunde erbjuda. Man beklagar sig också över plana och raka gator som leder ut i intet. För att motverka de långa, närmast oändliga perspektiven, formas stadsplanen ofta med stora offentliga byggnader i blickfånget. Samtidigt lyckas emellertid Hallman och Sundbärg att binda samman de nya tankarna med 1700-tals-planens rätvinkliga mönster.

Till många av de monumentala byggnaderna står också Sundbärg som arkitekt. Det mest påtagliga exemplet kanske är Folkskolan eller Tuppaskolan som placerades i Järnvägsgatans siktlinje från båda hållen. Dessutom kom den att bilda fond i den nyanlagda Skolallén.

Fredrik Sundbärg kommer under sina 13 år i staden att forma många av de ståtliga kommunala byggnader som uppfördes de närmaste åren. Teatern 1901, Tuppaskolan 1902, Vattentornet 1903, Brandstationen 1906, Sjukhemmet 1906, Elverket 1908, Varmbadhuset 1913, Saluhallen 1913, Dammhagsskolan 1913 och Post och telegrafhuset 1914. Var och en av dessa byggnader har eller har haft ett betydande läge i stadsbilden. De har inte bara fungerat som institutioner utan också varit hörnstenar i stadens gestaltning och utbyggnad.

Under de senaste 10 åren har två av dem rivits nämligen Varmbadhuset 1976 och Sjukhemmet 1985. Fredrik Sundbärgs betydelse för Landskronas nuvarande utseende är fortfarande stort. Hans stadsplaneteorier och verk lever kvar kanske främst genom de monumentala byggnaderna som uppfördes till kommunens fromma.

1913 firar Landskrona 500-årsjubileum. På Citadellområdet byggs jubileumsutställningen upp under sommaren. Fredrik Sundbärg som fungerat som utställningsarkitekt hinner dock inte uppleva festen. Han avlider på Ulricehamns sanatorium en månad innan kung Gustav V inviger utställningen.

Frans Ekelund stadsarkitekt 1913-1949

Det var Frans Ekelund som skulle komma att efterträda Fredrik Sundbärg på posten som stadsarkitekt. Ekelund kom även han att ha ett avgörande inflytande på hur Landskrona skulle formas. Just i de delar som omfattar bevaringsplan del 2 blev detta inflytande som störst.

Frans Ekelund fick precis som Sundbärg i uppdrag, att såväl producera egna förslag till såväl bebyggelse som stadsplaner, samtidigt som han granskade samma ritningar som tjänsteman.

Till att börja med inskränkte sig arbetstiden som stadsarkitekt till 6 veckotimmar, det fanns därför gott om tid för andra uppdrag och Ekelund drev också sin arkitektfirma i Malmö vidare under många år. Det dröjer faktiskt ända fram till Ekelunds pensionering innan stadsarkitektsysslan blir ett heltidsarbete i Landskrona.

Sundbärgs uppgift hade varit att ge Landskrona en arkitektonisk profil. Ekelunds uppgift blev till en början långt mer prosaisk – att skapa enkla och billiga bostäder åt en ständigt växande arbetarklass. Genom näringslivets kraftiga tillväxt under decennierna kring sekelskiftet hade behovet av arbetskraft stadigt ökat. Situationen blev alltmer besvärlig och vid 1:a världskrigets utbrott rådde ett mycket stort behov av bostäder. Industrin framförde flera gånger sina klagomål över situationen. Det hade visat sig att det till och med var svårt att få tag på duktigt yrkesfolk just därför att dräglig bostäder inte kunde erbjudas.

Ekelund blir den arbetande tjänstemannen i den av staden år 1915 tillsatta Bostadskommitten. Efter intensivt arbete presenteras så kommittens förslag. Förslaget innebär att man i stadens regi skulle uppföra Egna Hem samt hyreshus. Lägenheter och hus skulle sedan ställas till förfogande till självkostnadspris.

Kommittens förslag antas och 1916 börjar man bygga Egna Hemskvarteren, strax därefter följer hyreshus i kvarteren Storken och Gripen. I vissa fall står också industrin själv som uppdragsgivare.

De prosaiska uppgifter Ekelund till en början får, utvecklas till projekt som ur såväl arkitektonisk, byggnadshistorisk som social synvinkel visar sig vara förebildliga. I flera andra städer anammas Ekelunds synsätt.

Precis som Sundbärg kom Ekelund att sätta sin prägel på staden. Där Sundbärg arbetade med stora heltäckande stadsplaner och monumentala byggnader kompletterade Ekelund med enkla villor och hyreshus i beskedligare skala. De två representerar olika epoker, men båda tidsavsnitten har avsatt viktiga och unika spår i Landskronas stadsbild som är väl värda att bevara.

Undersökningsområdet

I bevaringsplan del II behandlas bebyggelsen inom det område som är markerat på kartan här invid. För urvalet av bevaringsområden har texten i byggnadsstadgans 38§ varit vägledande.

> "En byggnads yttre skall ges sådan utformning och färg, som stads- och landskapsbilden fordrar och som är lämplig för byggnaden som sådan och för en god helhetsverkan. *Inom ett bebyggelseområde som utgör en värdefull miljö skall dessutom särskild hänsyn tas till områdets egenart.*
> En byggnad som är av större värde från historisk, kulturhistorisk eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas vare sig genom arbeten på själva byggnaden eller genom bebyggelse i grannskapet.
> Om fast fornlämningar finns särskilda bestämmelser."

Det är det kursiverade avsnittet som utgör grunden för beslutet om bevaringsplan del II. Bebyggelsen har alltså betraktats utifrån en helhetssyn i det aktuella området.

Inom undersökningsområdet har bebyggelsen behandlats i 12 delområden. I tio av de tolv områdena har en eller flera bebyggelsemiljöer klassats som "bebyggelseområde som utgör en värdefull miljö". Inom dessa bebyggelsemiljöer skall alltså "särskilda hänsyn tas till områdets egenart".

Undersökningsområdet.

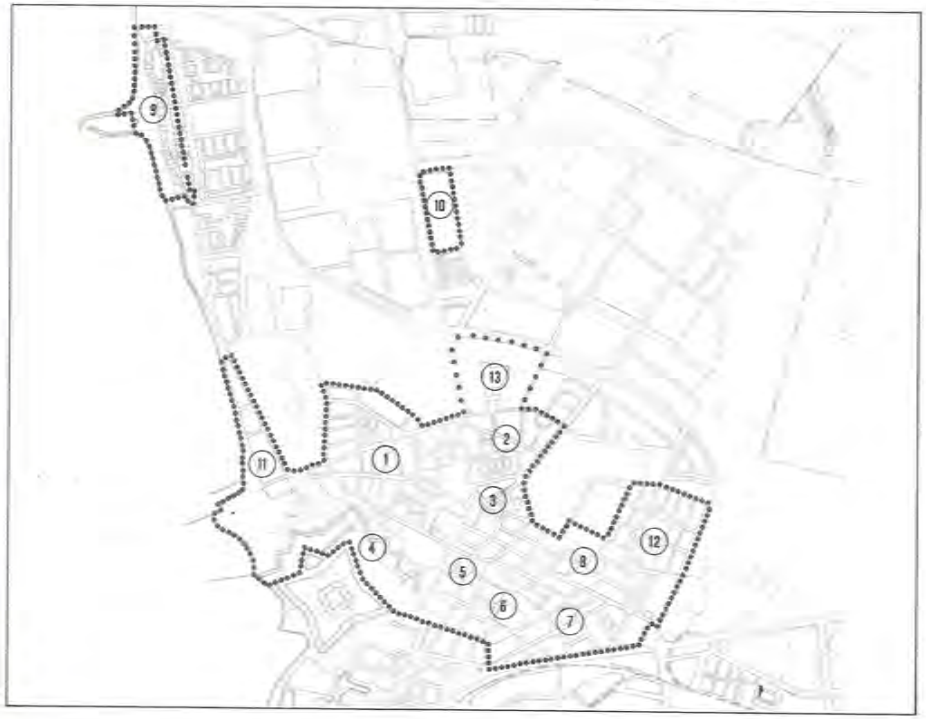

Konsekvenser vid ombyggnad och nybyggnad

All bebyggelse skall utformas så att stadsmiljön ges en god helhetsverkan. Vid ombyggnader skall denna göras på ett sätt som är lämpligt för byggnaden som sådan. Så står det i byggnadsstadgans 38§. Det betyder att man skall väga in såväl kulturhistoriska aspekter som andra när man skall utföra något som har med husets exteriör att göra.

I de områden som avgränsats som särskilt värdefulla kommer kraven om försiktighet och hänsyn till såväl det enskilda huset som till den samlade miljön att vara hårdare än i den bebyggelse som ligger utanför bevaringsområdena.

När man skall renovera ett hus inom de avgränsade områdena skall man vara försiktig med detaljer, material och färgval. Utgår man från de råd och rekommendationer som presenteras under de olika områdesbeskrivningarna är förutsättningarna goda för att områdenas speciella karaktär skall bibehållas.

Ett beslut som fattas av byggnadsnämnden kan alltid överklagas om man tycker att det är oriktigt och att man förfördelats. I den första instansen, som är länsstyrelsen, prövas såväl byggnadsnämndens skäl för sitt beslut som den klagandes synpunkter. I och med att kommunen fattat beslut om speciellt skydd för vissa områden i en bevaringsplan så stärks bevarandeintressena. Den enskilde får mindre möjligheter att genomföra förändringar som är skadliga för miljön som helhet.

Det skall dock konstateras att det inte innebär att underhåll och skötsel försvåras. Det finns alltid möjlighet att sköta sitt hus på ett fullt tillfredsställande sätt.

Område 1

Fröjdenborg

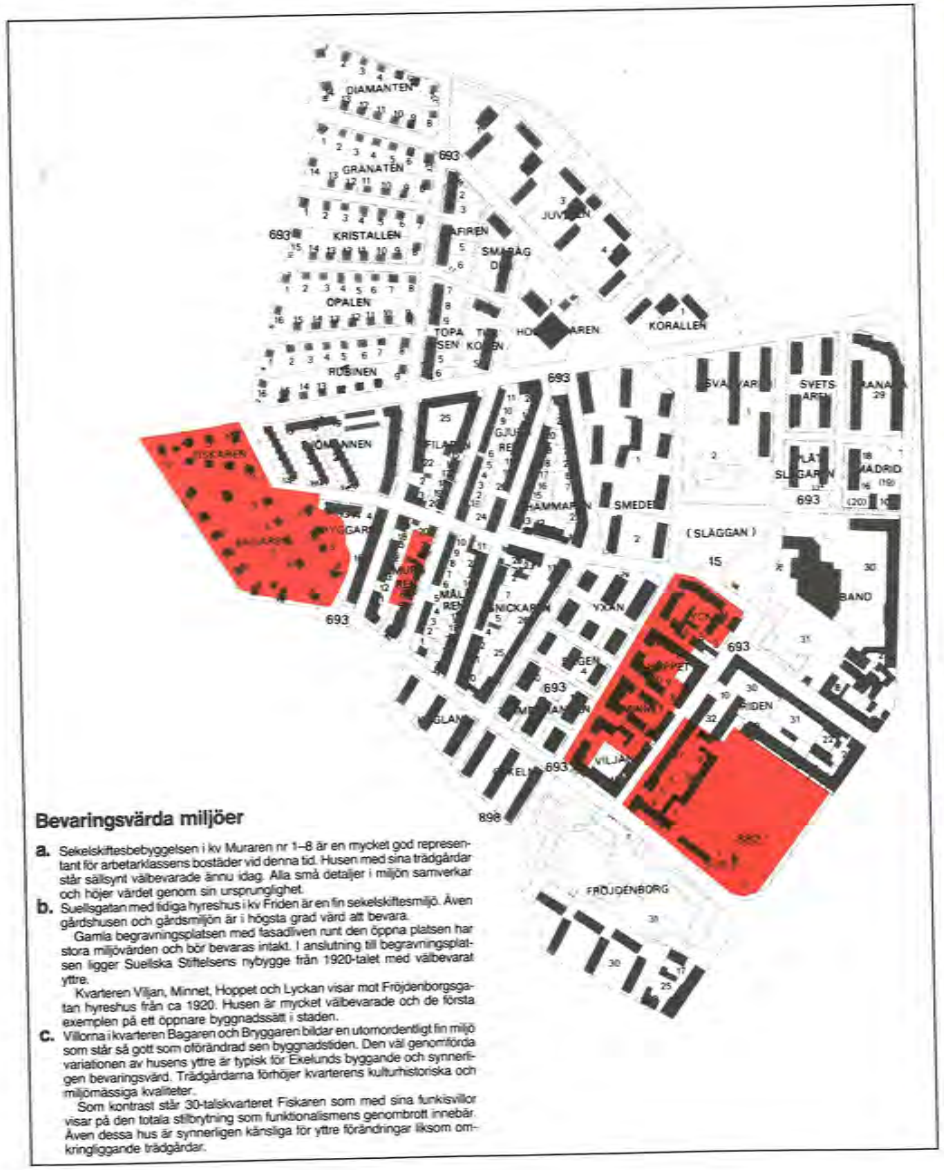

Bevaringsvärda miljöer

a. Sekelskiftesbebyggelsen i kv Muraren nr 1–8 är en mycket god representant för arbetarklassens bostäder vid denna tid. Husen med sina trädgårdar står sällsynt välbevarade ännu idag. Alla små detaljer i miljön samverkar och höjer värdet genom sin ursprunglighet.

b. Suellsgatan med tidiga hyreshus i kv Friden är en fin sekelskiftesmiljö. Även gårdshusen och gårdsmiljön är i högsta grad värd att bevara.

Gamla begravningsplatsen med fasadliven runt den öppna platsen har stora miljövärden och bör bevaras intakt. I anslutning till begravningsplatsen ligger Suellska Stiftelsens nybygge från 1920-talet med välbevarat yttre.

Kvarteren Viljan, Minnet, Hoppet och Lyckan visar mot Fröjdenborgsgatan hyreshus från ca 1920. Husen är mycket välbevarade och de första exemplen på ett öppnare byggnadssätt i staden.

c. Villorna i kvarteren Bagaren och Bryggaren bildar en utomordentligt fin miljö som står så gott som oförändrad sen byggnadstiden. Den väl genomförda variationen av husens yttre är typisk för Ekelunds byggande och synnerligen bevaringsvärd. Trädgårdarna förhöjer kvarterens kulturhistoriska och miljömässiga kvaliteter.

Som kontrast står 30-talskvarteret Fiskaren som med sina funkisvillor visar på den totala stilbrytning som funktionalismens genombrott innebär. Även dessa hus är synnerligen känsliga för yttre förändringar liksom omkringliggande trädgårdar.

Fröjdenborgsområdet

Området väster om nuvarande Eriksgatan har relativt långt fram i tiden varit jordbruksmark. Läget strax invid Citadellet och befästningsvallarna gjorde att man inte ville ha skymmande bebyggelse i detta område. Efter 1805, då planerna på ett starkt befäst Landskrona slutligen skrinlades, öppnas dock möjligheter att använda marken för annat ändamål.

Gamla begravningsplatsen blir det första som anläggs på den nya marken. Det sker 1801. Begravningsväsendet har då under många år varit ett problem. Efter att stadskyrkan Johannes Baptiste rivits på 1750-talet hade endast sporadiska begravningar kunnat göras på den tidigare kyrkogården. Istället hade de döda förts till grannsocknarna.

Ianspråktagandet av vångarna sker därefter i etapper, efter ett tämligen oregelbundet mönster. Först sker utbyggnaden längs Infartsgatan. Här bosätter sig hantverkare, bland annat etablerar J.W. Wahl Sveriges första mässingsblåsinstrumentfabrik i en av de låga längorna som kantade gatan. Stadsplanerna från 1800-talets tre sista decennier visar en vilja till högre exploatering med för tiden typiskt rätvinkliga kvarter. Den reglerade utbyggnaden tar sin början vid sekelskiftet då behovet av enklare bostäder gjorde sig alltmer gällande.

Trakten kring Gamla begravningsplatsen år 1895. De streckade partierna visar den tänkta utbyggnaden medan de heldragna linjerna markerar befintlig bebyggelse.

Vårdinrättningar

Hela kvarteret Fröjdenborg har länge präglats av olika former av vårdinrättningar. Redan 1852 uppförs här det första egentliga ålderdomshemmet i Landskrona. Anläggningen tillkom efter en frikostig donation från syskonen Henrik och Gustafva Suell. Man donerade ca. 20.000:- riksdaler banco till stadens fattigkassa. Pengarna skulle användas "till de fattigas fördel..." som man skrev i donationshandlingarna. I hörnan av nuvarande Eriksgatan och Artillerigatan uppfördes stiftelsens byggnad med fasaden vänd mot Eriksgatan och tre enklare längor som omslöt en gårdsplan i kvarteret. Det var bara den stålliga huvudbyggnaden som utgjorde den Suellska stiftelsen. Längorna byggdes för att i någon mån täcka behovet av en fattigvårdsinrättning i staden. I huvudbyggnaden släpptes inte de allra fattigaste in. Här skulle istället behövande ur borgarskapet få bo. I handlingarna från tiden försäkras att någon kontakt med den egentliga fattigpersonalen inte skall behöva förekomma.

Om flygelbyggnaderna skrev man: "Hvardera flygelbyggnaden är inredd till tolf rum, hvaraf sex med utgång och fönster endast åt gården och sex med fri utgång utan tillgång till gården, i rummen inåt gården kan i hvarje inhysas sex personer och lemna likväl utrymme för deras sysselsättning med spånad och dylikt samt äro opålitliga att lemna på fri hand. De yttre rummen äro ämnade åt mera ordentliga eller gifta personer bland de fattiga med små kök hvardera, som äfven kunna sammanslås till ett större att gemensamt begagnas af tvenne hushåll".

Genom en ny fattigvårdsstadga från 1918 föreskrevs att de stora gemensamm salarna skulle tas bort så att de gamla skulle tillerkännas mer privatliv. 1926 väcker man därför en motion i stadsfullmäktige att Stiftelsens byggnad skulle byggas om till ett modernt ålderdomshem. Som ersättning åt Suellska stiftelsen skulle staden bygga ett nytt hus på andra sidan Artillerigatan. För närvarande förfogar Landskrona församling över detta hus.

Suellska stiftelsens nya byggnad, 1920-talet.

Den "nya" Suellska stiftelsen ritades av stadsarkitekten Frans Ekelund och utgör idag ett sällsynt exempel på en offentlig byggnad från 1920-talets lågkonjunktur. Byggnaden är synnerligen väl bevarad med sin originalputs.

I början på 1970-talet bedöms behovet av ett helt nytt ålderdomslhem vara så stort att gamla Suellska stiftelsen rivs och ersätts med en modern vårdinrättning.

Sjukhemmet från 1906 ritades av Fredrik Sundbärg. Sjukhemmet var viktigt som fondmotiv i Suellsgatan. Tyvärr revs byggnaden 1985.

Sjukhemmet

I kvarteret lades också det sjukhem som uppfördes 1906. Det uppfördes efter ritningar av stadsarkitekten Fredrik Sundbärg. Byggnaden placerades på Sundbärgskt manér som praktfullt blickfång i den då relativt nyanlagda Suellsgatan.

Sjukhemmet, som utgjorde en viktig länk i stadens modernisering i början på 1900-talet, utgjorde också en viktig del av Fredrik Sundbärgs verk i Landskrona.

Hyreshus kring gamla begravningsplatsen

Kvarteren kring begravningsplatsen blir de som i detta område först får en reglerad bebyggelse där 1870-talets stadsplan är normgivande.

Längs Suellsgatan växte en av de första hyreshusmiljöerna som ursprungligen var avsedda för arbetare upp. Man bygger enklare hyreshus med enkel tegeldekor. Det sker i skiftet mellan 18- och 1900-talet. Flera hus finns kvar idag och ger en fin bild av sekelskiftet i dessa kvarter. Bäst återspeglas tiden av de äldre husen i kv. Friden, där även gårdsmiljön är välbevarad. Tyvärr har ett av husen som vetter mot Almstigen och Gamla begravningsplatsen fått nytt fasadtegel som förtar det homogena och genuina sekelskiftesskimret.

Genom Gamla Begravningsplatsens skira grönska skymtar sekelskiftesbebyggelsen längs Almstigen i kv Friden. En välbevarad miljö.

Nybyggare

Kring sekelskiftet och årtiondena dessförrinnan växer en egen liten stadsdel upp längre in på Fröjdenborgsvången. Genom försäljning av jordbruksmark skapas Stormgatan. Låga hus i tegel byggs av arbetare och lägre tjänstemän i staden. En del av husen är goda representanter för byggandet under det expansiva skedet under 1800-talets sista decennier. Av en karta från 1903 framgår hur isolerad bebyggelsen längs Stormgatan är till en början. Bebyggelsen uppkommer helt spontant på privata initiativ. Den som har råd och vågade, byggde sig ett eget hus längs Stormgatan.

Stormgatans ursprungliga karaktär har i många stycken gått förlorad på grund av alltför hårdhänta renoveringar av de små husen. Flera har fått helt atypiska fönster och många har fått nya tegelfasader. Även avvikande takmaterial av modernt snitt gör att husen förlorat sitt ursprungliga utseende. En liten del av ursprungskaraktären har dock bevarats i kv. Muraren. Tomterna 1-8 visar ungefär hur miljön tedde sig i början av seklet. Visserligen har flera av dessa hus också byggts om och förändrats genom åren, men det har gjorts med måtta och med byggnadsmaterial och metoder som inte har inverkat lika negativt på husen. De har kvar sina kulturhistoriska kvaliteter. En viktig faktor i detta sammanhang är de små trädgårdarna som bevarar de traditionella växterna.

I kv Muraren är alla hus välbevarade. De byggdes åren före sekelskiftet. Till skillnad från husen på andra sidan gatan har förändringsvågen här varit ganska måttlig.

Kommunalt ansvar

Under slutet av 1910-talet tar staden allt större ansvar för bostadsproduktionen. Längs Fröjdenborgsgatan ritar stadsarkitekten Frans Ekelund hyreshus med omgivande trädgårdar. De skiljer sig starkt från de områden som Ekelund planerat åren innan i kv. Storken och Gripen. Kanske beroende på att han här inte kan exploatera hela kvarteret som han gjorde i de båda tidigare fallen. I kv. Viljan, Minnet, Hoppet och Lyckan blandar han istället hyreshuset och villan. Genom att bryta sönder fasaden i putsade och tegelmurade ytor lyckas han hålla en beskedlig skala på husen. Runt husen finns grönytor som förstärker den villaliknande karaktären. Genom dessa byggen börjar man knyta ihop de olika byggnadsområdena i Fröjdenborg.

Fröjdenborgsgatan, 1920-talet. Lägg märke till Thulinbilen. Thulinverken tillverkade bilar under några år efter det att flygplansmarknaden blivit sämre efter 1:a världskriget.

Villor

Under depressionsåren i början av 1920-talet byggs också ett fint villaområde i kv. Bagaren. Ekelund står även i detta fall som upphovsman. Här har han dock arbetat med kvarteret som en plats för vanliga villor. Området hålls samman genom det enhetliga materialet, den likartade skalan och husens placering mitt i den prunkande trädgården. Men i övrigt finns det stora skillnader mellan husen. Studerar man gavelfönster, dörrar, balkonger, skorstenar, burspråk och andra detaljer märker man snabbt att Ekelund varierat dessa på känt manér. Han utgår i princip från samma grundplan på husen men genom variationen av detaljer blir husen olika även i det större perspektivet. Tillkomsten av kv. Bagaren har sin speciella historia som redovisas nedan.

Villorna i kv. Bagaren är ett av de bästa exemplen på Frans Ekelunds omsorg om detaljutformningen av de bostadsområden han utformade. Han tog till vara de erfarenheter som projekteringen av Egna Hemsområdet givit honom och han förvaltar dessa på ett sätt som gör Bagaren till ett synnerligen fint exempel på 20-talets villaarkitektur i Landskrona. Kvarterets harmoniska och genomarbetade uppbyggnad är nog en av anledningarna till att så få förändringar gjorts både av husens yttre som av trädgårdarna. Kanske ligger en del av förklaringen också i att de som senare skulle bo i villorna tog så aktiv del i själva tillblivelsen genom arbetet i Landskrona kooperativa bostadsförening. Fortsatt varsamhet både vad avser husen som trädgårdarna är mycket angeläget och eftertanke bör föregå ingrepp i den välbevarade totalmiljön.

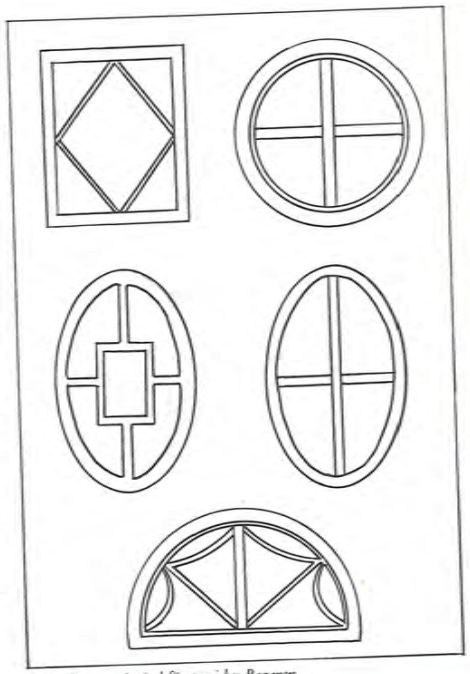

Olika former på vindsfönster i kv Bagaren.

Kv Bagaren. Ca 1925. Lägg märke till det fina murverket och de varierade detaljerna.

Landskrona kooperativa bostadsförening

Landskrona kooperativa bostadsförening fungerade under två år från 1920-1922. Man bildade föreningen i mitten av april 1920. Intresset var stort. Ett 100-tal hade samlats till första mötet och man fick till en början höra konsul Lorens Hellmers som öppnade mötet. Sedermera överlämnades ordet till riksdagsman O.H. Waldén som i ett timslångt anförande redogjorde för hur staden hade försökt åtgärda den besvärliga bostadssituationen. Vidare informerade riksdagsmannen Waldén om hur man såg på dessa frågor från statsmakternas sida.

Till slut presenterades anledningen till mötets hållande. Man ville, genom att bilda en kooperativ bostadsförening, skapa förutsättningar för byggandet av egna hem, lägenheter och radhus på flera platser i staden. Redan tidigare hade undersökningar gjorts för att utröna hur många intresserade som kunde tänkas bli medlemmar. Och innan mötet avslutades hade 51 intresserade tecknat andelar. Alla intresserade var tvungna att teckna sig för minst två andelar om 50 kronor stycket. De flesta valde att teckna sig för just två andelar men det fanns flera exempel på hur några tecknade sig för 30 andelar – alltså hela 1.500:- kronor.

Till ordförande i föreningen valdes riksdagsmannen O.H. Waldén och till sekreterare valdes stadskamreren Edvin Svensson, i styrelsen ingick också bland annat Lorens Hellmers. Flera av styrelsens medlemmar hade tidigt tecknat sig för andelar i föreningen.

Den 4 augusti förelåg förslag till villaritningar som upprättats av stadsarkitekten Frans Ekelund. Ekelund följer i stort sett de typritningar som han gjort i samband med Bostadskommittens förslag till bebyggelse i Egna Hem. Avsikten var att dessa första hus skulle byggas i kv. Bagaren i Fröjdenborg och kv. Laertes i Egna Hem. Ritningarna kom att förvaras hos sekreteraren Edvin Svensson. Edvin Svensson hade god erfarenhet av de följande kontakter som skulle följa med Statens byggnadsbyrå, som hade att tillstyrka de statliga garantierna. Svensson hade nämligen suttit med som sekreterare i den så framgångsrika och effektiva Bostadskommitten och visste säkert hur denna slipsten skulle dras.

Under det kommande året har man en vidlyftig korespondens med olika inblandade från Statens byggnadsbyrå, stadens drätselkammare, olika byggnadsföretag och materialleverantörer. Totalt utgick 130.000:- kronor i lån och 32.000:- kronor i bidrag från Byggnadsbyrån. Man krävde att staden skulle garantera 50% av det resterande beloppet. Detta innebär att de 9 familjer som ingick i första omgången, hade att själva ordna finansieringen upp till slutsumman. Byggherrarna skulle alltså satsa ca. 12.000:- själva i form av egna lån eller kontanter. De hus som skulle byggas beräknades kosta mellan 30- och 40.000:- kronor.

Ritningarna för husen godkändes av byggnadsnämnden i februari 1921. Ansökan om godkännande av projektet skickades till Statens Byggnadsbyrå som efter granskning är beredd att bifalla projektet. Man tycker dock att riksdagsman Waldéns hus är alltför stort. Storleken förklaras dock av att en svägerska som är förskoleläraarinna skall bebo andra

Medlem N:r _____

Härmed anmäler jag mig till inträde i Landskrona Kooperativa Bostadsförening u. p. a.

och tecknar två *stycken insatser à 50 kronor.*

Landskrona den 30 mars *1920*

Namn: O.H. Waldén

Titel och adress: Folkskolelärare, Landskrona.

OBS.! 1) *Varje medlem skall deltaga i föreningen med minst 2 insatser.*
2) *För att bliva bostadsberättigad erfordras att medlem bidrager med så många insatser att sammanlagda beloppet däraf motsvarar minst 10 % å produktionsvärdet av sökt lägenhet.*
3) *Medlem skall omedelbart (vid anfordran) inbetala hälften av första insatsen med 25 kronor. Andra hälften inbetalas inom ett år från den dag ansökan bifölls. Andra insatsen skall vara inbetald senast två år efter inträdet.*

Teckningssedel i Landskrona kooperativa bostadsförening upa.

våningen i huset. Avsaknaden av kök på 2:dra våningen förklaras av att hon har full kost på skolan, därför behöver man inte inreda lägenheten med fullständigt kök.

De som till slut kom att bo i kv. Bagaren var enligt ansökningshandlingarna 1 kontrollör, 1 agronom, 1 maskinist, 2 ingenjörer, 1 adjunkt, 1 smed, 1 riksdagsman och 1 stadskamrer.

Stadsarkitekt Ekelund som upprättade ritningarna fick som arvode 1 1/2% av byggnadskostnaden för varje nytt hus som uppfördes efter nya ritningar. Modifierade man tidigare ritningar fick han 1/2% av byggkostnaden.

Efter det att bebyggelsen i kv. Bagaren och Bryggaren har färdigställts tycks föreningens verksamhet ha upphört. Någon annan bebyggelse, som ursprungligen planerades, realiserades aldrig.

Variation av detaljer syns tydligt på taken. Det är viktigt att det gamla takteglet bevaras.

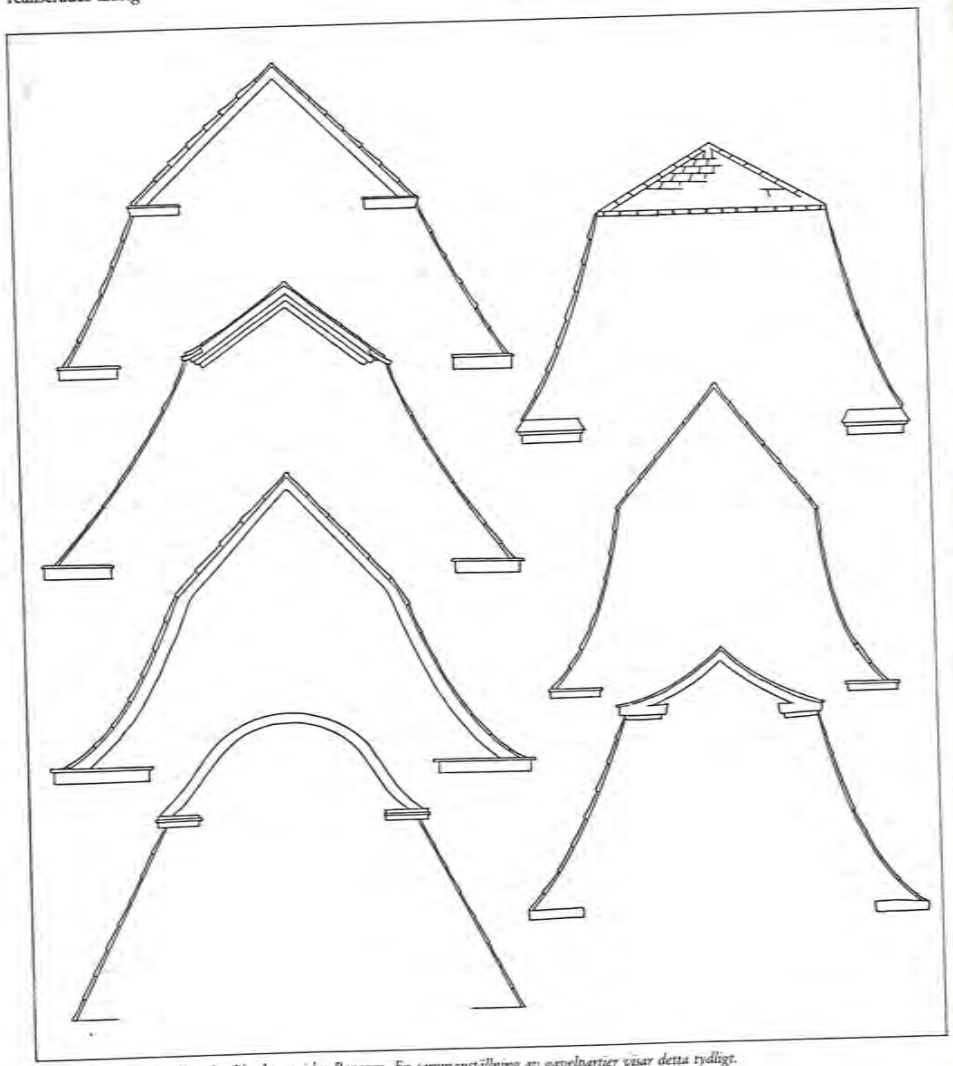

Variationen är stor mellan de olika husen i kv. Bagaren. En sammanställning av gavelpartier visar detta tydligt.

Funkis

På andra sidan Öresundsgatan kommer man under 1930-talet att bygga hus som helt och hållet skiljer sig från vad Frans Ekelund ritade i kv. Bagaren. 1930 hade den stora Stockholmsutställningen gått av stapeln och därmed introducerades ett nytt byggnadssätt och en helt ny syn på arkitekturen. Det skulle vara slut på den historiskt förankrade arkitekturen. Nu skulle man bygga funktionellt. Varje detalj skulle ha sin bestämda funktion definierad och ingen utsmyckning skulle sättas på ett hus endast för sin egen skull.

I kv. Fiskaren växer det alltså upp 8 villor som är helt väsensskillda från vad Ekelund ritat i kv. Bagaren. Husen är helt rätvinkliga och saknar den variation som varit Ekelunds kännetecken. Ritningarna till husen i kv. Fiskaren har tillkommit på stadsarkitektkontoret och bär Frans Ekelunds prägel, en av dem är också signerade av honom.

Det finns dock vissa element som bryter mot gängse funktionalistiska uttrycksmedel. I kv. Fiskaren har man till exempel valt handslaget tegel som lämnats oputsat. Dessutom finns dekorativa våningsband i avvikande tegel. Kanske är det Ekelunds sätt att hålla kvar vid det gamla. Vanligt var annars att man putsade dylika villor på 30-talet.

Även i detta kvarter är trädgårdarna välbevarade och har stor betydelse för den samlade miljön. Kvarteren Bagaren och Fiskaren utgör genom sin bebyggelse en mycket påtaglig påminnelse om vad som hände inom arkitekturen och samhällslivet kring 1930. De båda kvarteren visar vilken omdaning av samhället som påbörjats inte bara inom husbyggandet, utan också inom det sociala området.

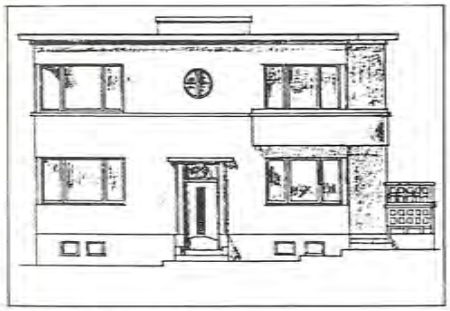

Frans Ekelunds ritning av kv Fiskaren 1, 1936.

Hyreshus – Bostadsrätt

Denna nya samhällssyn kommer att få flera exponenter inom Landskrona men den kommer inte att bli lika tydlig här som i andra städer under 1930 och 40-talen. Frans Ekelund är stadsarkitekt fram till 1949 och den nya tidens ideal stämde inte riktigt med hans.

Ett av de första funkisexemplen som följde på kv. Fiskaren var bostadsrättsföreningen Vallens kooperativa bygge i kv. Cykeln. Här uppförde Hyresgästföreningen år 1937 en bostadsrättsförening som kom att bli den första i Landskrona. Huset byggdes på den gamla Idrottsplatsens grund. Idrottsplatsen hade för övrigt varit ett av de första byggnadsföretagen på Fröjdenborgsvången. Den invigdes år 1893 på sommaren.

Bostadsrättsföreningen Vallen uppfördes av hyresgästföreningen 1937. Landskronas första bostadsrättsförening.

Under de påföljande åren kommer Landskrona här att få sitt första hyreshuskvarter med funktionalistiska hus. Men det blir bara det första huset som får de klassiska funkisdragen, där fönstren placerats ända ut i hörnen på huset. Huset förses dessutom med puts som fasadmaterial till skillnad från efterföljarna som byggs med tegelfasader. Till skillnad från tidigare hyreshusbyggen i Landskrona blir de byggda med genomgående lägenheter, det vill säga man fick fönster åt båda hållen. Det gav extra ljusa lägenheter. I detta område kommer också Landskronas första HSB-hus att uppföras. Bostadsrättsföreningen Landoras hus stod klart för inflyttning i september, krigsåret 1939.

Under 1940-talet kommer Fröjdenborgsvångens sista tomma ytor att bebyggas. I kvarteren Timmermannen, Sågen, Yxan och Smeden bygger man bl.a. en extremt tjock hustyp som skiljer sig kraftigt från husen i Cykeln och Kägglan. Frans Ekelund står som arkitekt till dessa hus med enkelsidiga lägenheter. Han ville som redan nämnts inte riktigt acceptera den nya tidens arkitektur. Byggnadsverksamheten fortsätter i kv. Smeden och de andra kvarteren i norra Fröjdenborg under 40-talet. Fröjdenborg är det helt dominerande exploateringsområdet vid denna tid. Man sträcker sig också över Carl XI:s väg och startar både byggandet av hyreshus och villor i de så kallade ädelstenskvarteren. I Safiren, Smaragden, Topasen och Turkosen byggs hyreshus som får en relativt omsorgsfull behandling. Genom olika putsningstekniker ges varje hus en identitet. Husen har alla de typiska stildrag som det slutande 40-talet bjuder på men under senare år har några hus fått sina fönster utbytta och nya balkonger och detta har gjort att bevarandet av husen i ursprungligt skick ter sig svårt.

Folkets Park vid "Larvamöllan"

Den bebyggelse som växer upp på andra sidan Carl XI:s väg placeras på klassisk landskronamark. Hit förlades nämligen Folkets Park i Landskrona i början av 1900-talet efter en period i kv. Linné längs Stora Norregatan. Den tomt som parken köper har tidigare bland annat hört till den så kallade Larvamöllan; en stor väderkvarn av holländsk typ. Kvarnen fanns emellertid inte kvar någon längre tid efter parkens tillkomst. Möllan kan man istället se i Kävlinge där den fortfarande står kvar efter flyttningen år 1905.

Efter några lyckosamma år vid invigningen blir parkens lönsamhet och popularitet vikande. Arrangemangen i Karlslund uppfattas som intressantare av publiken och i och med storstrejken 1909 är kassorna tomma, arbetarrörelsen drar sig ur. Parken drivs sedan av Folkets Parks vänner ytterligare några år. Men efter fylleri, slagsmål och rabalder stängs parken sommaren 1916.

Samtidigt med att hyreshusen byggs växer ett mycket homogent villaområde upp strax intill. I de 5 kvarteren byggs 70 villor efter likartad modell. De har ursprungligen alla varit putsade men under senare år har också dessa genomgått kraftiga förändringar som helt ryckt undan den tidsprägel som husen ursprungligen haft. Även de traditionellt uppbyggda trädgårdarna har tyvärr gått samma väg genom nyplantering av exotiska, vintergröna växter.

Under 50- och 60-talen tillkommer inga nya byggnadsområden. Nybyggnadsverksamheten förläggs i stället till enstaka obebyggda tomter. De stora arbetsföretagen innebär dock att man totalsanerar i stor utsträckning. Den äldre låga värnbebyggelsen får stryka på foten. I kvarteret Granada kommer planerna från 1870-talet slutligen att realiseras. Den låga infartsbebyggelsen med sina långsträckta tomter får ge vika för storskaligheten. En storskalighet som blir än mer dominerande än 1870-talets planer på grund av sammanslagningen av tomterna vilket leder till långa obrutna fasader.

Bevaringsvärda miljöer i Fröjdenborgsområdet

Området Fröjdenborg innehåller bebyggelse som tillkommit allt sedan 1800-talets slut till och med 1950-talet. Olika kvarter visar på skiftande bebyggelse till följd av den tidsmässiga spridningen. Ofta kan man skönja tillkomsttiden i bebyggelsen tack vare att område fogats till område, vilket leder till att den yngsta bebyggelsen hamnar längst ut i periferin. Så har också skett i Fröjdenborg, men det finns avvikande mönster som gör att man inte helt kan rätta sig efter denna regel. Stormgatan med sin ålderdomliga bebyggelse låg på sin tid en bra bit utanför staden och har först under 40-talet knutits ihop med resten av staden. Kv. Sjömannen i Stormgatans närhet har å andra sidan stått obebyggt till fram på 50-talet. Detta ger kontraster som är spännande i stadsmiljön.

I området har tre bevaringsområden valts ut. De representerar alla sin tid och bevarar tidens bebyggelsetradition på ett fint sätt. De fyra områdena spänner över de första decennierna, fram till ca. 1940, i områdets historia.

Stormgatan

Stormgatans tillkomst i slutet av 1800-talet avsatte en låg och enkel rad av hus på båda sidor av gatan. De flesta husen uppfördes bara i en våning. Man byggde av lokalt tillverkat gult tegel. Stormgatans hus har i stora stycken utsatts för en förändringsvåg som medfört att den karakteristiska prägeln gått förlorad. De okänsliga förändringarna har lett till att Stormgatans ursprungliga karaktär i stora stycken gått förlorad.

I kv. Muraren finns dock en rad av envåningshus som inte utsatts för samma hårdhänta behandling. Inget av dem är klätt med nytt tegel och fönsterbyten har inte gjorts med samma hastighet här. Taken är ofta lite äldre. De moderna materialen har inte använts. Alla de här husen har också en stump förgårdsmark som bevarar den gamla växtligheten. Enkla traditionella staket begränsar tomten mot gatan. Det är av största vikt att detta mönster också består. Traditionen måste föras vidare.

Själva gatan var från början bara ett mellanrum mellan husen som inte behandlades på något speciellt sätt. Så småningom beläggs gatan med makadam och i början av 1920-talet blir hela Stormgatan hårdgjord med yttjärad makadam.

Idag är gatan asfalterad och trottoarerna är belagda med de traditionella klinkerna eller marktegel. Den äldre gatubelysningen har ersatts med ny.

Fröjdenborgsgatan, Suellsgatan, Gamla begravningsplatsen

Gamla begravningsplatsen, Suellsgatan och kvarteren därom-kring hör till de först byggda efter de nya 1800-talsplanerna. Suellsgatan fick enkla hyreshus i tegel i kv. Friden. Mot Suellsgatan är de enkelt dekorerade medan baksidan mot Almstigen är odekorerade gårdshus.

Kvarteret Fridens gårdsbebyggelse visar sina enkla fasader mot Almstigen och Gamla begravningsplatsen. Tillsammans med Suellska stiftelsens byggnad från 20-talet bildas en lugn och välbevarad miljö.

Längs Fröjdenborgsgatan står de fristående husen som Frans Ekelund ritade kring 1920 tämligen opåverkade. Så sent som våren 1984 fick dock några av husen nya fönster av metall, en högst olycklig åtgärd som inte får fortsätta i resten av husen.

Mellan Fröjdenborgsgatan och Suellsgatan leder smala gränder med äldre bebyggelse på båda sidor som ger en fin karaktär åt gränderna.

Gatorna är asfalterade och trottoarerna är lagda med ömsom klinker ömsom betongplattor. Klinkerbeläggningen bör bevaras på trottoarerna.

Rivningen av Sjukhemmet innebär en stor förlust för det helhetsintryck miljön ger.

Kv. Bagaren, kv. Fiskaren

Kv. Bagaren och Fiskaren visar idag upp en mycket väl bibehållen miljö. Få ändringar stör helhetsmönstret som byggdes upp under 20- och 30-talen. Det är mycket viktigt att varje tänkt förändring övervägs noga och att hänsyn tas till omgivningen. Kvarterens styrka ligger idag i att just helhetmiljön är så väl sammanhållen. Ett mycket viktigt bidrag till miljövärdena utgör trädgårdar och begränsningar åt gatan som inte förändrats i nämnvärd utsträckning. Runt kvarteren är gatorna asfalterade och trottoarerna grusade.

Karakteristiskt dörrparti i kv Bagaren.

RÅD och REKOMMENDATIONER

vid ombyggnad och byggnadslovsprövning

För *hela området* gäller att hänsyn bör tagas till den befintliga miljön, *alla förändringar* bör göras med hänsyn och anpassning till omgivande bebyggelse och gatumiljö.

***Kv. Bagaren och västra delen av kv. Bryggaren:* Villornas ursprungliga utseende skall bibehållas vad avser såväl de tegelmurade fasaderna , tegeltaken som fönster och dörrsnickerier liksom tegelfärgen. Häckar och staket mot gatan bör bibehållas oförändrade.**

***Kv. Fiskaren:* Fasadernas ursprungliga utseende skall bibehållas.**

***Låghusbebyggelsen längs Stormgatan:* Husen och de små förträdgårdarna skall bibehållas oförändrade i såväl detalj som helhet.**

***Området kring Gamla Begravningsplatsen:* Fasaderna på de omkringliggande husen bör bibehållas oförändrade. Begravningsplatsen bevaras. Suellska stiftelsens hus bibehålles oförändrat.**

***Hyreshusen i kv. Friden mot Suellsgatan:* Hyreshusens tegelfasader skall bibehållas oförändrade.**

***Hyreshusen längs Fröjdenborgsgatan:* Hyreshusens fasader skall bibehållas oförändrade. Fönstersnickerierna skall ej förändras samt bör vara täckmålade i vitt. Aluminiumfönstren bör ersättas med träfönster lika de tidigare.**

Landskronas enda utpräglade villakvarter med funktionalismens drag är kv Fiskaren.

Område 2

Egna Hem

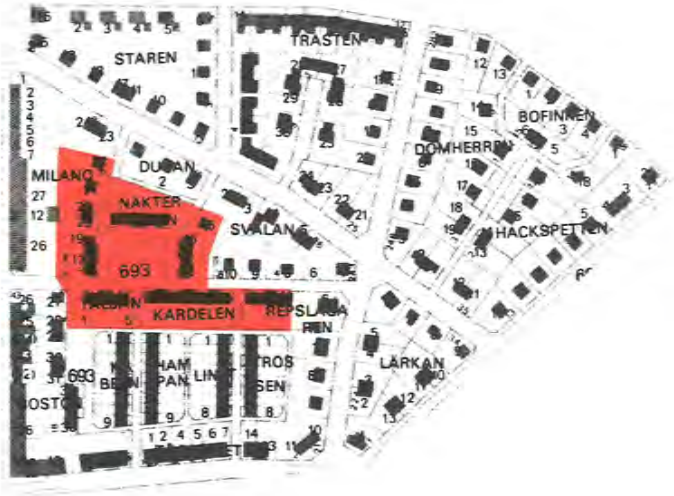

Bevaringsvärda miljöer

Området bevarar på ett föredömligt sätt det ursprungliga utseendet i området. Stora delar av bebyggelsen har kvar sin originalputs med traditionell färgsättning. Även fönster och smådetaljer har i stor utsträckning skonats. Området är väl avgränsat genom att stadsplanen byggts upp med fondmotiv och krökta gaturum vilket gör att trevnadsvärdena ökar.

Områdets höga kulturhistoriska värden består i att helheten bevarats på ett mycket fint sätt. Det är väsentligt att påpeka att i helheten ingår såväl gaturum, staket, trädgårdar och byggnader.

Egna hem

Under de två första decennierna av 1900-talet genomgår Landskrona en stor omvälvning. Staden blir under denna tid en av Sveriges 10 största industristäder. Flera industrier nyanläggs och de redan befintliga expanderar kraftigt. Man söker efter ny arbetskraft på flera håll. Bostadsläget i staden är emellertid uselt. Man har visserligen byggt i stor utsträckning under flera decennier men den vanlige arbetaren har inte råd eller möjlighet att skaffa sig en lägenhet i de stora patricierhusen i stadens centrum. Flera skildringar visar istället hur arbetarfamiljer med många barn var tvungna att bo undermåligt. Man levde alldeles för många i samma rum i fuktiga gårdshus eller till och med i källarutrymmen.

Bostadskommitten

1915 tillsätter stadsfullmäktige en bostadskommitté som får i uppdrag att snabbt utreda bostadsfrågan i Landskrona. Kommittén börjar sitt arbete på hösten 1915 och redan på vårvintern 1916 föreligger kommitténs förslag. Som huvudansvarig för aktstycket står den sedan ett år i staden verksamma stadsarkitekten Frans Ekelund. Ekelund skriver i den utredning som förelades stadsfullmäktige följande:

> "Det vore naturligtvis fördelaktigast, om det på enskild väg kunde även i fortsättningen beredas det antal bostäder, som erfordras. Detta är emellertid absolut icke att hoppas. Genom kriget äro byggnadsmaterialerna avsevärt fördyrade, att det under sådana omständigheter icke att antaga, vare sig att en byggmästare, som ju bygger för förtjänstens skull, eller att någon enskild person utan stöd i låneväg skall placera penningar i en fastighet, som med nuvarande kostnader ingalunda kan beräknas giva skälig avkastning. Från enskilda industrier har ej heller försports tanke att förhjälpa deras respektive arbetare till bostäder, och för den enskilde arbetare, som intet eller föga äger är ett byggnadsföretag nu än mer omöjligt än eljest. Sålunda återstår intet annat än att samhället själv tager bostadsfrågans lösning i sin hand."

Bostadskommitten föreslog därför, med Frans Ekelunds utredning som grund, att staden själv skulle ge sig in på byggnadsmarknaden. Ekelund leder sedan in resonemanget på hur frågan skall lösas. Han pekar då på flera städer som arbetat med frågan ur "egnahemsrörelsens" synvinkel. Varje familj skulle skaffa sig sin egen bostad, men staden skulle ställa upp som markupplåtare och som kreditgarant.

Illustrationen på utredningens titelsida. Ritad av Frans Ekelund.

Utredningen presenterar olika alternativ som skulle kunna vara genomförbara. Man föreslår olika byggnadsområden som kv. Svarvaren, Fiskaren "inom stadsplanen" och Egna Hem, Lärkan och Sparven "utanför stadsplanen."

Ekelund upprättade även ett antal typritningar som bifogades utredningen. Ritningarna upptog såväl mindre som litet större villor, radhus och parhus. Utredningen presenterar också hyreshus som kom att uppföras i kv. Gripen och Storken.

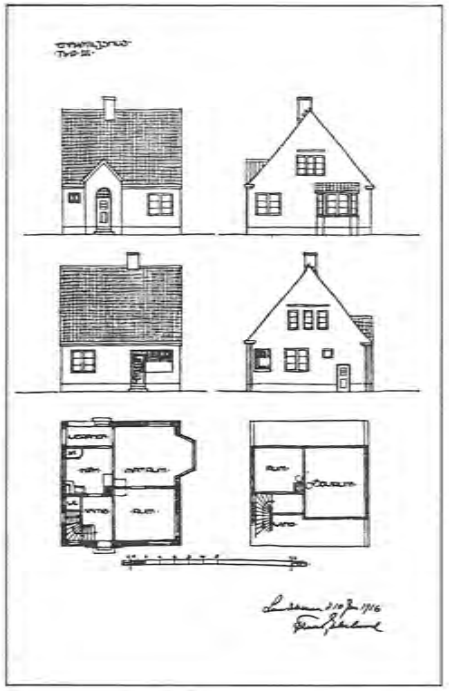

Den minsta hustypen som föreslogs. Kostnaden beräknades till 4.800:- med två rum på vinden.

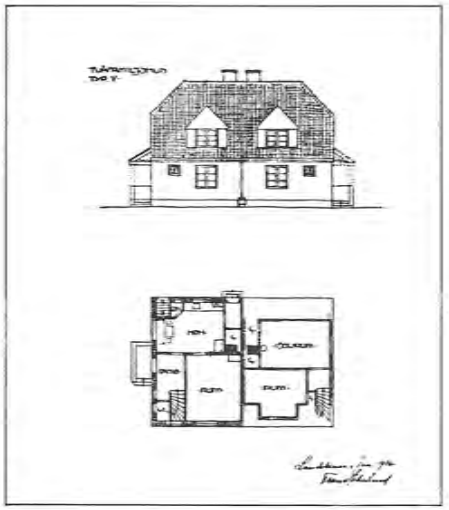

Ett exempel på parhusen som byggdes i Egnahem.

Utbyggnaden

I Landskrona kommer man slutligen att fastna för en exploatering i det nuvarande Egna Hem. Ekelund upprättar själv stadsplanen för området och det blir en synnerligen välarbetad plan. Han varierar husstorlekar och kvarterens utformning. Gatorna svängs och leds ibland in i återvändsgränder. Området blir på detta sätt mycket varierat. I och för sig är detta inget som Ekelund själv hittar på. Grunderna finns redan i flera svenska städer. Sedan slutet av 1800-talet har planmönstret använts just vid anläggandet av Egna Hem-områden. Som exempel kan nämnas Enskede eller Mjölby.

Ekelund trycker hårt på att arkitekturen skall vara traditionell. Han vill ta till vara det skånska eller sydskandinaviska. Därför skall husen förses med kalkputs som lämnas ofärgad eller avfärgas i kulörer som ligger putsens ursprungsfärg nära. Takfallen blir branta, han gör typiska utkragningar av takfoten. Gavelspetsarna förbinds med takpannan genom kalkputs utan speciell markering.

I ursprungstanken låg ju också att man i trädgården skulle kunna odla nyttoväxter till sin egen försörjning. En tidigare trångbodd arbetarklass skulle inte bara få ljus och luft i trädgården, den skulle också vara produktiv och bidra till familjens försörjning.

Frans Ekelunds arbete med stadsplanen för Egna Hem och för övriga byggnadsområden vittnar om en minutiös detaljplanering. Ingenting lämnas åt slumpen. Han motiverar olika ställningstaganden och initiativ i detalj. T.ex. skriver han följande om fönstren:

> "För många och för stora fönster verkar afkylande på rummet, därför äro fönstren något mindre än de i hyreshus vanliga och så placerade att rummets väggar lämna goda möbelplatser. Fönsterbågen är försedd med tvenne spröjs på tvären, för att ersättandet av sönderslagna rutor, vilket i lägenheter inrymmande många barn, rätt ofta blir fallet, ej skall verka för betungande för egna-hems-ägaren."

Detaljregleringen av området medför också att Ekelund styr planteringen längs gatorna. Han detaljritar till och med en enkel transformatorstation som står i korsningen Sandvångsgatan-Stora Norregatan. En del trädgårdsskjul bär också Ekelunds omisskänsliga prägel.

De första kvarteren som byggs i Egna Hem är Lärkan och Trasten. Här uppförs under 1910- och 20-talen villor och dubbelhus. Till en början är husen tämligen små men fram på 20-talet blir villorna allt större och man förstår att den enkle arbetaren inte längre kan ha råd att köpa husen utan betydande inkomster. Det framgår också av tidningsartiklar från tiden. Redan den 6/10 1916 skriver för övrigt Korrespondenten Landskrona Tidning följande:

> "En glädjande och vacker anblick är den villastad, som i sommar trollats fram i kvarteren Lärkan och Egna Hem. Platsen får väl i en snar framtid benämnas Lärkstaden. Och små trefvliga nästen är det förvisso, som här står allmänheten till buds. Arbetarebostäder är det visserligen icke, ty ehuru i och för sig särdeles billiga, ställa sig dock lägenheterna här i regel för dyra för arbetarens årsinkomster. Det blir alltså andra, som komma att taga dessa små täcka villor i bruk; men därmed är också vunnet att ett motsvarande antal förutvarande lägenheter i staden bli lediga för andra hyresgäster. Men något resultat till oktoberflyttningen kunde det ju inte bli på grund af den ofvan antydda omständigheten."

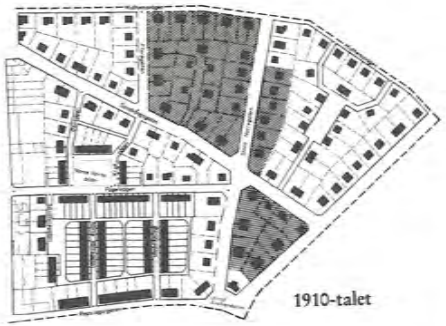

Utbyggnaden skedde i etapper. De tre kartbilderna visar 1910-1930-talets utbyggnad.

Kv Lärkan och Trasten ca 1922. Lägg märke till den enhetliga, ljusa färgsättningen.

Radhus

Kring Norrevärnsplan och de gator som leder till den öppna platsen söderifrån byggs radhus. Norrevärnsplan sluts också av radhuslängor. Radhuset bar på statarlängans ide och var därigenom inte vidare populär och hustypen får därför inte sitt genomslag förrän på 30-talet.

Under 1930-talet är Egna Hems kvarteren fullt utbyggda och står då som något av ett föredöme för bostadsproduktionen i Landskrona.

Förslag till radhusbebyggelse. Kostnaderna för en radhuslägenhet beräknades till mellan 3.500–4.500:-. Lägg märke till variationer av detaljer. I detta fall formen på takkuporna.

Egna Hem idag

Genom åren har områdets popularitet varit stor och trycket på fastighetsmarknaden i Egna Hem är idag också stort. Det har resulterat i en relativt hastig ombyggnadsperiod under 1970-talet. Många hus har mist sin ursprungliga karaktär genom alltför okänsliga ombyggnader. Flera har i besparingsiver tilläggsisolerats, de har försetts med tegelfasader och nya fönster som inte på något vis smälter samman med de ursprungliga intentionerna som fanns då området uppfördes.

De för området karakteristiska dragen som välansade trädgårdar med produktiva växter, bärbuskar och fruktträd tillsammans med traditionella blomstersängar har i många fall ersatts med vintergröna buskar som inte speglar årstiden i trädgården på samma sätt. Det är naturligt att husägarna vill forma sin egen omgivning men samtidigt skall man ha i åtanke att äldre generationer byggt efter sina ideal och värderingar och de måste ges en chans att fortleva i området.

De stora förändringar som Egna Hemsområdet genomgått under det senaste decenniet har lett till att det bara finns en liten del kvar där man kan ta del av ursprungsideerna för hur området skulle te sig i utbyggt skick. Norrevärnsplan med kantande radhuslängor har förskonats från tegelinklädslar och andra förändringar. Man har också kunnat bevara stora delar av den ursprungliga färgsättningen på husen, eller brist på färgsättning kanske man skall säga. Den grå putsen har ju i många fall aldrig blivit målad. Även takfallen har bevarats. De takkupor som finns, återfinns också på de ritningar som husen uppfördes efter.

Mitt på Norrevärnsplan står en lekställning som tyvärr bryter sig ur helheten genom sina kraftiga dimensioner.

Ett väl bibehållet entreparti. Lägg märke till trappräcke, dörr och fönster som är "försett med tvenne spröjs".

Parhuset på bilden bevarar inte Frans Ekelunds intentioner. Såväl fasadmaterial som kupor och fönster avviker från ursprunget.

Bevaringsvärda miljöer i Egna Hemsområdet

Husen kring Norrevärnsplan utgör bevaringsområdet i Egna Hem. Området återger på ett föredömligt sätt hur hela Egnahemsområdets karaktär skulle kunna vara. Det är synnerligen väsentligt att bebyggelsen här behåller sitt nuvarande utseende och att fastighetsägarna tar sitt ansvar för bevarandet. Egna Hem är inte bara ett ovanligt välplanerat villaområde, det är också en exponent för ett socialt ställningstagande i början av seklet.

Energibesparing – ett hot

Allt sedan oljekrisen kom över västerlandet i mitten av 1970-talet har myndigheterna strävat efter att sänka det svenska oljeberoendet. En åtgärd har varit att stimulera fastighetsägarna till att vidta besparingsåtgärder i sina hus. Bidrag och förmånliga lån har utgått för att täcka kostnaderna i samband med energisparåtgärder.

Många av de åtgärder som då diskuteras påverkar dock huset även utifrån kulturhistoriska värderingar. Utvändiga tilläggsisoleringar av ytterväggarna och fönsterbyten innebär ofta att husets utseende kraftigt förändras. Dess tidstypiska drag försvinner.

Fönster

Varje fönster i ett gammalt hus bär på den byggnadstradition som härskade vid tillkomsten. Fönstrens storlek, indelning, profilering, färgsättning och uppbyggnad är intimt sammanlänkat med husets övriga utseende. Byter man fönster är det därför viktigt att se till att de blir likadana som förlagan.

Ofta byter man fönster för att spara energi. Man sätter in treglasfönster. Det är dock inte säkert att åtgärden är nödvändig. Undersökningar har nämligen visat att ett väl åtgärdat gammalt fönster har goda energivärden. Besparingen man gör genom att byta fönster kan vara marginell.

Istället är det långt viktigare att förse de gamla fönstren med ordentliga, moderna tätningslister och att se till att mellanrummet mellan karmen och väggen är riktigt isolerad.

En detalj som är viktig i sammanhanget är att de modernare fönstren som regel är byggda av långt sämre virkeskvaliteter än vad man använde förr. Förr använde man utvalt fönstervirke med hög kådhalt och täta årsringar, idag styrs virkesvalet mer av att utnyttja så stor del av trädet som möjligt vilket leder till att även mjukare träddelar används till fönsterproduktion. I ett modernt fönster blir virkesdimensionerna dessutom kraftigare. Det leder till att fönsterytan minskar liksom ljusinsläppet. En annan sak som man skall ha i minnet är att det gamla fönsterglasen börjar bli sällsynta. Nya glas om är helt felfria har inte samma charm som ett gammalt glas där ljuset bryts olika i varje ruta.

Fasader

Husen i Egna Hem är murade i tegel. I det äldre byggnadsbeståndet är väggarna ofta tjocka. Väggarna släpper därigenom inte ut speciellt mycket värme.

Många har valt att i samband med fasadrenoveringar också tilläggsisolera fasaden. Detta leder till att väggen byggs ut och att takskägget inte blir lika markerat liksom att fönstren sjunker in i huset. Därigenom går i de flesta fall husens kulturhistoriska värde förlorat. Man har skapat ett modernt hus som inte smälter in i den gamla miljön.

Undersökningar har dessutom visat att den spareffekt som görs vid yttre tilläggsisolering är marginell. Långt större effekter kan uppnås med en förbättrad eldningsekonomi och genom att täta befintliga fönster och dörrar.

Dörrar

På många håll i Landskrona finns de gamla ursprungliga dörrarna i behåll. I Egna Hemsområdet är det vanligt. Här ritades varje dörr av stadsarkitekten Frans Ekelund. Det finns många olika typer och varianter av spegeldörrar. Man skall komma ihåg att dörren är en del av huset som har betydelse för hur man uppfattar husets entreparti. Dörrarna är en bit av den särprägel som varje hus har fått vid uppförandet. Byter man dörr förtas också något av denna särprägel. Den går inte att ersätta!

En anledning till dörrbyten är ofta drag mellan karmen och dörrbladet. För att klara det här problemet finns fler altlernativ än just ett dörrbyte. Precis som med fönstren kan dörren förses med tätningslister. Räcker inte det kan man komplettera med en innerdörr som ger ett vindfång. I många fall kan det räcka med ett draperi.

Dörrarna i Egnahem ritades av arkitekten Frans Ekelund. Tillsammans med fönster och de diskreta putsade fasaderna har de ett stort kulturhistoriskt värde.

Rådgivning

Fastighetskontoret ger kostnadsfri rådgivning i energisparfrågor. Ring kommunens växel och begär energirådgivaren. Kulturnämnden hjälper till att göra åtgärderna på ett kulturhistoriskt riktigt sätt.

RÅD och REKOMMENDATIONER
vid ombyggnad och byggnadslov

Med hänsyn till områdets speciella bakgrund och karaktär är det av största vikt att alla förändringar göres varsamt och på ett riktigt sätt för att områdets miljö ska kunna räddas, trots alla förändringar – mer eller mindre förödande – som redan skett.

De viktigaste punkterna:

Tak och fasader

Det är viktigt att de putsade fasaderna i grå nyanser och taken med vanligt rött taktegel bevaras. Om isolering av ytterväggarna anses absolut nödvändig bör den helst ske från insidan – viktigt att tänka på i sådana här områden vad gäller energisparande är att små åtgärder (ex. tätning av fönster och dörrar, isolering av bjälklag, kontroll av pannan) kan vara förvånansvärt effektiva i förhållande till kostnaden och ofta fullt tillräckliga.

Fönster

Fönstrens utformning är mycket viktig för husets karaktär. Vid eventuellt fönsterbyte bör de nya fönstren få samma utseende som de gamla, såväl beträffande spröjsar som fönsterbågens bredd. Fönsterbågarna bör täckmålas i vitt.

Dörrar

I de fall de gamla, av Ekelund specialritade, dörrarna finns kvar, är det värdefullt att dessa bibehålles. I annat fall är enkla dörrar att föredra i denna miljö.

Tillbyggnader

Eventuella tillbyggnader bör göras inåt gården, i den "privata zonen". Platta lådtak bör undvikas. För biluppsättning bör carport väljas före garage, det ger ett luftigare intryck och stänger inte av tomten på samma sätt.

Vegetation

All ursprunglig vegetation (träd, buskar, gräsytor, rabatter) såväl innanför som utanför tomtgränserna är viktig för miljön och bör sparas.

Staket och grindar

Ursprungliga staket bör bevaras. Nya utföres med de äldre spjälstaketen som förebild. De skall täckmålas.

Radhus vid Norrevärnsplan. Alla hus är beroende av varandras utseende. Tänk därför på omgivningen innan du planerar ombyggnad och förändring.

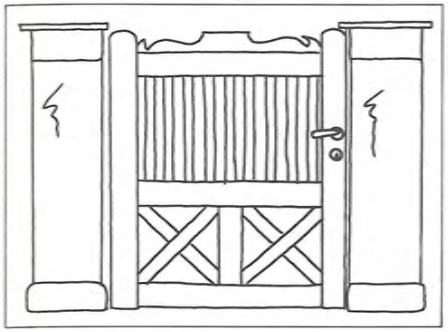

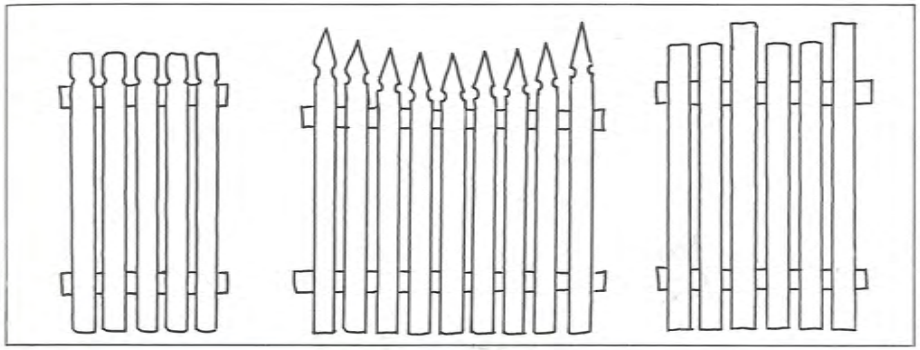

Grindarna och staketen har stor betydelse för områdets karaktär. Behöver man tillverka nytt så använd det gamla som förlaga.

De vintergröna växterna är en nymodighet som inte är till gagn för området. Trädgårdarna ansågs från början kunna bidra med bär och grönsaker till en mager hushållskassa. Traditionella trädgårdsväxter är därför att föredra.

Område 3

Kvarntorget

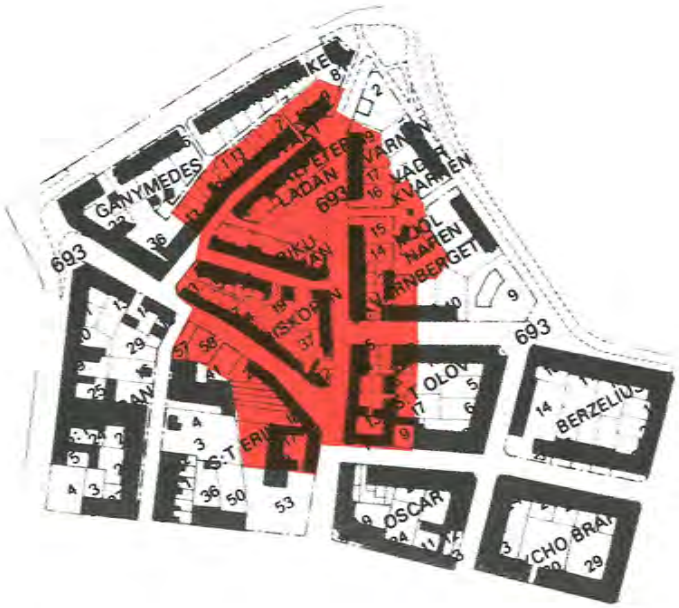

Bevaringsvärda miljöer

Området bevarar i stora stycken den äldre prägeln från 1800-talet. Området bevarar också på ett föredömligt sätt den karaktär som präglar en fritt uppvuxen bebyggelse utan styrning av stadsplaner eller andra normer. Husens utformning bygger endast på traditionens regler om hur ett hus skulle se ut. Såväl gatuhus som gårdshus utgör härvidlag delar som måste betraktas som likvärdiga och behandlas med samma omsorg. Kvarnen och mjölnarbostaden är väsentliga delar som tillsammans med de bevarade vagnmansgårdarna visar på den verksamhet som bedrivits i området och utgjort grunden för områdets tillvärd.

Området utgör en inte endast för Landskrona unik tillgång som måste ägnas synnerligen stor omsorg både vad avser helheten som det individuella huset.

Kvarntorgsområdet

Vagnmän

Bebyggelsen kring Kvarntorget har gamla anor. Redan på Lars Lindbloms karta från 1751 finns ett 20-tal tomter markerade. De låg längs Vagnmansgatan och vidare ner i Stora Norregatan, fram till den nuvarande Föreningsgatan. Merparten var förlagda till Norregatan. Enligt det fastighetsregister som är kopplat till Lindbloms karta framgår det att ungefär 5 av tomterna tillhörde medlemmar i det gamla vagnmansskrået. Vagnmännen kan betraktas som föregångare till dagens budfirmor, de hade alltså hand om transporterna i staden. Genom skrålagsstiftningen hade de i praktiken monopol på transporter av framförallt godset inom staden, men i visst mått också till och från Landskrona. Den verksamhet som vagnmännen bedrev krävde givetvis möjlighet att stalla upp hästar men också att kunna köra in vagnar och gods under tak. Parallellt med körslorna drev man jordbruk på mark som arrenderades ut av staden. Gårdarna som byggdes var ofta helt identiska med den traditionella skånska fyrlängade gården med bostadshus mot vägen och vagnslider och andra uthus mot den kringbyggda gården.

Genom en körport nådde man in på gården. Till skillnad från den rena landsbygden där gårdarna låg relativt fria måste man här anpassa sig till mindre utrymme. Gårdarna lades därför tätt intill varandra längs med gatan. Anledningen till att vagnmännen i viss mån kom att koncentreras till detta område kan kanske sökas i den nära tillgången på betesmark för djuren samt inte minst närheten till stadsporten. Vägarna till Malmö och Helsingborg strålade ju samman vid Norreport.

De övriga gårdarna i området var bebodda av olika hantverkare i staden, någon var handelsman. Kvarnen som än idag står på Kvarnbacken hörde till mjölnaren som bodde på en fastighet. Kvarnen stammar troligen från tiden strax före 1750, årtalet 1746 är inskuret i en bjälke. Kring Landskrona visar de äldre kopparsticken flera kvarnar, men den som står på Kvarnbacken är den enda som finns kvar. Kanske tack vare svensk-amerikaner med rötter i Landskrona som donerade medel till möllans bevarande på 1920-talet.

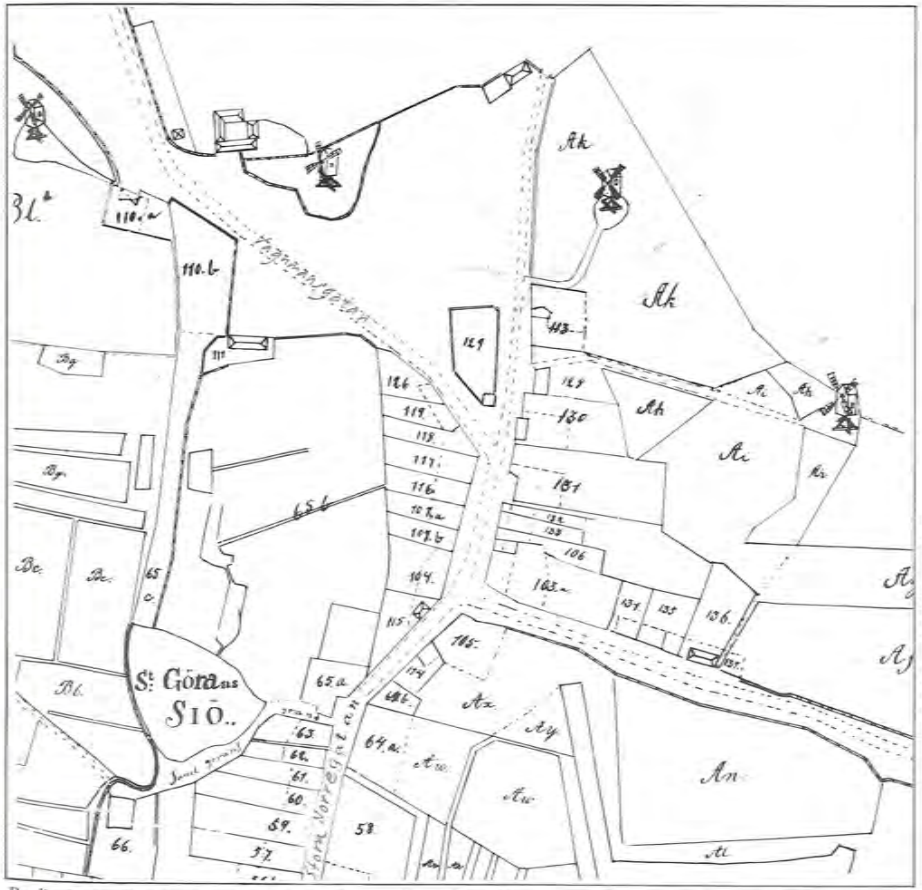

Detalj av Lars Lindbloms landskronakarta från 1751. Tomten 129 ligger i hörnan Vagnmansgatan–St. Norregatan. Utbyggnaden har ännu inte börjat. Kvarnen som ses på kartan finns fortfarande kvar på Kvarnbacken.

Delning av tomterna

De delar av Kvarntorgsområdet som idag ter sig mest genuina och ålderdomliga kom att bebyggas relativt sent i förhållande till vagnmansgårdarna. Från 1800-talets första decennier finns uppgifter om hur en vagnmansgård i kv. Biskopen börjar delas och försäljas i mindre lotter till andra människor i staden. Det gällde fastigheten Norre värn 127 som också finns utmärkt på Lindbloms karta. Det synes främst ha varit mindre bemedlade människor som här fick sina bostäder. Successivt växte bebyggelsen fram i kvarteren Biskopen, Bikupan, Ganymedes och Salpeterladan. Detta skedde huvudsakligen under tiden 1850-1880 i samband med att Landskronas industriella uppsving tar sin början.

Huset med den sneda gavelväggen ligger i gränsen mellan de två ursprungliga ägorna från 1700-talet. Att bevara de ursprungliga tomtgränserna är viktigt om områdets skala och specifika karaktär skall kunna bevaras.

Lantbebyggelse i staden

De små hus som uppfördes under 1850-80 talen var på den tiden av traditionellt utseende. Man använde sig av erfarenheterna från tidigare generationers byggande. Byggnadsritningar var mycket sällsynta för den mindre bebyggelsen. Ofta får man gå till brandförsäkringshandlingarna för att få en uppfattning om hur husen såg ut i begynnelsen. Man använde sig av billigast möjliga material. Ofta är det bara husets ytterväggar som är uppförda i riktigt bränt tegel. Mellanväggar som inte skulle ha en bärande funktion murades av lerstenstegel. Lerstenstegel brändes aldrig i tegelugnarna utan användes som byggnadsmaterial efter att de torkat i solen.

Det karakteristiska med husen i kvarntorgsområdet är att de är ganska likartat uppbyggda. På bilden ses tre hus av denna typ. De större har dörren placerad centralt med två fönster på ömse sidor. De mindre husen har bara "halva" fasader, dörren sitter i ena sidan av huset.

Husen var från början bara bebodda på bottenvåningen. Ibland kanske man tog övervåningen i bruk under sommaren. Under övriga årstider fungerade den endast som förvaringsutrymme.

Husens planlösningar var av mycket ålderdomligt slag och de hade använts under lång tid i lantbebyggelsen. Man byggde antingen ett mindre hus med dörren placerad intill ena gavelväggen eller ett lite större där dörren placerades mitt på huset. Det mindre huset kan sägas efterlikna den på landet vanliga enkelstugan. Innanför dörren fanns ett litet vindfång med dörr till ett rum. Från vindfånget kom man också ut på gården genom en korridor.

Det större huset bär på parstugans idé. Från vindfånget kunde man nå rum på ömse sidor. Korridoren ut till gården fanns även i de större husen. Oftast bodde flera familjer i dessa hus.

Från början hade alla hus enkupiga tegeltak med gult handslaget taktegel. Teglet lades direkt på takstolens läkter utan undertak. Man såg alltså takpannornas undersidor från vinden. Det handslagna teglet var ofta lite skevt och det ledde till att det inte alltid var helt tätt. Därför brukade man stryka kalkbruk i skarvarna. Bruket hjälpte också till att hålla pannorna på plats när det stormade.

Mot gatan fick husen ett ganska likartat utseende. Även om detaljer hela tiden varierades efter den enskildes tycke och smak samt ekonomiska förutsättningar så gav bebyggelsen ett mycket enhetligt intryck. Fönstren bestod av två halvor (lufter) och de var indelade med två spröjsar på traditionellt sätt. Dörren var inåtgående och bestod av två halvor. Över dörrpartiet fanns alltid ett lågt ljusinsläpp, även det försett med spröjsar. Dörrar och fönster målades alltid med oljefärg. Färgen var som regel i ganska mörka toner i grönt eller brunt.

Väggarna var putsade med kalkbruk och målade med kalkfärg i bleka kulörer. Man strävade alltid efter att ge ytterväggen en slät yta. Däremot kunde man skönja oregelbundenheter i det underliggande murverket.

Dörrparti av traditionellt utseende. En enkelt utformad fyllningsdörr med lågt ljusinsläpp i överkanten. Snickerierna är målade med täckande oljefärg i diskret mörk nyans. I de mindre husen var dörren ofta av enklare utförande, typ plankdörr.

Hörnan Vagnmansgatan–St. Norregatan omkring 1910. Lägg märke till att Vagnmansgatan inte är belagd med storgatsten som St. Norregatan. Fotot ger en mycket fin bild av miljön vid sekelskiftet. Notera dörrar, tak, skorstenar, fönster m.m.

Stadsbebyggelse

Området har under 1700-talet och största delen av 1800-talet legat som en ö utanför den egentliga stadsbebyggelsen. Det är inte förrän vid sekelskiftet som den mer stadsmässiga bebyggelsen börjar närma sig Kvarntorgsområdet. Till en början sker det längs Infartsgatan eller nuvarande Eriksgatan men också Föreningsgatan börjar få en alltmer sammanhållen stadsmässig karaktär. Flervåningshus byggs till exempel i kvarteret St. Göran. Husen visar tydligt på de skillnader som fanns mellan den folkliga arkitekturen på värnarna och den reglerade stadens arkitektur som nu på allvar börjar konkurrera om kvartersmarken.

I kvarteren mellan Stora Norregatan och Regeringsgatan uppförs några hyreshus kring sekelskiftet men den egentliga utbyggnaden låter vänta på sig till 1930-talet och senare. Då byggs kv. Berzelius t.ex. efter ritningar av Frans Ekelund.

Gator och vägar

Som tidigare nämnts så ligger Kvarntorgsområdet i det vägkors som förband Landskrona med såväl Malmö som Helsingborg. Från nuvarande Föreningsgatan gjorde den gamla vägen en kraftig krök för att ledas upp mot nuvarande Vagnmansgatan och vidare mot Helsingborg. Föreningsgatans sträckning stammar från 1900-talets början. Innan dess var området sankt och lämpade sig inte för exploatering. Det har också visat sig att kyrkogården till det medeltida Sankt Jörgens Hospital varit förlagt just till detta parti. Vid upprepade arkeologiska undersökningar i samband med gatugrävningar har man påträffat ett 100-tal medeltida begravningar.

Inne i Kvarntorgsområdet var gatorna obelagda in i relativt sen tid. Trottoarerna är belagda med de typiska gamla klinkerna. I området har också funnits några vattenpumpar. En av dem placerades i Bytaregatans mynning vid Vagnmansgatan.

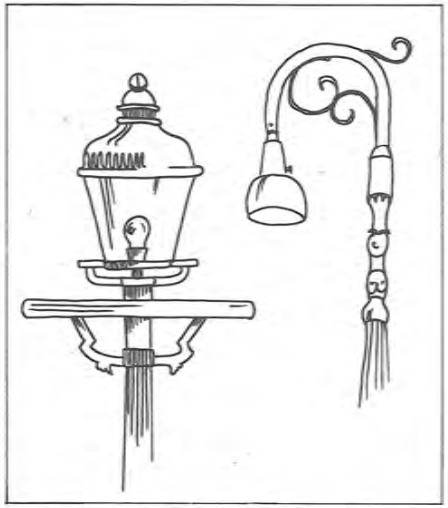

I Kvarntorgsområdet har flera av de gamla gatlyktorna bevarats. De är mycket betydelsefulla för den sammantagna miljön.

Bevaringsvärda miljöer i Kvarntorgsområdet

Miljön kring Kvarntorget med angränsande kvarter är unik, inte bara i Landskrona. Det finns inte så många så väl samlade områden med en genuin skånsk bebyggelse kvar på andra håll. Naturligtvis gör det att bevarandet av Kvarntorgsområdet är än angelägnare. Vid ombyggnader och liknande är det därför väldigt viktigt att bevarandeintressena ställs i centrum.

Redan tidigt uppmärksammade man vikten härav. I bevaringsplanen som kom ut 1961 ägnas området stort intresse och det är i många fall de rekommendationer som då gavs som medfört att förändringarna inte drivits allt för långt. Man sade till exempel att takkupor inte fick byggas åt gatorna. Så har heller inte skett vilket har mycket stor betydelse för helhetsintrycket. En annan sak som man noterade var att det gula takteglet hade börjat bytas ut mot rött. Denna trend har däremot inte gått att stoppa, inte minst beroende på att det är svårt att skaffa gult taktegel nu. Vad gäller snickerierna så har naturligtvis fönsterbyten skett men i de flesta fall har formen behållits. Dörrarna har i högre utsträckning förändrats och då har också det karakteristiska överljusfönstret tyvärr försvunnit.

På grund av att husen är små har man medgett byggandet av kupor mot Kvarntorget och mot kvarterens inre. Många gånger har kuporna blivit för stora och dåligt anpassade. Mot gårdarna har också andra fasadmaterial använts. Det är i detta sammanhang viktigt att påpeka att även gården och husets baksida hör till den samlade miljön och bör behandlas med samma omsorg som framsidan av huset.

Vad man alltid skall ha i åtanke är att husen i Kvarntorgsområdet från början beboddes av familjer som hade det dåligt ställt. Det fanns definitivt inget romantiskt skimmer över området. Det är därför önskvärt att områdets pittoreska kvaliteter inte överdrivs.

Så här skrev Selma Lagerlöf 1888:

> "Ni vet för resten, hur det ser ut där ute på värnarna. Fult är der och dålig stenläggning och hus, som äro så märkvärdigt små, men ändå kunna rymma så mycken fattigdom. Man gör klokt, om man talar om något trefligt, då man går der. Eller kanske man gjorde klokare i att vara tyst och rigtigt se sig omkring – hvem vet?"

(Ur officiell vägvisare till Verldsutställningen i Landskrona 1888.)

Bytargatan ca 1925. Bilarna som i dag står längs gatan störde inte då.

Klinkerbeläggningen av trottoaren är karakteristiskt för Landskrona. Tillsammans med de enkla entrétrapporna skapas en harmonisk markbeläggning.

RÅD och REKOMMENDATIONER

vid ombyggnad och byggnadslovsprövning

Hela Kvarntorgsområdet har stora kulturhistoriska värden! Varje hus bär på sin historia och på sina minnen. Med nya ägare är det lätt att traditionen bryts. Var därför varsam om ditt hus. På det sättet tar du också vara på din del av ett unikt bostadsområde.

Fasader

Utbyte av fasadernas ursprungsmaterial skall inte tillåtas. Utvändig isolering skall inte tillåtas.

Tak

Takbeläggning bör vara enkupiga takpannor. Takkupor mot gatan skall inte tillåtas.

Fönster

Fönstersnickerier bibehålles oförändade. Fönster skall täckmålas. Återgång till äldre mönster dock önskvärt.

Dörrar

Dörrar skall vara av enkel typ med brädor på tvären eller diagonalen, helst med lågt ljusintag över. Dörrarna skall täckmålas.

Gatumiljö

Gatubeläggning skall vara gatsten och klinker. Befintliga gatlyktor av gammal typ skall ej förändras.

Tomten

Tomtstrukturen skall bevaras. Sammanslagningar bör ej tillåtas.

Kvarntorget är välbevarat tack vare en förutseende bevarandepolitik. Redan på 1950-talet förbjöds nya takkupor mot gatumarken. Därigenom har området kunnat behålla sin karaktär.

Själva Kvarntorget utgör baksidan på bebyggelsen. Här har man byggt uthus i olika utförande. Trots variationen underordnar de sig helheten.

En ny dörr kan innebära stora kulturhistoriska förluster för ett äldre hus. Här ett exempel med pansarglas från slutet av 1960-talet.

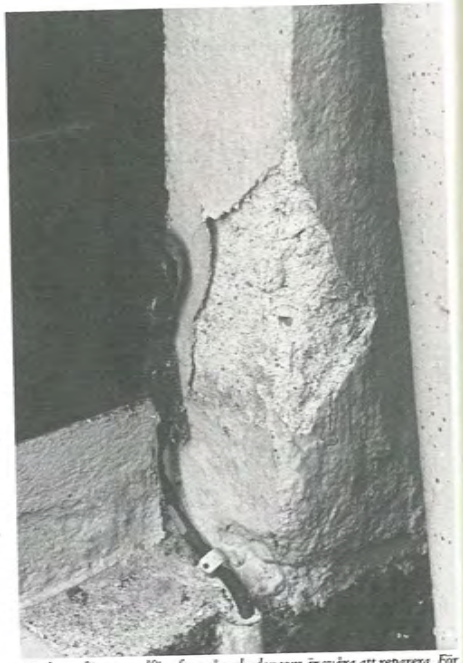

Moderna färger medför ofta svåra skador som är svåra att reparera. För tät färg innebär att putsen sprängs sönder.

Moderna material som mexitegel samt annan huskosmetika bör undvikas även mot gården.

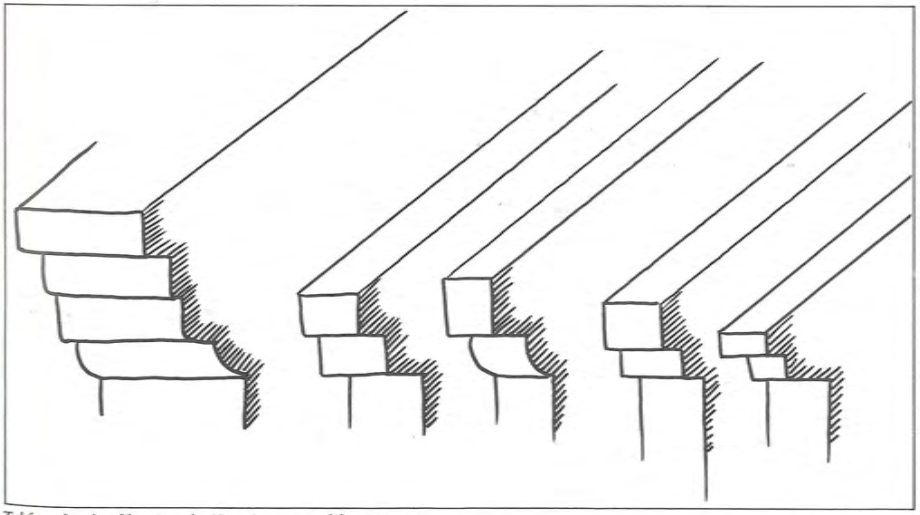

Takfoten kan ha olika utseende. Här några exempel från Bytargatan.

Område 4

Citadellet

Bevaringsvärda miljöer

Koloniområdet är förmodligen Sveriges äldsta. Det är samtidigt det äldsta i bruk varande koloniområdet. Området är synnerligen harmoniskt och välskött både vad avser stugor som trädgårdar. Dess kulturhistoriska kvaliteter baseras förutom på åldern också på den välbevarade miljön som har en prägel av tidigt 1900-tal och på det faktum att området är placerat på Sveriges bäst bevarade fortifikatoriska 1700-talsanläggning. De olika tidsmässiga dimensioner som finns i området samverkar på ett föredömligt sätt.

Citadellets koloniområde

De första koloniträdgårdarna

När befästningsvallarnas strategiska betydelse började avta under 1800-talet började man så smått att nyttja vallarna för odlingsändamål. De styckades upp i lotter, så kallade vallotter. Först på plan bland odlarna var anställda vid garnisonen som fick lov att arrendera lotterna. Men redan så tidigt som 1864 så fick den förste private odlaren tillträde till vallarna. Apotekaren G.E. Bergh fick genom ett livstidsarrende tillfälle att ordna medicinalväxtodling på ravelinen Lurup mitt i den mellersta vallgraven. Berghs odlingar kom med tiden att bli en botanisk sevärdhet.

Antalet privatpersoner som fick arrenden på vallotterna ökade stadigt och år 1875 var hela 45 stycken utarrenderade. Då fanns det också åtminstone en lott med ett mindre lusthus.

Genom att privatpersoner övertar odlingslotterna har man skapat förutsättningarna för det koloniområde som vi idag ser ute på vallarna. Åldern är med andra ord anmärkningsvärd. I över 100 år har Landskronabor påtat i jorden på befästningsvallarna.

Snart uppdelas området i mindre lotter och strax efter sekelskiftet finns det ca. 200 lotter ute på vallarna. I samband med uppstyckningen anlades också vägar och stigar. Redan på 1870-talet börjar alltså de första stugorna eller lusthusen att växa upp i området. Fotografier från sekelskiftet visar hur stugorna såg ut.

1920 ser sig Landskrona stad föranlåten att sammanfatta kolonirörelsens ställning och uppmuntra till fortsatta strävanden i samma riktning. I skriften "Landskrona koloniträdgårdar" samlas historik och praktiska råd om hur lotten och stugan skall skötas. Som författare till skriften stod Stadskamreren Edvin Svensson, Stadsträdgårdsmästaren Åke Grahnberg och Stadsarkitekten Frans Ekelund.

Koloniområdets lottindelning 1904. Då fanns upp till 200 st kolonier.

Snickarglädjen härskade i seklets början och många av de då tillkomna stugorna finns kvar än i dag. Vid Nordkap ligger denna stuga fortfarande. Men nu mer är det inte tillåtet att ha brygga och båt i vallgraven!

Avröjning

Från 1930-talet och framöver har statsmakternas intresse för en totalavröjning av koloniområdet varit stort. Man har hävdat att de försvarshistoriska minnesmärkena skulle framhävas i större utsträckning än tidigare. Den inställningen drevs under lång tid, trots kolonisternas protester och stadens vädjanden. De 206 kolonier som fanns i området 1930 hade reducerats till 175 år 1954 och 1960 fanns det 126. Idag finns drygt 120 kolonier kvar.

Birger Stridh, Koloniträdgårdsföreningens ordförande skrev i en Stadsmonografi över Landskrona 1952:

> "Varje koloniområde har sin skönhet och sin särprägel, men då man talar om Landskrona som kolonistad, går tanken osökt till Citadellområdet, denna pärla bland koloniområden. På denna historiska mark som rymmer så många dystra krigsminnen, har idoga och arbetssamma kolonister under årtionden arbetat upp och skapat fram en idyll, som i skönhetsvärde saknar motstycke bland kolonier." ...
> ..."Istället för att hela området skulle ligga frilagt till ett sterilt monument över en krigisk storhetstid, ligger nu stugorna inbäddade bland tusentals blommor och fruktträd och utgör på det sättet ett fredligt minnesmärke över gångna tider."

Redan i början på 50-talet uppfattades alltså området som unikt. Den uppfattningen har nog snarare stärkts under de följande 30 åren. I Sverige torde Citadellområdets kolonier sakna konkurrens både vad gäller ålder, som miljömässiga och kulturhistoriska kvaliteter.
Var rädd om det!

Kolonier som försvann åren 1930-1980. I dag finns ca 120 stycken kvar.

Citadellområdets koloniförening har tillsammans med kommunen verkat för ett bevarande av kolonierna. Koloniföreningen har sina föreningslokaler i krutlaboratoriet. Krutlaboratoriet vars tillkomst kan föras tillbaka till 1800-talets början enligt nu kända handlingar, är kanske med känt under namnet "Scoutboet". Scouterna hade det nämligen som hemvist under många år.

Stugorna

Stugorna i området har en mycket varierande ålder och speglar därigenom olika byggnadsstilar. De äldre från sekelskiftet uppvisar i många fall fantasifulla planlösningar och spännande snickarglädje. Ursprungligen var de målade med oljefärg eller matt slamfärg i milda kulörer. Man skall notera att äldre färgpigment var ganska svaga i tonen till skillnad från dagens syntetiska färger. Taken var ofta klädda med rött enkupigt tegel eller svart papp. Fönstren var nästan alltid vitmålade och var alltid uppbyggda med spröjsverk av olika utseende. Taken var ryggade, ibland med brutna gavelspetsar. Varje stuga hade sin identitet men området hölls ändå samman genom den tradition som styrde byggandet.

Från 1910-talet stammar ett par paviljonger som närmast påminner om antika tempel. De kommer alla från den stora jubileumsutställningen 1913. Efter utställningen såldes utställningshallar och stånd på auktion.

I skriften om kolonierna från 1920 levererar Frans Ekelund flera typexempel på hur stugorna skall se ut för att smälta in i miljön. De riktlinjer som där framförs var framsynta och kan sägas vara gällande än idag. En del stugor har också byggts med typexemplen som förebild.

Under senare decennier kan man säga att hänsynen mot områdets karaktär blivit sämre. Från 60-talet finns flera exempel på helt stilavvikande stugor.

Det största hotet mot området ligger trots allt inte i de få stugor som nyproduceras utan istället i de förändringar som görs när ett fönster skall bytas eller en dörr skall målas om. För att inte tala om ommålning av hela stugan.

I allt för stor utsträckning har moderna färger börjat användas. De moderna färgerna ger inte alls samma slutresultat som de äldre gjorde. Det är dessutom ofta på det sättet att de nya färgerna håller sämre och kan skada träpanelen genom att de är så täta att de inte tillåter träet att andas. Traditionell oljefärg är säkrast att använda. När man målar om väljer många att också byta kulör vilket inte alltid är helt lyckligt. Ofta räcker det med att stryka stugan i den gamla färgen för att man skall se den i en ny dager.

Snickeriarbetena är minst sagt lika viktiga som målningen. Försök att bevara äldre snickarglädje eller nytillverka den med den gamla biten som mall. Detsamma gäller fönster och dörrar. Reparera trasiga delar istället för att byta hela fönstret eller dörren.

Flera stugor byggdes i samband med jubileumsutställningen 1913. Inför stadens 500-årsjubileum byggdes utställningshallar med antika drag. De hade ofta platta tak. Efter utställningen såldes hallarna till hugade spekulanter. Många hamnade som kolonistugor på Citadellet.

De äldre stugorna bär på många kvaliteter värda att bevara. I detta fall blandas olika spröjsverk med varandra. Flera brutna tak och tillbyggen ger tillsammans med den konstrika färgsättningen en helgjuten idyll!

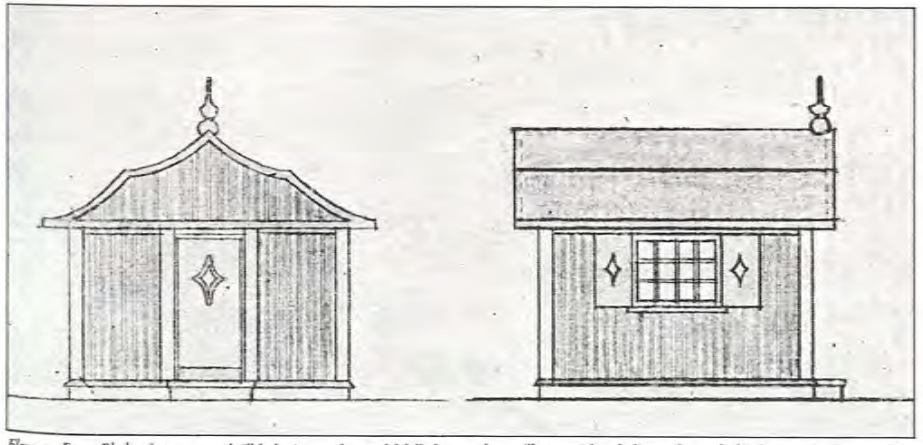

Flera av Frans Ekelunds typexempel till kolonistugor har en lekfull charm och tar tillvara snickarglädjens och panelarkitekturens förtjänster på ett föredömligt sätt.

Här ses några exempel på olika byggnadsdetaljer som förekommer i stugbeståndet. Exemplen kunde göras mångdubbelt större. Variationsrikedomen är stor. Alla detaljer bär på sin historia och är värda att bevara. Tänk på att den dörr, det fönster eller den snickarglädje som finns på just Din stuga kanske är helt unik!

Trädgården

Odlingen i trädgårdarna skiljer sig i mångt och mycket från vad som är vanligt i andra koloniområden. Istället för att odla grönsaker och andra saker som kan stötta en skral hushållskassa så har de flesta kolonisterna valt att anlägga små miniträdgårdar med traditionella trädgårdsväxter. Här finns allt från rosenbuskar till sängar med ettåriga blomster, buxbomshäckar och varierande typer av fruktträd, samt många många flera typer av den äldre traditionella trädgårdens liv. Växter och gångar har i många fall arrangerats på herrgårdsvis med stugan som centralpunkt och en mer eller mindre symmetrisk trädgård mellan grinden och stugan, ofta med flaggstången som mittstolpe.

Förhållandevis få är exemplen på en vintergrön växtlighet. Vissa kolonister har fallit för frestelsen, men som området idag tar sig ut, förefaller inte faran för att de skall ta överhanden så stor. Den kärlek som läggs ner under somrarna vittnar istället om stor insikt i hur värdefull trädgården är för området.

En viktig påminnelse i sammanhanget är att stugan och trädgården hänger samman med hela omgivningen. Besökare ser under sommaren med svårighet in i flera trädgårdar. Därför blir också staketen viktiga. Ofta kanske det är det enda som en förbipasserande kan ta del av. Stor försiktighet bör därför eftersträvas vad gäller denna del. Nämnas skall att en del av staketen kommer just från jubileumsutställningen 1913.

Trädgårdarna på Citadellet är uppbyggda på flera olika sätt. Längs Citadellvägen ser man riktiga herrgårdsdrömmar med gräsmattor och gångar symmetriskt lagda kring mittaxeln. Ofta står flaggstången som riktkarl i mitten.

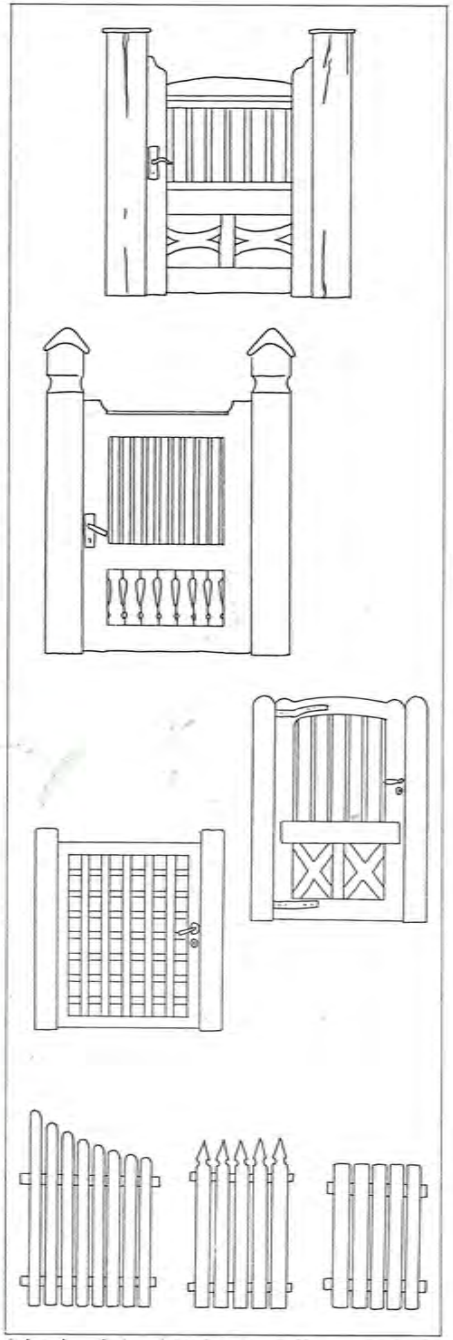

Staket och grindar har också sin kulturhistoria. Variationen är även här rik och frodig. Det är viktigt att tänka på att just dessa detaljer är det enda en besökare kanske ser när grönskan är som frodigast.

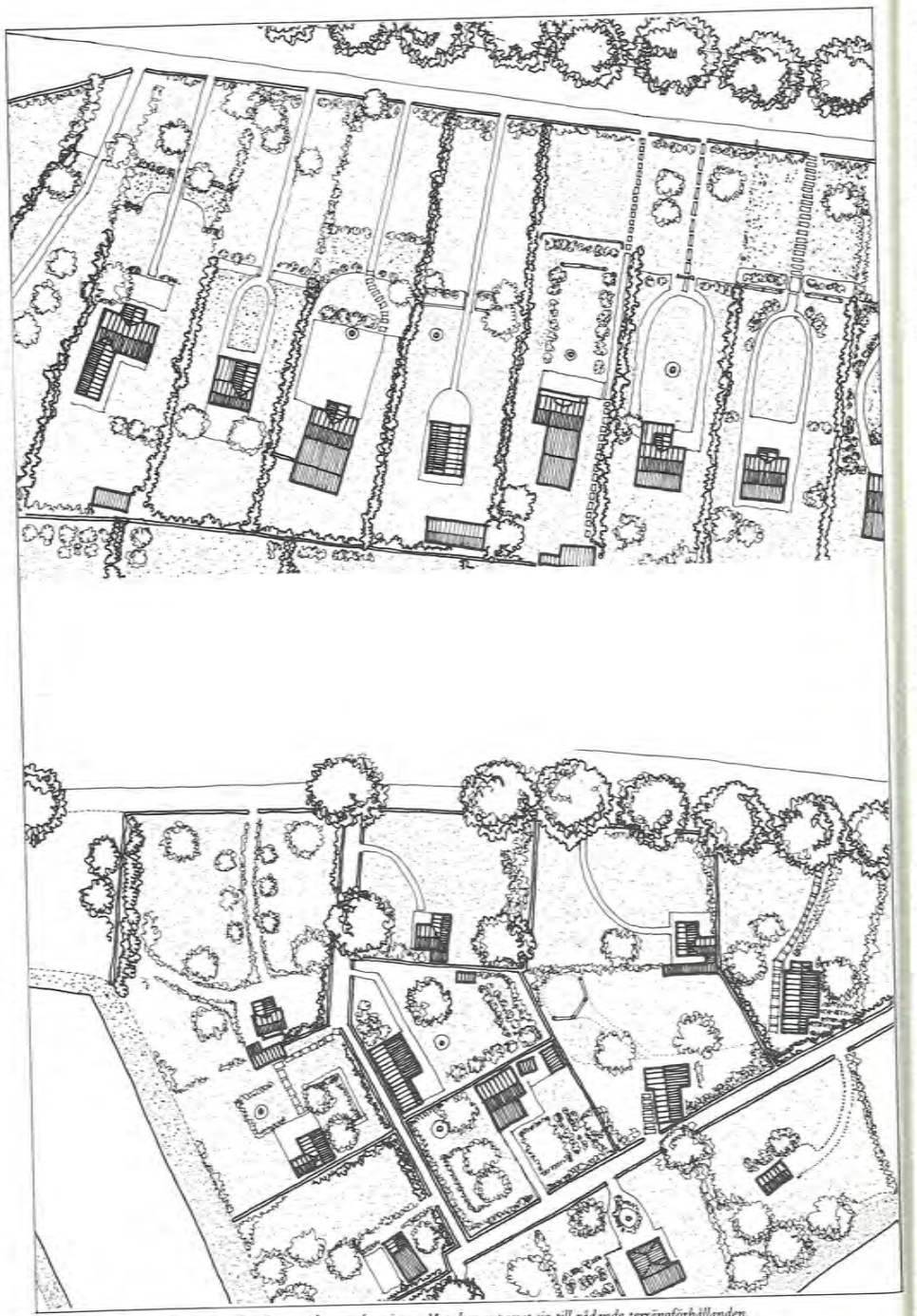

Stugans placering och därmed trädgårdens uppbyggnad varierar. Man har anpassat sig till rådande terrängförhållanden.

Kontrakt och elkraft

Idag sitter kolonisterna på Citadellområdet säkrare än någon gång tidigare i och med att de nya kontrakten löper på 10 år till skillnad från förr då kontraktstiden var 1 år. Under de senaste åren har dessutom givits möjlighet att koppla in el i stugorna. Det finns en risk att man nu känner sig så säker att man genomför förändringar som man funderat på men inte vågat göra på grund av eventuell uppsägning. Kanske man vill ha TV i stugan, eller elvärme.

Man kanske också vill genomföra en större reparation av stugan. Att genomföra ett normalt underhåll av stugorna är tvunget för att området skall bestå i framtiden. Men med de speciella förutsättningar som reglerar förhållandena i just detta område så är den enskilde kolonisten tvungen att genomföra förändringar först efter noggrann eftertanke.

Det är viktigt att områdets ställning som **koloniområde** består. Alltför genomgripande moderniseringar och standardhöjningar i stugorna betyder att områdets fortbestånd äventyras. Villkoren för att koloniområdet har getts möjlighet att leva vidare är just att det inte råder oklarheter om områdets användning. Genomgripande förändringar av byggnadsbeståndet kan medföra att området i en framtid i högre utsträckning kommer att betraktas som ett vanligt fritidsstugeområde. Därmed är också grunden för områdets fortbestånd hotad.

Kolonikontrakten reglerar noga hur området skall skötas och vad man får göra inom området. I kontrakten sägs bland annat att TV-antenner och utomhusbelysningar inte får sättas upp. Vidare konstateras att ombyggnader skall behandlas på sedvanligt sätt av byggnadsnämnden. Samma regler för byggnadslovsprövning gäller här som i all annan bebyggelse inom stadsplanelagt område.

Hela Citadellområdet ägs av Byggnadsstyrelsen. Hela området med vallar, gravar och byggnader är byggnadsminnesmärke och dess skydd och vård är lagreglerat.

Målning med linoljefärg

Använder man en gammal färgtyp när man målar utomhus riskerar man inte att i samma utsträckning råka ut för allt för skarpa färger. Färgen tillverkas av linolja som man blandar tillsammans med olika pigment beroende på vilken färg man vill ha. Vill man ha en svag ton är det lämpligt att utgå från en vit basfärg som sedan kompletteras med annat pigment av önskad kulör. Vill man ha en starkare kulör blandas pigmentet direkt med linoljan och lacknaftan. Man får pröva sig fram med små mängder till önskat resultat ernås. Gör provstrykningar på lösa bitar.

Recept:
Till 5 liter färg behövs
3.2 kg linolja
6.5 kg titandioxid
2.0 kg zinkvitt
samt sickativ (torkmedel)
Tillredning:

1. Häll en mindre del kokt linolja i ett kärl och tillsätt pigmenten. Rör sedan tills pigmenten helt fördelats i linoljan så att en blank och smidig pasta uppstår. Använd en platt trästicka eller en elektrisk visp.
2. Häll därefter i ytterligare linolja tills en jämn färg erhålles. Samtidigt kan torkmedlet tillsättas.
3. Önskar man bryta färgen något använder man en på liknande sätt tillverkad pasta med brytpigmentet som rörs ner i den vita färgen.

Denna färg användes som **färdigstrykningsfärg.** Som **grundfärg** användes basfärgen tillsammans med 20-30% lacknafta. Som mellanstrykningsfärg användes basfärgen och 10-20% lacknafta.

Pigment tillhandahålles av färgaffärer som är välsorterade. De kan också beställa hem önskade pigment.

Man kan inte måla med linoljefärg om ytan tidigare varit målad med plastfärg.

Färdigblandad linoljefärg tillhandahålles av Nordsjö och Tranemofärg.

Valet av kulör är viktigt för såväl stuga som området i sin helhet. Paviljongen från jubileumsutställningen bör vara ljus och inte mörk.

Målning med en gammaldags linoljefärg ger långt bättre skydd åt snickerierna än någon ny färg. Samtidigt som virket impregneras av oljan möjliggör färgen att träet kan andas. Staketet till höger är skött på det viset. Snart firar det sitt 75-årsjubileum. Det tillverkades till jubileumsutställningen 1913.

RÅD och REKOMMENDATIONER

vid ombyggnad och byggnadslovsprövning

Tänk på att alla åtgärder som förändrar stugans utseende måste man ha byggnadslov till. Det gäller också ändring av ytmaterial och färgsättning liksom byte av fönster och takmaterial.

Stugan

- **Bevara den gamla panelens utseende.**
- **Måla med oljefärg och annan traditionell färg. Moderna färger ger för starka färger och håller sämre.**
- **Bevara utseendet på fönster och omfattningar och behåll alla spröjsar, de är viktiga för stugans utseende.**
- **Bevara det gamla takmaterialet. Vanligast är enkupigt tegel och papptak. Använd aldrig betongtakpannor på en kolonistuga!**
- **Enligt kontrakten är det förbjudet att sätta TV-antenner på stugorna.**

Trädgården

- **Bevara den ålderdomliga trädgårdsfloran.**
- **Förändra inte trädgårdsgångar och uppbyggnaden av trädgården.**
- **Plantera inte vintergröna växter.**
- **Bevara de fina grindarna och staketen.**
- **Det är enligt kontraktet inte tillåtet att sätta upp utomhusbelysningar.**

Ersättningsbyggnad

Skadas en gammal välbevarad stuga så svårt att den inte går att rädda så bör nybyggnaden utföras med den gamla stugan som förebild både vad avser storlek som utseende.

Område 5

Norra Centrum

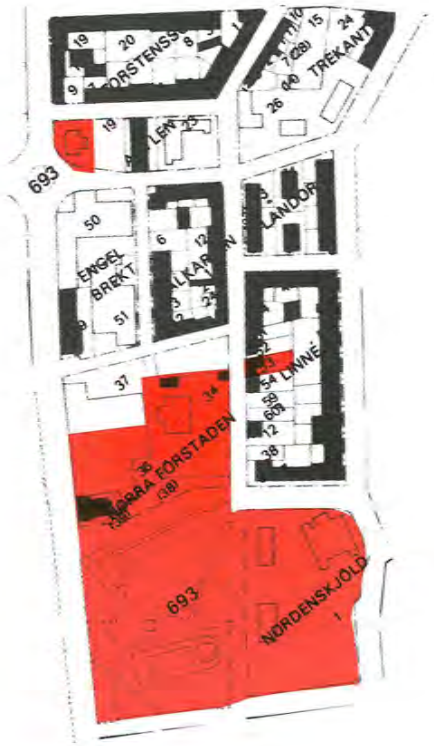

Bevaringsvärda miljöer

a. Stadsparken med omgivande bebyggelse i kv Norra Förstaden bildar en lugn och harmonisk miljö som bör bevaras. Detsamma gäller för fortsättningen i kv Nordenskjöld med de olika skolbyggnaderna. Ängelholmshuset kv. Linné 5 utgör med sina unika korsvirkesdekorationer en fin representant för ett mycket ålderdomligt byggnadssätt.

b. Landskrona fruntimmersförenings asyl för små barn har ett kulturhistoriskt intresse dels på grund av sin ålder som barnstuga med också på grund av det intressanta entrépartiet.

Norra Centrum

Medeltidsstaden

Inom området har stora delar av det medeltida Landskrona legat. Som det mest påtagliga minnet från denna epok ligger den restaurerade grundplanen till kyrkan Johannes Baptiste – Landskronas medeltida stadskyrka. Kyrkan som stod färdig på 1420-talet byggdes i tegel. Den uppförd es i något som brukar kallas baltisk tegelgotik, vars formspråk kan studeras t.ex. på St. Petri kyrka i Malmö. Johannes Baptiste var en för sin tid mycket stor kyrka. I Skåne överträffades den endast av Lunds Domkyrka i storlek. Jämfört med de 1 och 2-våningshus som stadens medborgare bodde i måste kyrkan ha antagit enorma propotioner. Kyrkan har därigenom också kommit att stå som geografiskt centrum i staden. Det framgår särskilt bra när man betraktar bilden av Landskrona på 1580-talet ur Braun & Hogenbergs stadsbilder.

Kring kyrkan har kyrkogården varit placerad. Den omfattade ungefär lika mycket mark som parken upptar runt kyrkogrunden idag.

En del av marken har dock också disponerats av Landskrona latinskola som anlades på kyrkans mark år 1515. Skolan utgjordes av ett grundmurat stenhus med 4 klassrum. Huset låg väster om kyrkan längs Eriksgatan. 1679 brann skolan ner och ersattes 1683 med en ny byggnad i två våningar som uppförd es i korsvirke. På kartor från 1700-talet har skolhuset flyttats till St. Norregatans västra sida, fortfarande inne på kyrkans tomt.

St. Norregatan var under medeltiden en gata som hade blandad bebyggelse. St. Norregatan förefaller ha haft stor betydelse genom kontakten med stadsporten Norreport. Kartmaterialet från 16- och 1700-talet placerar också gärna St. Norregatan centralt i bilden vilket kan stärka denna uppfattning. Längs med gatorna har tomterna legat tätt. På traditionellt manér har kortsidan orienterats mot gatan.

På grund av de omfattande förändringar som staden genomgår under 16- och framförallt 1700-talet har väldigt få eller inga rester sparats av denna bebyggelse. I kv. Linné nr 5 finns det så kallade "Ängelholmshuset" som enligt en inskription ovanför dörren skall stamma från 1628. Traditionen säger att huset flyttats av en borgare från Ängelholm när stadens borgare en gång tvingats till Landskrona. Husets korrekta härkomst har aldrig med säkerhet kunnat fastställas. Däremot kan man med större säkerhet föra vissa av korsvirkets detaljer till 1600-talet. Det är barockens formspråk som styrt den träsnidare som lagt sista handen vid de elegant utstyrda knektarna på huset. Husets framtid stod på spel under några år kring 1970. Till slut blev det en kompromiss som räddade huset. I dag liknar inte huset sin föregångare. Putsen har knackats bort och korsvirket är synligt. De största förändringarna har emellertid skett inomhus, där den ursprungliga planlösningen inte längre kan urskiljas. Den skulpturala utsmyckningen på fasaden finns dock kvar och den är helt unik för Landskrona.

På 1580-talet publicerades ett flertal stadsbilder över skånska städer av Georg Braun och Franz Hogenberg. Bilden av Landskrona visar kyrkans dominanta resning, stadsvallen med stadsportar och hamnbryggan. Citadellet är bara 30 år gammalt och har bara en vallgrav. Strax nedanför Citadellet ligger galgbacken i nuvarande Granet.

Befästningar och ny stad

Området förändrades kraftigt under 1700-talet till följd av befästningsbyggena. Kyrkan stod ivägen och började rivas på 1750-talet. Men flera bostadshus fick också stryka på foten när vallar och vallgravar skulle kastas upp. I själva verket fanns det ju ett beslut på att alla innevånare skulle flyttas till den nya staden. Det kom nu inte i sin helhet till utförande dels på grund av folkets ovilja men också på grund av att kostnaderna för det totala projektets genomförande var alldeles för dryga. Många befästningar kom i alla fall till stånd och 1870-års karta visar att det rörde sig om ganska stora ytor som berördes i det aktuella området. Främst kom de nuvarande kvarteren Norra Förstaden, Linné, Nordenskjöld, Banér och Jäntan att påverkas i denna del av staden. Genom utbyggnaden i slutet av 1800-talet kommer området att förändras i stor utsträckning. De delar av vallgravarna som ännu inte fyllts igen kommer så småningom också att läggas ut till kvartersmark. Flera av de ståtliga nybyggen som staden genomför strax före och efter sekelskiftet görs i själva verket på de utfyllda vallgravarna. Tuppaskolan i kv. Nordenskjöld, Brandstationen i kv. Banér och Läroverket i kv. Jäntan.

Detalj ur karta från 1870 upprättad av C O Brolan, stadsingenjör. Vallgravarna som skar genom staden har ännu inte börjat fyllas igen. De skulle några år senare bli byggnadsplats för flera nya offentliga byggnader såsom Tuppaskolan, Brandstation och läroverk. Folkskolan som ligger invid St. Norregatan kallas i dag för Gamla Tuppaskolan.

Parkernas tillkomst

En av de första nymodigheterna som dyker upp i de här trakterna är Parkerna. Slottsparken daterar sig från år 1880 och den så kallade Stadsparken tillkom 1895. Den har säkert fungerat som park redan innan men det är inte förrän 22 juni 1895 som stadsfullmäktige beslutar att ändra benämningen från gamla kyrkogården till stadsparken. I stadsparken reser man 1913 ett monument till minne av stadens grundande 500 år tidigare. På 30-talet genomförs rekonstruktionen av kyrkans grundplan efter utgrävningar.

Vegetationen är mycket viktig del i den stadsplanefilosofi som växer fram efter 1850 och som manifesteras i antagandet av 1874 års byggnadsstadga. Träden skulle hjälpa till att rena den skämda luften i staden. Skämd luft ansågs vid denna tid för sjukdomsalstrande. Trädplanteringarnas gröna ridåer skulle också hjälpa till att förhindra bränders spridande.

I 1874 års byggnadsstadga skriver man följande om de eftersökta planteringarna:

> "Stadsplan bör så uppgöras, att han på en gång motsvarar rörelsens behof av utrymme och beqvämlighet, sundhetens fordran på ljus och frisk luft, önskligheten af största möjliga trygghet mot mera utbredda eldsolyckor, samt skönhetssinnets anspråk på fritt utrymme, omvexling och prydlighet. För sådant ändamål bör tillses bland annat:
> att breda esplander, anordnade med plantering i midten och gator på sidorna, eller andra dylika anläggningar dragas genom staden, helst på flera ställen och i flera riktningar.
> att äfven andra allmänna planteringar i staden, större och mindre, beredas så ymnigt som möjligt."

I Landskrona utgör stads- och slottsparkerna de tydligaste exemplen på det inflytande som 1874 års byggnadsstadga hade på tillkomsten av parkmiljöer i staden.

Stadsparken fick ett viktigt tillskott i och med att den gamla kyrkans grund rekonstruerades på 1930-talet.

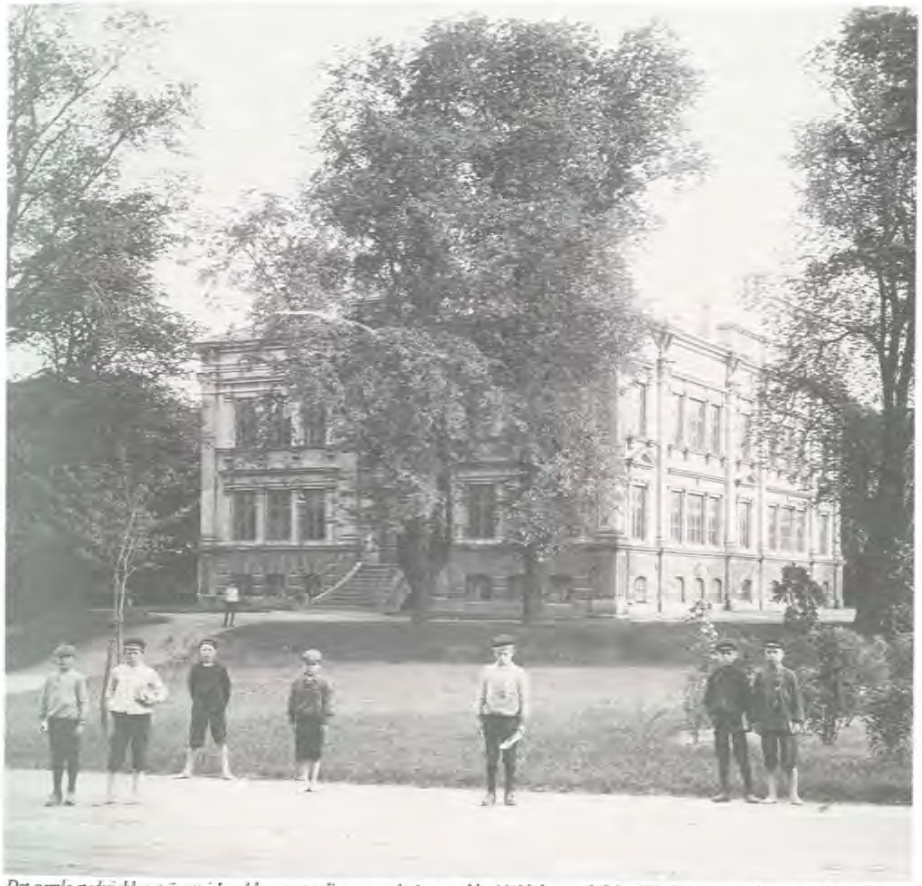

Det gamla stadssjukhuset är ett i Landskrona ovanligt exempel på en nyklassicistisk byggnad, från 1877. 1904 övertas huset av yrkesskolan.

Landskrona Stadssjukhus

En annan rest av det tidigare byggandet är det ståtliga klassicistiska sjukhusbygget som genomfördes åren kring 1875. Totalt omfattade Landskrona Stadssjukhus 20 vårdplatser. Övervåningen skall ha använts av garnisonen.

Stadssjukhuset hade uppförts efter en segsliten affär mellan Malmöhus läns landsting och Landskrona stad rörande anläggandet av ett länssjukhus till staden. Det var ju onekligen fördelaktigt att landstinget stod för byggnadskostnaderna, så man hade råd att vänta några år. Till slut blev man i alla fall tvungen att ta skeden i vacker hand. Det ledde till att Stadssjukhuset byggdes. Under en koleraepedimi 1892 fanns det också en barack i Norra förstaden som kom till användning på grund av den tillfälliga överbeläggningen. Inte förrän 1900 skulle Landskrona få ett länslasarett och det förlades då till de fria tomterna strax utanför St. Olovs sjö.

Nya ideer

Fredrik Sundbärgs och P.O. Hallmans plan från 1904 innebar ett kraftigt brott med de gamla idealen. Sundbärg hade tagit starka intryck av en italiensk arkitekt som hette Camillo Sitte. Fredrik Sundbärg var i själva verket den som introducerade de nya ideerna i Sverige. I tidskriften Ord & Bild skriver han en lång artikel år 1897 som förklarar och propagerar för Sittes ideer.

Det rätvinkliga hade bytts ut mot mer komplexa former och kombinationer. En nyhet var också att Sittes ideer i mångt och mycket gick ut på att acceptera det äldre byggnadssättet liksom att slå ett slag för att den naturvuxna medeltida stadsplanen var förebildlig. Sundbärg försöker tillämpa de nya ideerna i Landskrona. Framförallt gäller det vid byggandet av de stora offentliga byggena, som exempel kan nämnas Tuppaskolan som stod klar 1902. Skolan placeras i själva verket på en liten extra tomtremsa som lagts till kvarteret för att skolan skall hamn i Järnvägsgatans fond. Genom att även göra sidofasaden till en arkitektonisk komposition skapas också en värdig fond i den anlagda Skolallén. Fortsatte man förbi Tuppaskolan i Järnvägsgatans riktning var avsikten att ett nytt fondmotiv skulle dyka upp nämligen den nya stora stadskyrka som planerades. Den kom nu aldrig till verket. I stället blir det Frans Ekelund som kommer att svara för de flesta nya hus längs Järnvägsgatan. I kv. Linné kompletteras den äldre bebyggelsen mot St.Norregatan med hus längs den nya Järnvägsgatan. Järnvägsgatans förlängning är ju ett av resultaten av Sundbärgs nya stadsplan i början av seklet. De fasader som vänder sig mot Järnvägsgatan är välarbetade och tidstypiska tegelarbeten. Längre upp i kv. Landora bygger man funkishus med putsade fasader mot Wrangelska parken. En utveckling från 20-tal och fram till 30-talsfunktionalism är tydlig längs gatan.

Folkskolan eller Tuppaskolan byggdes efter ritningar av Fredrik Sundbärg 1902. Här ses den i nybyggt skick. Året måste vara före 1905 då det vajar en unionsflagga på fasaden. Till vänster skymtar Stadssjukhuset som just tagits i anspråk av yrkesskolan.

Områdets norra delar

Även i de delar av området som vetter mot Föreningsgatan har det funnits en medeltida institution. St. Jörgens hospital eller St. Görans hospital har precis som St. Olovs varit avsett för de vägfarande och för de spetälska. Det låg alltså utanför den medeltida stadsbegränsningen. När man gräver i Föreningsgatan får man ett påtagligt bevis på att gatan inte gått ända fram till Eriksgatan under medeltiden, för mitt i gatan påträffas skelett från den kyrkogård som tillhörde hopsitalet. Området har också i övrigt ändrat karaktär under de senare decennierna. Kv. Trekantens låga värmbebyggelse har ersatts av nyproducerade radhus. Även andra förändringar har inträtt. I detta område låg den ofta omtalade "Skitta strädet" eller St. Görans gränd som dess offentliga namn var. Den nuvarande Gjörloffsgatan var en del av "Skittasträdet" men senare regleringar av kvarteren har raderat ut den miljö som fanns bakom Asylen. Några bilder visar hur miljön tedde sig. Nog så pittoresk för oss men tydligen inte för dem som gav miljön namn...

Mellan "Skitta strädet" och Eriksgatan byggdes på 1860-talet det hus som från 1867 kom att hysa "Landskrona fruntimmersförenings asyl för små barn". En social inrättning som fungerade i föreningens regi fram till 1947. Den byggnaden är försedd med en rikt utstyrd portal i nygotik som är unik för Landskrona. Tympanonfältet upptas av en kristusbild med omgivande barn.

"Asylen" kom att stå kvar när området så småningom sanerades. Redan i planerna från 1870-talet avsåg man att förändra stadsbilden kring "Skitta strädet". Tankarna modifierades av Sundbärg och Hallman som slutgiltigt gav området dess nuvarande planutformning. Under decennierna efter 2:dra världskriget saneras området kring "Skitta strädet". Nya tidstypiska hyreshus växer upp.

En av de största förändringarna i detta centrala område har skett längs Eriksgatan som i början av seklet i stor utsträckning var bebyggd med låga envåningslängor. Här uppfördes större och mer dominanta komplex vartefter åren gått. Nybyggena har ofta varit okänsliga och varken tagit hänsyn till den omgivande bebyggelsens skala eller utformning. Som det mest tidstypiska exemplet står Posthuset från 1950-talets slut. Under tidigt 70-tal tillkom Folkets Hus nybygge som även det bryter mot det tidigare mönstret. Tomter har slagits samman för ett rationellare byggande, vilket fått en livlösare stadsbild som följd.

Detalj av kartan från 1870. I dag ligger Posten på tomten 66. Strax norr därom ses "Asylens" hus. En av de första institutionerna för barnomsorg i landet. S:t Görans gränd utgjorde en del av "Skitta strädet".

Skitta strädet vid sekelskiftet. Miljön revs och nya hyreshus började växa upp efter 2:a världskriget.

Norra centrum idag

I området har tre punkter valts ut som bevaringsvärda, Stadsparken med omgivande bebyggelse, Asylen och huset Linné 5 med den bevarade 1600-tals dekoren.

Bebyggelsen

Förutom längs Eriksgatan, där institutioner, affärer och andra offentliga lokaler dominerar, utgörs bebyggelsen i området främst av bostäder. Längs de gamla huvudstråken i nordsydlig riktning, Eriksgatan och St. Norregatan, kvarstår relativt få exempel på de ursprungliga låga husen. I kv. Linné finns de bäst bevarade delarna.

Under 1900-talet har stora delar sanerats och större flerfamiljshus har vuxit upp som ersättning. Kvarteren Torstenssons samt N. Förstaden är de som utsatts för störst förändringar.

Under senare år har många av husen genomgått renoveringar. En vanlig åtgärd är att byta de gamla fönstren mot nya treglasfönster. Det har tyvärr medfört att virkesdimensionerna ökat i fönstersnickerierna och att färgsättningen med mörk lasyr blivit helt stilavvikande.

Något av de större hyreshusen har tilläggsisolerats och försetts med plåtpanel vilket bryter av mot omgivningen på ett olyckligt sätt.

Sälbygatan 1917. Litografi av Emil Johanson-Thor.

Gatumiljön

Huvudgatorna i området sträcker sig i nord-sydlig riktning. Endast Gjörloffsgatan går genom hela området i öst-västlig riktning.

Äldre bilder ger en uppfattning om gatumiljöens förändringar. Idag är det endast Eriksgatan som har kvar sin smågatstensbeläggning, resten har belagts med asfalt.

Belysningen består idag av moderna lampor placerade på stolpar längs trottoarerna. De äldre lyktorna har alla ersatts med nya.

Stadsparken har en frodig och dominerande grönska som är välgörande för miljön i området.

Folketshuskomplexet dominerar kv N. Förstaden mot Eriksgatan.

Ängelholmshuset 1966 då huset fortfarande var putsat. Mellan fönstren ses knektarna som har en mycket fin 1600-talsdekor.

RÅD och REKOMMENDATIONER

vid ombyggnad och byggnadslovsprövning

Miljön kring stadsparken.

Miljön kring gamla kyrkans grund och stadsparken skall bibehållas. Kring parken ligger hus som har stor betydelse för miljön som helhet och skall därför bevaras.

Ängelholmshuset

Låghusbebyggelsens karaktär vid *Stora Norregatan* norr om Skolallén bör bibehållas, nya byggnader ges samma skala och proportioner. Särskilt noteras Linné 5, det s.k. Ängelholmshuset med sin unika dekoration.

Tuppaskolan

Skolan är omistlig. Placeringen i stadsbilden är av stort miljö- och kulturhistoriskt värde. Skolans fasader bibehålles oförändrade, vilket också gäller den äldre skolbyggnaden mot St.Norregatan.

Eriksgården

Byggnadens yttre bibehålles oförändrat, särskilt skall entré-portalens utformning noteras. Fönstersnickerier bevaras intakt.

Område 6

Dammhagen

Bevaringsvärda miljöer

Fasaderna längs Regeringsgatan i kvarteren Banér, Sten Sture och Pallander är välbevarade och representativa för sekelskiftets omdaning av Dammhagen. Byggnaderna är också mycket betydelsefulla för den samlade miljön kring Saluhallstorget. Detta gäller framför allt bebyggelsen i kvarteret Banér.

Saluhallen och Dammhagskolan är byggnader som uppförts efter ritningar av Fredrik Sundbärg. Båda är typiska och skall ses som exempel på det livliga offentliga byggnadsväsendet vid sekelskiftet. Byggnaderna är av avgörande betydelse för Saluhallstorgets roll som offentlig platsbildning. Detta gäller också den i kv Jäntan belägna gymnastikhallen.

Dammhagen

Dammhagen eller Borgmästareängen som området kallas på en karta från 1750-talet har under lång tid varit ett attraktivt område för bebyggelse. Det låg i direkt anslutning till 1700-talsstaden och medeltidsstaden, dessutom hade området kontakt med både Östra Infartsgatan och landsvägen – nuvarande Föreningsgatan. Området var dock mycket sankt och den södra delen, vid nuvarande Saluhallsstorget, upptogs under 1700-talet i stor utsträckning av en vattensamling som kallades "Rörsjön". Rörsjön hade ingått i 1600-talets befästningssystem och vatten tycks ha letts upp mot Pannkakedammen i Regeringsgatans riktning. Även Pannkakedammen ingick i detta befästningssytem. Kartan från 1750-talet visar dock att området trots dräneringsproblem inte var helt improduktivt. De högre belägna delarna har indelats i åkrar och odlingslotter. Främst kan man se detta längs med Föreningsgatan och i hörnan av Regeringsgatan – Föreningsgatan.

På 1870-talet framkommer de första förslagen för hur Dammhagen skall utformas i framtiden. Anledningen till stadsplanerna skall sökas i statsmakternas krav att nya stadsplaner skall upprättas i alla svenska städer efter det att man antagit en ny byggnadsstadga år 1874. Denna byggnadsstadga kom att styra stadsbebyggelsen under lång tid och man kan med fog säga att 1874 års byggnadsstadga präglar stadsbyggandet ända in i vår tid.

Det fanns också tankar på en esplanad i staden vid denna tid. Från södra delen av Dammhagen och diagonalt igenom kvarteren, mot St. Norregatans anslutning till Föreningsgatan skulle denna paradgata sträcka sig. Den kom nu aldrig att realiseras vilket är ganska egendomligt då den i större utsträckning följer kanten på den sanka Dammhagen än vad den senare tillkomna Regeringsgatan kom att göra. Längs Regeringsgatans ena sida kan man kanske se de rester av esplandtanken som kom till utförande – träden utanför Dammhagsskolan!

För Dammhagen innebar dessa nya planer att ett rätvinkligt kvarterssystem skulle anläggas.

Kolonier föreslås

Ansträngningarna att finna användningsområden för Damhagen fortsätter dock och man tar då fasta på det förhållandet att marken i varje fall till delar utnyttjats för odling som trädgårds- eller jordbruksmark. Möjligen kan det ha varit en spirande koloniverksamhet ute på Citadellområdet som fick handlanden Hans Almskog att till stadsfullmäktige inlämna en motion vari han föreslog att Damhagen skulle läggas ut som koloniområde. Han skriver bland annat:

> "Nuvarande kontrakt med arrendatorerna av mark därstädes uppsäges. Vidare företages uppgrävning av gator och tomtskillnader, varpå de således indelade byggnadstomterna på viss tid, exempelvis tio år, med förmånsrätt för innehavaren att förnya kontraktet samt med rätt för staden att vid kommande behov uppsäga kontrakten eller ersätta innehavaren med ett årsarrende, bortarrenderas var för sig med fästat villkor, att de blivande arrendatorerna där anlade och underhöllo trädgårdar samtidigt med att staden bekostade planteringen av den del av Damhagen, som förut till sådant ändamål föreslagits. Undertecknad har genom denna anordning tänkt sig åstadkommandet av en prydlig samling koloniträdgårdar i likhet med vad som i andra städer med framgång försökts".

Almskogs framställan besvarades av drätselkammaren med ett avslag. Man menade att kostnaderna för dräneringen skulle vara alltför dryga. Drätselkammaren konstaterar också "att en stor del av den högre belägna marken redan är till köks- och andra trädgårdar utlagd". På fotografier från tiden kring 1910 kan man också konstatera att koloniträdgårdar finns längs Regeringsgatan upp till Föreningsgatan.

Dammhagen ca 1905 från vattentornet. Varken husen i Regeringsgatan eller vid Saluhallstorget har börjat byggas. Däremot ses koloniträdgårdar längs Regeringsgatan.

1874 års byggnadsstadga

"En förebild för den svenska lagstiftningen var den finska förordningen för "städernas reglering och bebyggande" av 1856. Huvudansvarig för byggnadsstadgans tillkomst var justitierådet Albert Lindhagen.

Det centrala i 1874 års stadga är strävan efter ett effektivt brandskydd, en god hygien och en prydlig stadsbild. Detta skulle uppnås bl.a. genom att städerna uppfördes efter strikta rutnätsmönster med vinkelräta kvarter och breda gator och på så många ställen som möjligt genomkorsade av trädplanterade esplanader och boulevarder. Denna stadsplaneideologi fullföljer alltså den traditionella svenska planläggningen, med utnyttjande dels av den finska 1800-talsplaneringen med dess markerade brandskyddshänsyn men var också, när det gäller bl.a. de planterade gatorna, inspirerad av 1850- och 60-talens genomgripande omdaningar i Paris.

Förutom direkt planrelaterade anvisningar innehöll byggnadsstadgan regler för byggnadernas utformning, deras placering på tomten, gårdsutrymmenas storlek m.m.

Bestämmelserna i byggnadsstadgan var generella för hela riket. Detaljregleringarna skulle ske genom lokala byggnadsordningar och genom lokala utbyggnadsplaner. Till hjälp för upprättande av de sistnämnda utsändes till de svenska städerna en samling mönsterplaner hämtade från finska städer. I samband med utfärdandet av stadgan anmodades städerna att inom två år inkomma till Kungl. Maj:t med nya stadsplaner. Denna anmodan efterkoms med stor snabbhet och inom den stipulerade tiden hade planer insänts av ett flertal städer. På så vis fick snart nog varje svensk stad en plan med vinkelräta kvarter, raka gator och trädplanterade esplanader. Dessa planer tillsammans med bestämmelserna i byggnadsstadga och byggnadsordning kom under den närmaste trettio-års perioden att ligga till grund för utbyggnaden av de svenska städerna.

1874 års byggnadsstadga har därigenom haft en stor betydelse för de svenska städernas nuvarande utseende, såväl vad det gäller planering som de enskilda byggnadernas utformning. Särskilt gäller detta de stadsdelar som helt nyanlades under 1800-talets slut."

Ur Stadsförnyelse... SOU 1981:100

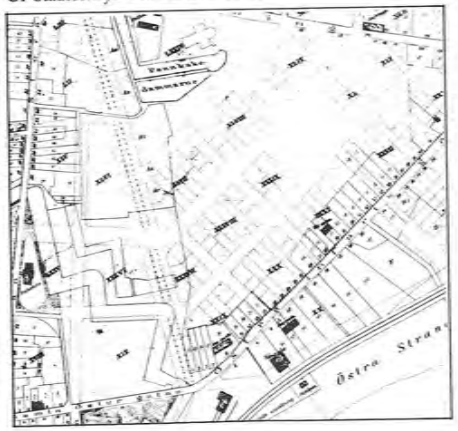

1879 års stadsplan för Landskrona innebar att hela Dammhagen skulle bli uppdelat i bostadskvarter. Esplanaden som föreslogs skulle gå väster om Pannkakedammen. Observera att Odmanssongatan inte existerar ännu.

Ny stadsplan

1870-talets planer för Damhagen realiseras alltså inte till följd av de allt för kostsamma dräneringsarbeten som måste föregå byggandet.

När Fredrik Sundbärg och P.O. Hallman presenterar sin stadsplan år 1901 som senare antas av stadsfullmäktige år 1904 söker man att gå en medelväg för Damhagen. Man önskar inte alls ha samma höga exploateringsgrad i området. Den södra, mest sanka, delen föreslås ganska glest bebyggd med plats för en stor saluhall och ett saluhallstorg. Planförfattarna föreslår en långt större saluhallsbyggnad än den som slutligen uppfördes 1913. Förslaget innebar en långsträckt hall som skulle sluta saluhallstorget mot norr. En intimare platsbildning skulle då blivit resultatet. Den saluhall som slutligen byggdes blev i stället en stram och sluten medeltidsinspirerad byggnad med trappgavlar som byggdes i rött handslaget tegel.

Kvarteren som bildar ram kring Saluhallstorget och Dammhagen börjar nu också att färdigställas. Man lägger stor vikt vid att skapa en representativ bebyggelse kring den nyanlagda platsen. Längs Regeringsgatan byggs först den nya brandstationen efter Fredrik Sundbärgs ritningar år 1906. Därefter kompletteras kv. Banér av Frans Ekelund med två eleganta hyreshus. I hörnet mot Skolallén ritar han ett hus som på ett mycket fint sätt anpassats för sin känsliga position. Huset har kommit att bli blickfång både i Regeringsgatan och från det öppna torget. Genom att göra huset asymmetriskt lyckas Ekelund vända dess bästa sida mot flera håll. Nyligen har huset renoverats på ett förtjänstfullt sätt där också interiörerna behandlats på ett skonsamt sätt. Gården har slutits genom en mur som uppförts i anpassat murförband och med lämpligt tegel.

Kv Banér fick en förnämlig arkitektur i hörnet Regeringsgatan-Skolallén. Frans Ekelunds båda hyreshus hör till det bästa Ekelund ritat i Landskrona. Foto från ca 1920.

Fortsatt utbyggnad

I hörnet Skolallén-Järnvägsgatan, i kv. Sten Sture köper Föreningen Folkets Hus i Landskrona en tomt för uppförande av ett stort och ståtligt Folkets Hus. I huset fick arbetarrörelsen egna lokaler men också bostäder. Efter storstrejk med efterföljande ekonomiska problem gick föreningen i konkurs och fastigheten övertogs av Skånska Tegelförsäljnings AB i Malmö. Huset revs slutligen 1980 efter det att underhållet varit kraftigt åsidosatt.

Längs Regeringsgatan i kv. Sten Sture uppförs kring sekelskiftet typiska hyreshus med lite finare fasader. Man blandar puts och tegel i fasaden. Längs Skolallén och Sturegatan blir det Frans Ekelund som får komplettera med sina karakteristiska 10-talshus med enbart puts i fasaden. De står i kontrast till de lite äldre husen i samma kvarter.

En annan viktig länk i skapandet av Saluhallstorget utgör den gymnastiksal som byggdes redan 1897 då allmänna läroverket invigdes. Byggnaden sluter hela miljön åt söder och utgör dessutom fondmotiv i Regeringsgatan. Den har mycket stor betydelse för stadsbilden i området.

Förutom saluhallen kom Dammhagen att hysa ytterligare en offentlig byggnad, nämligen det nya läroverket. Sundbärg sätter igång detta bygge efter sina egna ritningar men han kommer inte att få se skolan färdig. Han avlider under 1913 och hans efterträdare Frans Ekelund färdigställer läroverket huvudsakligen i enlighet med Sundbärgs förslag. De båda kvarteren med Saluhall och läroverk kommer att stå tämligen ensamma i Dammhagen under flera år. Mot Föreningsgatan byggs visserligen patricierbostäder men i området däremellan ligger ett öppet stycke jord som ännu in på 30-talet bland annat används som bete. Under främst 30-40-talen byggs dessa kvarter upp. Det blir mindre hyreshus uppförda i tegel som kommer att dominera. Husen och trädgårdarna är välbevarade och representativa. Också Pingstkyrkan i hörnet av Dammhagsgatan och Ödmanssonsgatan utgör ett fint stycke tegelarkitektur som har kvar sin tidsprägel. Under 30-talet börjar man också bygga de karakteristiska funkishusen längs Ödmanssonsgatan i kv. Gjörloff. De vår för bara några år sedan mycket fina exem-

Ända in på 1930-talet gick kor och betade i Dammhagen.

Dammhagen med Regeringsgatan ca 1915. På bilden ses fyra av Fredrik Sundbärgs för stadsbilden så betydelsefulla byggnader. Brandstationen, Saluhallen, Läroverket och Vattentornet.

pel på hur denna typ av arkitektur kan te sig i stadsmiljön. Under de senaste få åren har dock husens karakteristiska drag gått om intet genom okänsliga förändringar av fasadmaterialen.

Dammhagen i dag

Bebyggelsen

Området kring Dammhagskolan och Saluhallen med omgivande gator och kvarter bibehåller i stort den karaktär som gavs åt stadsdelen då den tillkom i seklets början. Husen har i de flesta fall ändå genomgått omfattande renoveringar. Tecknen på dessa arbeten kan i högre utsträckning skönjas inne i lägenheter och trapphallar än på fasadernas yttersidor. Vid totalrenoveringar får ju husen ofta nya fönster och nya fasadskikt vilket leder till att husets karaktär förändras. Denna effekt är som nämnts mest tydlig i kv. Gjörloff där funkishusen försetts med nya fasadskikt.

Vid fönsterbyten har man kommit så långt att man oftast försöker behålla fönstrens ursprungliga indelning, vilket är en stor fördel. Helhetsintrycket förrycks emellertid av att man ibland inte målat fönstren i täckande färg utan valt att lasera i mörk ton, en teknik som är helt främmande i det äldre byggnadsmönstret. Ett bekymmer är också att de nya fönstren blir kraftigare i sina dimensioner än vad de äldre var.

En av de större förändringarna av området som utförts under de senare åren utgörs av infarten till brandstationen. Genom att dra gatan så långt från huset förändrades gatubilden på ett inte helt tillfredsställande sätt.

Även tillkomsten av Dammhagsskolans gymnastikbyggnad innebar ett stilbrott mot det rådande äldre byggnadsmönstret.

Gatumiljöer

Gatorna i området har från början varit lagda med gatsten som under senare år ersatts med asfalt. Trottoarerna har en skiftande beläggning där strävan att bibehålla de typiska klinkerplattorna är värd allt stöd.

De stora linjerna i gatumiljön utgörs av Fredrik Sundbärgs och det begynnande 1900-talets stadsplaneideal. Flera gator slutar med att en imponerande offentlig byggnad tornar upp sig i fonden. Här märks speciellt Österportskolans gymnastiksal. Regeringsgatans fond mot norr tillkom i och med att Länslasarettet står färdigt vid sekelskiftet. Tuppaskolan fungerar som fond i Skolallén och Järnvägsgatan.

"Torgpalatset" är ett av de få renodlade funkishusen i Landskrona. Hörnet Regeringsgatan/Skolallén.

RÅD och REKOMMENDATIONER

vid ombyggnad och byggnadslovsprövning

Miljön kring Saluhallstorget med bebyggelse i angränsande kvarter skall betraktas som en helhet. En förutsättning för områdets framtida kvaliteter är att husens fasader bibehålles oförändrade såväl till material som färg.

Saluhallstorget
Saluhallen bibehålles oförändrad

Dammhagsskolan
Skolan bibehålles oförändrad. Trapphallens målningar och övriga utförande får ej förändras.

Bebyggelsen längs Regeringsgatan
I kv. Baner, Sten Sture och Palander ses typisk stadsbebyggelse som är välbevarad. De uppvisar måttlig variation vad avser såväl material som färg i fasaderna. Väsentligt för det fortsatta värdet är ljus färgsättning och bevarade fönster.

Att bevara entrépartierna i hyreshusen är viktigt för såväl huset som för gatumiljön. Här ses entrén till hörnhuset vid Skolallén/Regeringsgatan, ritad av Frans Ekelund.

Trapphallen i Dammhagskolan har kvar sin gamla prägel med utsmyckning i form av kryssvalv, valvbågar och målningar. Foto: A. Hilding 1986.

Område 7

Öster

Bevaringsområden – Öster

a. Den av Ekelund ritade bebyggelsen längs Pilgatan i kvarteren Storken, Gamen, Höken och Örnen är välbevarad och synnerligen representativ för tiden och för Ekelunds arkitektur. Alla hyreshus är välbevarade och renoverade på ett föredömligt sätt. Vid jämförelse med den något äldre bebyggelsen i kvarteret Storken och Höken, längs Östergatan framgår med stor tydlighet den förändring av byggnadsmönster som skett. Det är angeläget att denna skillnad består. Förgårdsmarken till både hyreshus och radhus är väsentlig för gaturumiljön liksom den rad träd som står längs ena sidan.

b. Husen i kvarteren Neptun och Juno är välbevarade och av mycket stor betydelse för hela området kring Saluhallstorget. I arkitekturen kan utläsas hur bebyggelsen vuxit med början i Kvarteret Neptun. Dessutom kan man lätt utläsa betydelsen av de nya stadsplaner som antas i slutet av 1800 och början av 1900-talet då tyngdpunkten förskjuts från Östergatan till den nya Ödmanssonsgatan. Östergatan tenderar då att bli en bakgata.

c. Den västra delen av kvarteret Pallas med bebyggelse längs Hagastigen, Viktoriagatan och Ödmanssonsgatan har vuxit upp kring 1920-30-talen och utgörs av tegelbyggnader som är välbevarade. Längs Hagastigen har husen en engelsk prägel som inte återfinns någon annanstans i Landskrona. Små variationer i skalan kombinerad med individuellt utformade detaljer och stilenliga trädgårdar gör att området har stora kulturhistoriska och miljömässiga värden. Hörnan Viktoriagatan-Ödmanssonsgatan utgör dessutom fondmotiv i Ödmanssonsgatan liksom i Gjörloffsgatan.

d. Hellbergska magasinet har stort värde som exempel på 1800-talets industribyggande.

Öster

Infartsgata

Östergatan eller Östra Infartsgatan som den hette förr i tiden har alltsedan medeltiden varit en betydande pulsåder i Landskrona. Väl inkommen i staden vid Österport vidtog kommersen. Östergatan var Landskronas huvudgata under den händelserika medeltiden och sträckte sig genom hela staden ända bort till karmeliterklostret, nuvarande Citadellet. Utanför stadsgränsen – som under medeltiden låg i kv. Jäntan strax invid Regeringsgatan – övergick gatan till att bli landsväg och förbindelseled med vägen mot Malmö. Den senare knutpunkten låg vid den nuvarande skärningen mellan Föreningsgatan och Östergatan. Platsen kallas ofta i äldre källor för "Sista Styvern" efter det värdshus som låg i vägkorset.

Längs med vägen kan man räkna med att det tidigt växte upp en bebyggelse. På kartan från 1751 redovisas ett 15-tal tomter som innehades av olika personer i staden. Av förteckningen som hör till kartan framgår att det främst var hantverkare som ägde tomterna. Bland annat en möllare som hade sin kvarn i området.

Tomterna var långsmala och förlagda med kortsidan mot gatan. De sträckte sig ned mot stranden. Förmodligen medgav storleken på tomterna att man både kunde hysa ett eller annat betande djur och dessutom odla en del av marken.

Av den bebyggelse som har funnits i området finns inget i behåll. Genom äldre fotografier kan man dock få en bild av hur miljön redde sig. Låga envåningshus som putsats och kalkmålats har varit helt dominerande här liksom på de andra "värmarna" strax utanför stadens gräns.

Marken kring Östra Infartsgatan upptogs av hantverkare. Här låg också Nattmanshuset. Observera strandkanten i nedre delen av bilden. Det är först på 1900-talet som industriområdet växer fram på utfylld mark.

Nattmannen

En av tomterna är till och med namngiven på 1751-års karta. På "Nattmanslyckan" fanns "Nattmanshuset" som staden ägde och förvaltade. I huset bodde Nattmannen eller Rackaren som han också kallades. Nattmannen var anställd av staden för att utföra sysslor som ingen annan ville lägga sin hand vid. Det kunde gälla allt från skorstensfejning till att ta hand om självdöda djur eller rensa hemlighusen. Om nattmannen skriver Fredrik Lindholm i "Landskrona från äldsta till nuvarande tid"

> "...Överhuvud torde man kunna säga, att om ingen av sina befattningshavare vårdade sig staden så mycket som om nattmannen. Och detta trots att han var stadens mest avskydde och föraktade person, utestängd från varje umgänge med även de enklaste bland det hedervärda borgerskapet. Förklaringen till denna skenbara motsägelse är enkel nog: nattmannen var oumbärlig för staden och mycket svår att ersätta. Han var oumbärlig därför att hans sysselsättning var av den beskaffenheten, att ingen av stadens borgare kunde tänka sig möjligheten av att själv eller ens genom sitt tjänstefolk lägga hand vid vare sig det ena eller det andra. Det var endast bland nattmansfolket, några få pariasfamiljer, genom giftermål förbundna, men från samfundet i övrigt utstötta, som man kunde finna de personer, som ville åtaga sig nattmannens syssla. Dessa personer voro lätt räknade och framför allt de bland dem, som något så när ordentligt och regelbundet ville sköta en syssla. Det är därför man energiskt håller på sin nattman och samtidigt med att man håller honom på respektfullt avstånd noga sörjer för att icke riskera bli av med honom".

Av skrivningen kan man förstå att området inte var klassat som det mest respektabla i Landskrona.

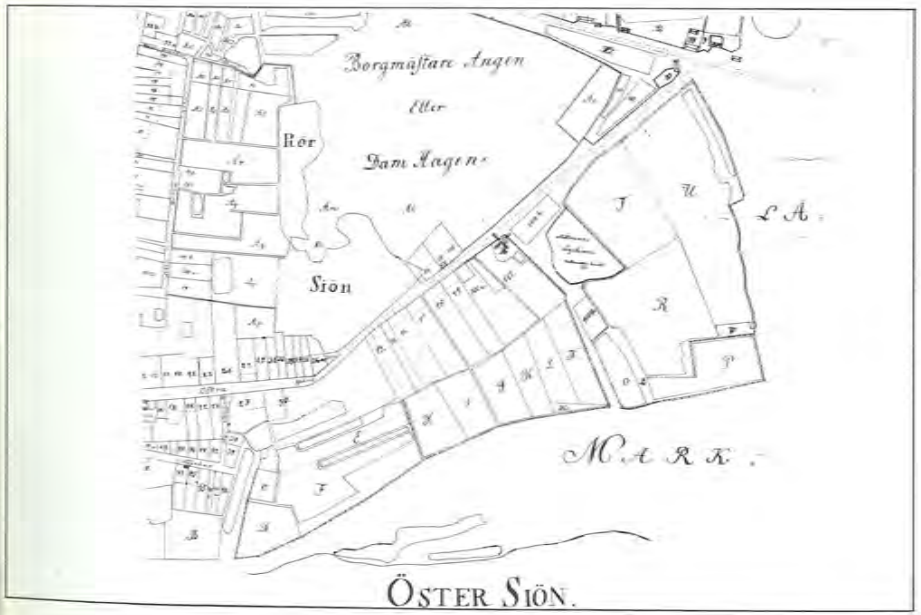

Förändringen – 1800-tal

Under 1800-talet genomgår området ganska stora förändringar. Med den industriella utvecklingen kommer delar av betesmarken att läggas ut som tomter för den spirande industrin. Av kartmaterialet från 1870-talet framgår att det finns 2 ånggarverier, 1 ångsåg och 1 ullspinneri i området. Under 1870-talet byggs också det Hellbergska spannmålsmagasinet som genom sin resning och utsmyckning visar vilken betydelse man tillmätte industribyggnaderna.

Under detta skede tillkommer en betydande nyhet i Landskronas stadsbild och det är ångtågen. År 1865 beslutar man sig för att ansluta Landskrona till stambanan och det blir förbindelser med Helsingborg och Eslöv. Den nyanlagda järnvägen kommer också att påverka livet i husen längs Östergatan på grund av att spåren skär av direktkontakten med stranden. Järnvägen innebär dock inte bara olägenheter. Den skall istället ses som en av förutsättningarna för Landskronas ekonomiska utveckling under slutet av 1800-talet. Järnvägens betydelse kan nog inte förstås till fullo innan man tagit del av äldre berättelser om det allmänna vägnätets tillstånd i Skåne under det förra seklet. Det var tydligen uruselt!

Jonas Carl Linnerhjelm skev i "Brev under nya resor i Sverige 1806. En resa år 1803 mellan Malmö och Landskrona", följande:

> "En fjärdingsväg från Lomma passerade vi nära Borreby flackt belägna herregård. Landsvägen tycktes hava försvunnit. Man kan alldeles säga, att här är ingen, om icke den redaste fåran eller vagnsspåret skall kallas väg. En ganska oväntad syn, att Sveriges bäst befolkade provins skulle sakna en så nödvändig kommunikationsanstalt, som riktig landsväg, då i långt mindre bebodda landskap med en spridd folkmängd så mycket arbete nedlägges i detta nyttiga och nödvändiga ämne! Än mer gjorde denna brist mig ont, då jag fann den just vid rikets gräns. Vad skulle den kommande utlänningen tänka om Sveriges odling, om han, avskräckt av denna väg, genast återvänder till sitt land? Farten är här särdeles ledsam. Man erfar en jämn stötning mellan dessa fåror, man ser ej annat än ett torrt land, man känner ej annat än oupphörligt framstrykande vindar, man hör ej annat än deras susning eller flyktiga fåglars rop, och torvlukten och stinkande sjöluft öka obehagligheten av denna fart."

Järnvägen kom tillsammans med hamnen att bli Landskronas huvudsakliga kontaktmöjlighet med omvärlden. Järnvägens betydelse för den uppblomstrande industrin kan därför inte nog poängteras. Säkra transporter som inte påverkades av väder och vind och som inte var beroende av hästar eller andra dragdjur.

Vid Östergatan anläggs inte bara industrier och byggs bostadshus. Den Brockska stiftelsen har här sitt säte och bedriver sjukvård under 17 och 1800-talen. Hospitalet doneras år 1764 till staden av änkefru Brita Brock. Byggnaderna som hospitalet verkat i rivs på 1940-talet.

Under 1800-talets slut växer bebyggelsen i området, men de nya stadsplanerna innebär ett hot mot den äldre bebyggelsen. De nya rätvinkliga kvarteren avsåg att skära rakt igenom de äldre husen. De radikala planerna kommer inte till omedelbart utförande.

Kv. Ejdern utgör ett exempel på det sena 1800-talets och det tidiga 1900-talets enskilda byggande där gammalt mönster följdes. Här uppfördes hus sida vid sida på privat initiativ. Byggnadsmönstret kan liknas vid det som samtidigt praktiseras i Fröjdenborgsområdet, längs bland annat Stormgatan. Husen i kv. Ejdern har tyvärr byggts om på ett alltför stilavvikande sätt för att ursprunget skall kunna framgå på rätt sätt.

Utsikt över Öster från Vattentornet ca 1910. I förgrunden ses S:t Olovs sjö och Föreningsgatan. Bebyggelsen ger ett blandat intryck. Någon reglering av nybebyggelsen har ännu inte skett i någon nämnvärd grad.

Huvudgata

Planarbeten under senare delen av 1800-talet visar på inriktningen att rycka undan grunden för Östergatans gamla ställning som pulsåder och infartsgata. Med Sundbärgs och Hallmans plan kommer också dessa tankar till utförande. Ödmanssonsgatans tillkomst innebär i själva verket att tyngdpunkten förs över till Dammhagen. Dammhagen som tidigare varit ett ogästvänligt sankt område blir i och med att saluhallen och Dammhagskolan byggs centrum i de nya kvarteren. Representativa hus byggs i kvarteren Neptun och Juno under tiden från sekelskiftet till 1930-talet. Alla hus får sina huvudfasader mot Ödmanssonsgatan. Man bygger i puts och tegel med fin detaljvariation.

I kv. Neptun växer också Sveriges första konfektionsindustri upp. På hörntomten Brocksgatan-Ödmanssonsgatan bygger Schlasbergs sin första fabrik år 1906, 10 år efter det att företaget grundades. Mot Östergatan syns bara bakgårdar över de låga envåningshus som ligger kvar. Och under efterkrigstiden kommer därför bebyggelsen att förtätas. De sista resterna av infartsgatans låga hus försvinner till förmån för större hyreshuskomplex. Alla de här åtgärderna gör att det idag är svårt att se och förstå Östergatans forna prägel och betydelse i stadsmiljön.

Bostadskommitténs arbeten på Öster

Successivt kommer de nya planerna att realiseras. Den av stadsfullmäktige tillsatta Bostadskommittén föreslår att hyreshus skall byggas i kv. Storken och radhus på andra sidan av Pilgatan. Husen byggs av staden men överlåts till Öresundsvarvet som hade stor brist på yrkesarbetare. Genom att kunna erbjuda goda bostäder lyckades man också locka flera skickliga arbetare till Landskrona. När varvet sedermera gick i konkurs 1922 vräktes många arbetare från sina bostäder med kort varsel och staden fick lösa in fastigheterna igen.

Stadsarkitekten Frans Ekelund får i uppdrag att färdigställa ritningar till både hyreshusen och radhusen längs Pilgatan. Ekelund får därigenom möjlighet att påverka hela gaturummet vilket också gör sig påmint idag när man går längs gatan. Husen är präglade av samma arkitektoniska uppbyggnad. Relativt enkla hus med putsade fasader och fönster av tvåluftsmodell med tre rutor i varje luft. På karakteristiskt Ekelundskt maner har den översta våningen trollats bort genom att takfallet dragits ner. Takpannorna sitter nästan lodrätt på fasaden.

Kartan från sekelskiftet visar Öster och den tänkta utbyggnaden med en ny huvudgata – Ödmanssonsgatan. De heldragna linjerna visar befintliga äldre tomter och de streckade en tänkt framtida utformning.

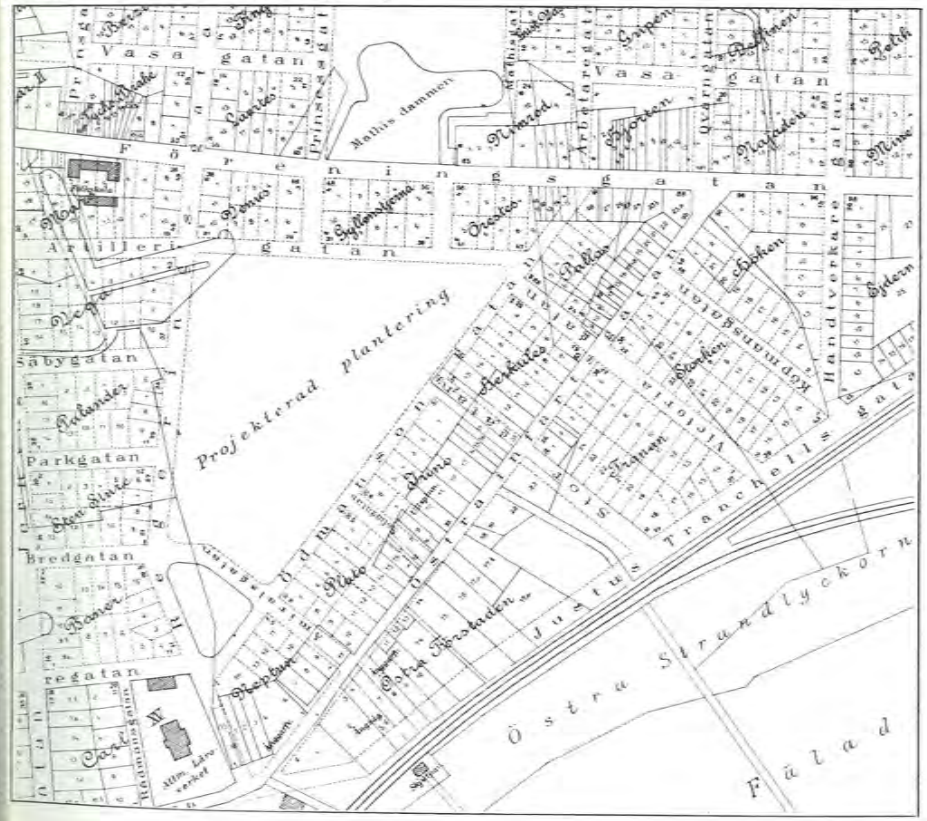

I kvarteret Storken tar Ekelund fasta på de nya tankar som kom att prägla bostadsbyggandet i Sverige under de första tre decennierna av 1900-talet nämligen tanken att utnyttja ett helt kvarter som öppen gårdsmark. Möjligheten ges genom att kommunen står som byggherre och därigenom förfogar man över nästan ett helt kvarter. Tidigare har man varit hänvisad till nybyggnader på enstaka tomter. Kvarterets nordvästra del hade tidigare bebyggts av enskilda byggherrar. Skillnaden mellan de olika byggnadssätten framgår med stor tydlighet när man betraktar gårdsytorna. Mot Pilgatan sträcker sig en ganska lång husrad. Den kunde ha fått ett tämligen livlöst yttre om det inte hade varit för Ekelunds intresse, att skapa liv och rörelse även i den enklare arkitektur han producerade. Genom små förändringar i entrépartier och fönstren i trapphusen ges alla hus ett eget utseende som höjer husens kvalitet. Mot Pilgatan lämnas plats åt en liten gräsmatta som korresponderar med förgårdsmarken till radhusen på andra sidan gatan. Båda sidorna av gatan hade ursprungligen en rad med pilar i gatulinjen. Tyvärr har träden längs med radhusen fått stryka på foten. För att miljön skall hållas samman är det viktigt att dessa träd återplanteras.

Radhusen på andra sidan Pilgatan, i kvarteret Gamen och Örnen och Höken var det första exemplet på detta byggnadssätt i Landskrona. De har ett synnerligen stort kulturhistoriskt värde på grund av sin ålder men också på grund av att de bildar en sluten miljö tillsammans med hyreshusen på andra sidan gatan.

Ur Korrespondenten Landskrona Tidning 6.10 1916.

"En gata, hvars befintlighet väl ytterst få förut hade reda på, är Köpmansgatan. Utlagd från Östra Infartsgatan åt järnvägslinien till kunde den med sina obebygda tomter minst af allt göra skäl för sitt namn, som ger begreppet om en gata med, i hvars butikmängd köpenskap af allehanda slag bedrifves. Namnet kommer säkerligen alltid att förefalla omotiveradt; men nu är i alla händelser tomterna på båda sidor gatan bebygd, ett storverk utfördt under sommarens lopp. På ena sidan resa sig Öresundsevarfvets hemtrefliga egnahemsbyggnader som en rad små inbjudande villor under sina vackra röda tegeltak. På andra sidan stå stadens betydligt högre boningshus, enkla men likväl af en tilltalande arkiektur, åt hvilken stadsarkitekten Frans Ekelund sökt ge så stor omväxling som möjligt varit. Köpmansgatan kommer, när den blir vederbörligen tillsnyggad efter de stora byggena och försedd med planteringar framför varfvets egna hem, att bli en af stadens mera tilltalande gator. "Pilgatan hette från början Köpmansgatan."

Pilgatan ca 1920. Lägg märke till trädplanteringen framför radhusen till höger.

Entrépartierna till Frans Ekelunds hus i kv. Storken är ett gott exempel på hur detaljer kan varieras med gott resultat. Varje entréparti har sin egen identitet. Det kan jämföras med 1960- och 70-talens hyreshusbyggen där varje entré i bästa fall blev målade med olika färg.

Fler radhus

Under 20-talet kommer ytterligare ett intressant radhuskomplex att växa upp i området. I kvarteret Pallas ritar arkitekten Hugo Jonsson in en fin miljö som grupperar sig kring Hagastigen, en säckgata med entré från Viktoriagatan. Husen som är uppförda i tegel har anpassats till sin miljö dels genom väl genomfört detaljarbete, dels genom att gatulinjen inte är helt spikrak utan knäcker en aning. Det ökar betraktarens intresse. Husen som uppfördes 1929-36 har ett engelskt inspirerat yttre som bevarats på ett fint sätt genom åren. Husen har genomgått förvånansvärt få förändringar och de som gjorts har präglats av omsorg om miljön.

Ungefär samtidigt sluts Ödmanssonsgatan genom att bebyggelsen i kv. Pallas färdigställs. Därigenom har Ödmanssonsgatan fått fondmotiv i båda ändar. Sundbärgs tankar i stadsplanen från 1903 håller alltjämt på att förverkligas. Fondmotiven har ett synnerligen stort värde ur miljösynpunkt då de alltid fungerar som blickfång och mål för stunden, därför bör de behandlas med extra stor respekt vid ombyggnader och dylikt.

Radhusen vid Hagastigen.

Bevaringsvärda miljöer på Öster Bebyggelsen

Öster har genomgått en ständig förändring alltsedan medeltiden. Hus har byggts och andra har försvunnit. Tidens ideal har präglat det nyuppförda. Bebyggelsen i området är av kraftigt skiftande karaktär. Här finns allt från de låga arbetar- och hantverkarbostäderna i kv. Ejdern över radhus och bostadshus från 1910-talets bostadsbrist till 50- och 60-talens storskaliga bostadsbyggande.

Fram till 1940-50-talen kan man säga att förändringarna underordnade sig vissa givna regler. Tomtstorlekarna respekterades och man nyttjade en traditionell byggnadsteknik med historisk förankring. Det moderna byggandet innebar mindre hänsyn till rådande grundförhållanden. Huskomplexen breder ut sig utan hänsyn till tomtens ursprungliga storlek. Man placerar husen efter nya riktlinjer på tomten och man bygger allt högre.

I området har utvalts tre olika bevaringsvärda områden samt ett enskilt hus.

I Pilgatan ligger Frans Ekelunds väl samlade miljö. Landskronahems hyreshus har genomgått en renovering som väl tar till vara husens karaktär och därmed utgör ett fint exempel på byggandet och omhändertagande av äldre miljöer och hus. Radhusen vid Pilgatan har ett mycket stort kulturhistoriskt värde och det är angeläget att de enskilda husen sköts efter de tankar som präglade ursprungsförslaget. En förhoppning är att perspektivfönster och andra stilavvikande förändringar som färgsättning m.m. kommer att rättas till vid kommande renoveringar. Det är viktigt att de spröjsade fönstren finns kvar liksom att väggarna förblir putsade och målade i en väl avvägd färgskala som stämmer överens med grannhusen.

Hagastigens välarbetade radhuslängor har bibehållits på ett fint sätt och det är viktigt att de olika husen sköts på ett likartat sätt. I kv. Pallas ligger också välbevarade hus längs Östergatan. Det är angeläget att de sköts på samma sätt.

Längs Ödmanssonsgatan växer bebyggelsen fram under 1900-talet. Putsade hus dominerar i kv. Neptun och tegelmurade hus i kv. Juno. De flesta av dessa hus har behållit sitt ursprungliga utseende. Under senare år har några renoveringar genomförts vilket lett till fönsterbyten. Något hus har därvid fått brunlaserade fönster vilket inte harmonierar med helheten.

Det Hellbergska magasinet som byggdes på 1870-talet har tyvärr fallit lite ur sin ursprungliga industrimiljö när angränsande bostadskomplex byggdes. Trots det bevarar det resningen och 1800-talets industribyggnaders betydelse för sin tid.

Flera miljöer har påverkats negativt genom kraftiga ombyggnader. Ett av de områdena är kvarteret Ejdern där många hus fått avvikande fasadmaterial, fönster och störande takkupor.

Hellbergska spannmålsmagasinet som byggdes på 1870-talet är en synnerligen god exponent för 1800-talets industribyggnad. Stor vikt lades vid utformningen.

Gatumiljöer

Genom de olika stadsplaner som styrt utvecklingen i området kan man skönja förändringen genom åren. Östergatans betydelse som huvudgata har alltså vikit till förmån för den nya platsbildningen kring Saluhallstorget och Ödmanssonsgatan. Östergatans profil som infartsgata har gått förlorad, tyngdpunkten i stadsdelen har förskjutits. Östergatans ursprungliga bebyggelse har ersatts av hyreshus av skiftande ålder. I somliga fall ligger de längs den gamla tomtlinjen och i andra har huslivet dragits in på tomtmarken. Östergatans västra del är den del som bevarat minst av den gamla karaktären. Förändringarna består av nyare, dåligt anpassade bostadshus och gårdsmiljöer, en bensinstation och sist men inte minst det faktum att Östergatan skurits av från centrala staden då passagen över Regeringsgatan stoppats.

Längre upp mot Föreningsgatan hålls gatan samman på ett bättre sätt, här har också stora partier av den gamla klinkerbeläggningen på trottoarerna bibehållits. Så har också skett på partier av Pilgatans trottoarer och längs Viktoriagatan och Hantverksgatan. Klinkerbeläggningen har huvudsakligen samlats kring de äldre husen vilket är en god tanke även framledes.

Ödmanssonsgatans trottoarer har också stora partier av bevarad eller nylagd klinker. Även här ses en strävan att samla klinkerplattorna framför den bevaringsvärda bebyggelsen så att enhetliga miljöer skapas i största mån.

RÅD och REKOMMENDATIONER

vid ombyggnad och byggnadslovsprövning

Kv. Storken, Höken, Gamen och Örnen.
Ekelunds bebyggelse i de aktuella kvarteren bevaras. Inga förändringar av fasaderna tillåtes. Ursprunglig fönsterindelning bibehåles. Färgsättningen skall vara ljus. Takmaterial skall vara enkupigt tegel. Pilgatans växtlighet skall bevaras och ev. kompletteras.

Kv. Pallas
Radhusen längs Hagastigen skall bibehållas oförändrade både vad avser tak, fasader som detaljer. Fönster- och dörrsnickerier skall ej förändras. Fönstren täckmålas vita. Inga tillbyggnader, skärmtak eller höga avgränsningar skall tillåtas mot Hagastigen. Mot Ödmanssonsgatan bibehålles fasaderna oförändrade i kv. Pallas.

Kv. Neptun och Juno
Mellan Regeringsgatan och Bredgatan bibehålles fasaderna oförändrade mot Ödmanssonsgatan. Ändring av fasadmaterial skall inte tillåtas. Färgsättningen skall vara ljus vad avser de putsade husen. Fönstren skall vara vitmålade. Fönstrens utseende skall bibehållas. Tomten Ödmanssonsgatan/Brocksgatan skall bebyggas med väl anpassat hus som harmonierar med övriga hus längs Ödmanssonsgatan.

Kv. Östra Förstaden
Hellbergska spannmålsmagasinets fasad bibehålles intakt.

Kv. Neptun var det kvarter som först bebyggdes vid Ödmanssonsgatan. Här ses hus från 1900-talets början. Huset i förgrunden var Schlasbergs första industribyggnad.

Område 8

St. Olovs sjö

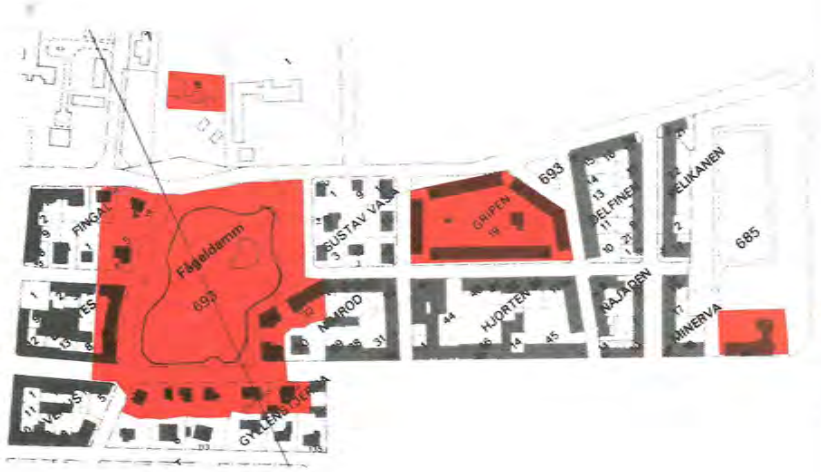

Bevaringsvärda miljöer

a. St:Olovs sjö med omgivande välbevarade sekelskiftesbebyggelse i kvarteren Gyllenstjerna, Laertes, Fingal och Nimrod utgör en välbevarad enhet som har kulturhistoriska som miljömässiga värden. Bebyggelsen är typisk för den burgnare Landskronabefolkningen vid sekelskiftet och årtiondena därefter.

b. Vattentornet uppfört 1903-04 och ritat av Fredrik Sundbärg är en synnerligen förnäm representant för Sundbärgs arkitektur men också ett typiskt exempel på vilken vikt man tillmätte den växande kommunala tekniken vid sekelskiftet.

c. Kvarteret Gripen står som exempel på enklare bostadsbebyggelse som växer upp i spåren på den växande Landskrona-industrin. Gripen är ett tidstypiskt bostadskvarter byggt med principerna om storgårdarnas fördelar som ledstjärna.

d. Weibullsholms kontorsbyggnad visar på växtförädlingens betydelse i staden och utgör dessutom exempel på ett större tidstypiskt kontorskomplex vilket uppförts som resultat av den industriella expansionen i Landskrona under 1900-talets första decennier.

St. Olovs sjö – Weibullsholm

Områdena kring St. Olovs sjö har under Landskronas historia haft stor betydelse för staden. Under medeltiden låg här St. Olovs kapell. Man vet inte riktigt den exakta placeringen men vissa lämningar i form av murar och skelettrester har påträffats i omgivningen. Kapellet kallades i äldre källor för "Domus leprasorum" alltså ett hus för sjuka, de spetälska som namnet antyder. Precis som vid St. Görans hospital, strax utanför Norreport, tog man alltså hand om de spetälska. Anläggningen av det här slaget låg alltid utanför stadsmuren då man ville hålla smittan från stadsbefolkningen.

Flera namn på de äldre kartorna visar på sambandet med kapellet. Lite längre ut ligger koloniområdet St. Olovs vång som just bevarat det gamla namnet från äldre kartor.

Området fick under 1800-talets senare år allt större betydelse för Landskrona och då främst genom att Mattisdammen eller St. Olovs sjö användes som stadens vattentäkt under lång tid. I början av 1900-talet fortsatte den traditionen genom att det ståtliga vattentornet byggdes strax intill.

Precis som längs infartsgatorna till Landskrona har det längs Föreningsgatan funnits så kallad värnbebyggelse, låga hus av traditionellt skånskt eller sydskandinaviskt snitt. Kring Mattisdammen var marken indelad i ungefär 20 tomter. Alla var på karakteristiskt sätt orienterade med kortsidan mot vägen. Landsvägen eller Föreningsgatan gick spikrakt utan avbrott. Ett undantag var en mindre avtagsväg som ledde upp till vångarna utanför staden. Den lilla vägen finns kvar än i dag och kallas för Rönnebergsgatan.

Redan tidigt har området också varit intressant för rörelseidkare. 1859 anlades ett bryggeri intill dammen på hörntomten Föreningsgatan-Harjagersgatan. Kanske lades det invid dammen på grund av den goda vattentillgången. Bryggeriet kommer sedan att heta Landskrona Bryggeriaktiebolag för att slutligen läggas ner under namnet Bryggeriet Stjernan år 1907.

Nya stadsplaner

Området norr om Föreningsgatan kom, som så många andra ytterområden, i stadsplaneförslagen på 1870-talet att läggas ut som framtida byggnadsmark. 8 kvarter planeras längs vägen mot Malmö. I stort sett bibehåller Sundbärg den indelningen när 1903 års plan offentliggörs. Sundbärg reducerar Brolans kvartersindelning på grund av att Weibulls växtförädlingsanstalt grundats under just 1870-talet. Företaget har expanderat och det kan inte längre bli aktuellt att bebygga det område som används för försöksodling vid anstalten. Till skillnad från Brolan accepterar också Sundbärg den lilla vägen ut till vångarna utanför staden. Därigenom ges kvarteret Gripen en oregelbunden form. Samtidigt som Sundbärgs plan antas av stadsfullmäktige publiceras en stadskarta över Landskrona och av denna framgår hur mycket mark som upptas av bebyggelse och tomter. I stort sätt är det den gamla bilden från 1850-talet som består. Det är alltså endast marken längs Föreningsgatan som ännu är bebyggd.

Sundbärgs plan visar också placeringen av tre offentliga byggnader strax norr om St. Olovsgatan, Sjukhuset som byggdes 1900, Vattentornet som byggdes 1902-1904 och Seminariet som byggdes 1903. Av foton från seklets början framgår vilket monumentalt läge husen givits i stadsplanen. Inget av dagens grönska fanns då kring St. Olovs sjö vilket framhävde monumentaliteten. Studeras planen förstår man Sundbärgs tankar bättre. Byggnaderna skulle nämligen ligga som fondmotiv i gaturummen.

I seklets början byggs det på flera håll i staden. Kring S:t Olovs sjö växer det upp både vattentorn och seminarium invid den nyinvigda fågeldammen. Hit dras också lite finare folk som bosätter sig i eleganta hus invid dammen.

Vatten och vattenförsörjning

Vattenförsörjningen i äldre städer har alltid varit ett stort problem, så också i Landskrona. Från början svarade varje borgare för sitt vatten eller så hade man gemensamma brunnar på stadens gator och torg. I ett bihang till stadsfullmäktiges protokoll från 1905 redogör Hans Rygård för vattenverkets tillkomst i Landskrona och för vattenförsörjningens utveckling genom åren.

Träledningar

På flera ställen har man vid grävningar i de äldre kulturlagren påträffat trästockar som varit genomborrade och de utgör i själva verket det första vattenledningsnätet i staden. Enligt en karta från 1868 skall ledningsnätet omspänna totalt 4000 meter och mynna i 23 publika brunnar samt i 108 privata. Man är redan vid denna tid medveten om att detta system inte är tillräckligt. Ständiga klagomål kommer de styrande till del. Stora summor spenderas på att borra efter "artesiskt vatten" som man säger och man försöker gräva och borra en kommunal brunn på stadens torg. Hela 26 000 kronor läggs på det sistnämnda företaget på 1850-talet.

På ett ställe fanns det bra vatten och det var vid St. Olovs källa eller Källepumpen som det kallades. Dit lär stadens "tjenare och tjenarinnor" ha vandrat om kvällarna för att hämta vatten i kopparkrus.

Olika förslag och lösningar

Kring 1870 blir man tvungen att gå utanför staden för att hämta vatten. Ett förslag som signerades av öfverstelöjtnanten F.W. Leijonancker innebär en ledning med pumpverk från Råga Hörstad. En damm skulle sedan anläggas vid Örja skolhus eller på Vadensjö höjder. Förslaget kom aldrig till utförande på grund av kostnaderna.

Ett nytt förslag som inte var så storslaget presenterades av stadsinspektorn O.A. Lundin år 1868. Det innebar att dammen vid Örja skulle utvidgas och 6-tums glaserade rör skulle läggas från dammen in till murade reservoarer i staden. Från reservoarerna skulle sedan vattnet pumpas till nyttjarna.

1869-74 genomfördes slutligen ett modifierat arrangemang som innebar att vatten från Örja pumpades in till en reservoar vid St. Olovs sjö. Därifrån pumpades vattnet i gjutjärnsrör in till staden. Och enligt hävderna erhöll Landskrona "ett för sin utmärkta beskaffenhet berömdt dricksvatten".

Landskronas vattenproblem är dock inte lösta. Under åren fram till sekelskiftet lägger man ner åtskilliga tusenlappar på nya borrprojekt. Detta föranleddes främst av den stigande befolkning som gjorde att vattenbrist kunde uppkomma på somrarna.

Vattentornet

I början av 1900-talet har kraven på en jämn vattenförsörjning ökat och man bygger Landskronas första vattentorn invid de gamla reservoarerna. Fredrik Sundbärg ritar tornet och det ges en medeltidsinspirerad form som gör sig särskilt påmind då man kommer inpå tornet och ser hela skapelsen. Tornet har blivit något av en signatur för Landskrona och är numera helt omistligt i stadsbilden.

Landskronas ökande befolkning men kanske främst den kraftigt växande industrin hade krävt att vattenförsörjningen skulle ordnas. Så sker också i de flesta städer i övriga Sverige. Många städer har vattentorn kvar från den här epoken och de är minnesmärken som inte bara minner om stadens utveckling utan också om att staden håller på att moderniseras i allt högre takt.

Vid den här tidpunkten byggs många av de viktigare offentliga byggnaderna i städerna och då inte minst i Landskrona. De tekniska verken får alla en betydande resning som visar vilken vikt man tillmätte tekniken. De hade onekligen också avgörande betydelse för såväl industrin som för privatpersonerna. Industrin var inte längre beroende av att förläggas till vattendrag, man kunde nu få sitt vatten och elkraft per ledning i en aldrig sinande ström och för privatpersonerna innebar tekniken att fotogenlampan kunde ersättas av elektricitet och vatten kunde börja rinna i köken. Senare blev också vattenklosetten en följd av den goda tillgången på vatten.

Från vattentornet hade man en mycket fin utsikt med god blick över staden. Bilden från ca 1910.

Fågeldamm och patricierhus

I början av seklet får Landskrona sin första fågeldamm. Det sker på initiativ av rådmannen Karl Lindquist efter en idé från Malmö. Snart växer man emellertid ur Pannkakedammen och man beslutar att inhägna Mattisdammen eller St. Olovs sjö vilket sker kring 1910. Då hade marken kring St. Olovs sjö blivit attraktiv och flera förnämare borgarbostäder växer upp kring dammen. I kv. Gyllenstierna bygger man större villor i sekelskiftesstil och i kv. Laertes och Fingal bygger man villor och eleganta hyreshus. Kvarteren åt sydväst kommer att stå obebyggda ännu några år.

Till de här kvarteren söker sig den förnämare borgarklassen som vill ut från stadens rök och stök. Husen är nästan alla mycket välbevarade. Fasaderna är fortfarande putsade och den ursprungliga vita eller ljust grå färgsättningen har bibehållits genom åren. Husen i kv. Laertes har dessutom väl bibehållna smidesbalkonger och annan utsmyckning som börjar bli ovanlig i Landskrona.

Arbetarbostäder

Kvarteren på andra sidan dammen bebyggs under slutet av 10-talet och under 1920 och 30-talen. Ett av de första projekten som kommer igång är byggandet av kv. Gripen.

Frans Ekelund som står som arkitekt till bebyggelsen i Gripen får här för första gången möjlighet att bebygga ett helt tomt kvarter. Han använder i stort sett samma formspråk som i kv. Storken men genom att förskjuta våningshöjderna och bryta våningshöjden med hjälp av simulerade tegeltak får han önskat liv i byggnadskropparna. Kv. Gripen byggs för den växande arbetarskaran på Öresundsvarvet. Av äldre bildmaterial förstår man dock att byggnadsverksamheten inte höll jämn takt med behoven. På ängarna runt Gripen stod länge baracker kvar för att hysa bostadslösa. Bostadsbaracker fanns också på Exercisfältet. Öresundsvarvets engagemang i bostadssammanhang fick ett abrupt slut genom den första konkursen år 1922. Varvsarbetarna vräktes med kort varsel och i flera tidningar opponerade man sig mot den personalpolitik varvet fört. Man skrev t.ex. i Blekinge-kuriren följande rader:

> "Bristande sysselsättning eller minskad inkomst var det. Vems är skulden att detta bolags hyresgäster inte har någon som helst inkomst? Var det ej bolaget, som genom feta braskande annonser lurade arbetare från skilda delar av vårt land under 1918–1919 att under goda förespeglingar resa hit för att taga anställning. Även förklarade man att moderna lägenheter fanns. Var det ej detta bolag som under 1921, med hyresnämndens benägna hjälp, lurade åt sig av sina i lägenheterna, boende belopp varierande mellan 40-50 kronor genom att i fyra månaders tid öka hyran, under löfte att måla och tapetsera de uthus, de kallar bostäder. Denna reparation är ännu ogjord, men bolaget behåller dessa orättfångna pengar.
>
> Vem bär skulden till den stora arbetslösheten i Landskrona? Jo, Öresundsvarvet, vilket avskedade 900 arbetare under föregående år. Dessa avskedade skall nu staden draga försorg om. Är det då moraliskt sett för mycket begärt att bolaget tager stor del av ansvaret, att de låter sina arbetare bo kvar i de så kallade lägenheterna tills någon möjligtvis ger arbetarna jobb på annat håll."

I tidningen ger man också en beskrivning av barackerna som sägs vara byggda endast för ungkarlar men som hyste hela familjer på 5–6 personer i varje rum som mätte 3×4 meter. Man hade inte tillgång till separat tvättstuga eller vedbod.

Kv. Gripen från vattentornet 1934. Gripen var det första kvarteret i Landskrona som blev exploaterat vid samma tillfälle och av samma uppdragsgivare.
För att klara av bostadsbristen räckte det dock inte till. Intill ses två baracker som långt fram i tiden var nödbostäder.

Kvarteret Gripen har under lång tid varit ett område med en speciell klang. Man talade t.ex. om "Gripaungar". Områdets prägel i andra Landskronabors ögon har hängt kvar under lång tid. Efter renoveringen under 70-talet är bostadsområdet dock ett relativt attraktivt kvarter. Bryggargatans övriga bebyggelse tillkommer sedan under 20 och 30-talen.

Hörnhuset Harjagersgatan/Föreningsgatan invid S:t Olovs sjö är ett mycket välbevarat och fint exempel på 20-talets tegelarkitektur. Huset ligger på gamla Bryggeriet Stjernans plats.

Kring St. Olovs sjö samlas likt tidigare lite finare hus både i form av villor och hyreshus. Ett av de finare exemplen på tegelarkitektur i Landskrona tillkommer i början av 1920-talet. En ritning som daterats 1923 bär Frans Ekelunds omisskänsliga drag och avsåg ett nytt hus på hörnan av Harjagersgatan och Föreningsgatan. Alltså en ersättning för det år 1907 nedlagda Bryggeriet Stjernan. Huset är uppfört i handslaget rödbrunt tegel med ett helt enastående murverk. Fasaden ger en utomordentlig bild av vad en skicklig murare kunde åstadkomma i form av murarkonst. Även i övrigt är byggnaden synnerligen välbevarad, vilket gör den mycket svårersättlig. De gamla fönstren höjer husets värde och bör självklart bevaras.

Detalj av fasaden till huset vid hörnan Harjagersgatan/Föreningsgatan. Lägg märke till det mästerliga murarbetet.

Weibullsholm

År 1870 startar Weibullsholms växtförädlingsanstalt och några år därefter fick stadsplanen maka åt sig, till följd av företagets framgångar. Den sista bebyggelsen i kv. Minerva utgörs idag av Weibulls kontorsbyggnad. På 1800-talet låg den ganska ensam i dessa delar av Föreningsgatan. Då hade den dock ännu inte blivit inlemmad i företaget utan utgjorde familjen Weibulls privatbostad från 1887. I början av 1900-talet blir den dock säte för företagets ledning. Fredrik Sundbärg gör de första anpassningarna av huset. År 1911 sker stora förändringar. Då vrids huvudentren på huset från Ringvägen till Föreningsgatan. Det utskjutande burspråk man ännu kan se mot Ringvägen utgjorde från början husets entré. 1917-18 får huset sin slutliga utformning mot Föreningsgatan genom den av Frans Ekelund genomförda tillbyggnaden. Weibullsholm får då också sitt karakteristiska mittorn.

Några decennier senare skall också de bortre delarna av området få sin slutliga lösning. Det sker under 40-talet då HSB uppför bostadsrätter längs Hantverkargatan.

I området har fyra områden eller enskilda byggnader valts ut som bevaringsvärda.

Miljön kring St. Olovs sjö visar på sekelskiftets förnämare bostäder både vad avser villor som hyreshus. Byggnaderna präglas av detaljrikedom och enhetlig ljus färgsättning. Fågeldammen förstärker områdets miljömässiga kvaliteter.

I kv. Gripen syns ett påtagligt exempel på enklare hyreshusbebyggelse där den öppna ytan i kvarterets mitt är karakteristisk. Husen har såväl ett kulturhistoriskt som ett arkitekturhistoriskt intresse.

Vattentornet är en av Fredrik Sundbärgs märkligaste byggnader i staden. Det tillhör också ett av de bästa exemplen på sekelskiftestorn i hela Skåne. Vattentornet fungerar också som minnesmärke över de stora satsningar som gjordes på kommunalltekniska området i seklets början.

Slutligen har Weibullsholm bedömts ha ett så stort lokalhistoriskt intresse att det bör bevaras inför framtiden. Byggnaden är ett typiskt exempel på kontorskomplex från sekelskiftet. Verksamheten har också varit knuten till en för Landskrona viktig näringsgren – växtförädlingen.

Bevaringsvärda miljöer vid St. Olovs sjö och Weibullsholm Bebyggelsen

Idag är området kring St. Olovs sjö och fram till Weibullsholm ett uppvuxet och harmoniskt bostadsområde som innehåller hus av olika stil och byggnadssätt. Hyreshusen dominerar längs Bryggaregatan som huvudsakligen bebyggts under Frans Ekelunds tid som stadsarkitekt, detta avspeglar sig också i husen. Många har ritats av honom själv. Runt St. Olovs sjö ser man prov på ett friare byggnadssätt med stora villor eller fristående hyreshus.

Gatumiljön

Gatumiljön i området präglas av samma lugna atmosfär som bebyggelsen. Genom den enhetliga bebyggelsen ges ett i stora stycken harmoniskt intryck.

Runt St. Olovs sjö är gatorna inramade av växtlighet. Detta gäller för övrigt även andra delar av området där trädgårdar och stora träd smälter samman med bebyggelsen.

Föreningsgatan som tidigare hade karaktären av infartsgata omgärdad med låg infartsbebyggelse har under de senare årtiondena ändrat karaktär. Mycket av den äldre bebyggelsen har rivits och den nu uppförda har flyttats in för att skapa mer plats.

Föreningsgatan ca 1920, Weibullsholm skymtar bakom trädraden.

RÅD och REKOMMENDATIONER
vid ombyggnad och byggnadslovsprövning

Husen kring St. Olovs sjö
Fasader
Utbyte av fasadernas material skall inte tillåtas.
Utvändig isolering skall inte tillåtas.
Färgsättning av de putsade husen skall vara ljus, husen i kvarteren Laertes och Fingal skall förbli vita.

Fönster
Fönstersnickerier bibehålles oförändrade.

Dörrar och balkonger
Dörrar och balkonger till hyreshusen i kvarteret Laertes (tomterna 5, 6, 7) bibehålles oförändrade.

Vegetation
Befintlig vegetation kring sjön bibehålles oförändrad.

Kvarteret Gripen
Fasader
Utbyte av fasadernas material skall inte tillåtas.
Utvändig isolering skall inte tillåtas.

Fönster
Fönstersnickerier bibehålles oförändrade.
Fönster skall vara täckmålade vita.

Tak
Takbeläggning skall vara tegelpannor.

Weibullsholm
Fasader
Bibehålles vit puts. Utvändig isolering skall ej tillåtas.

Fönster
Fönstersnickerier målas vita.

Gamla vattentornet
Bevaras. Eventuellt ändrad användning kan diskuteras för att säkra bevarandekravet.

Fasaderna längs Seminariegatan, invid S:t Olovs sjö är mycket känsliga för förändringar. Balkonger, färgsättning och fönster bör bevaras liksom de putsade fasaderna.

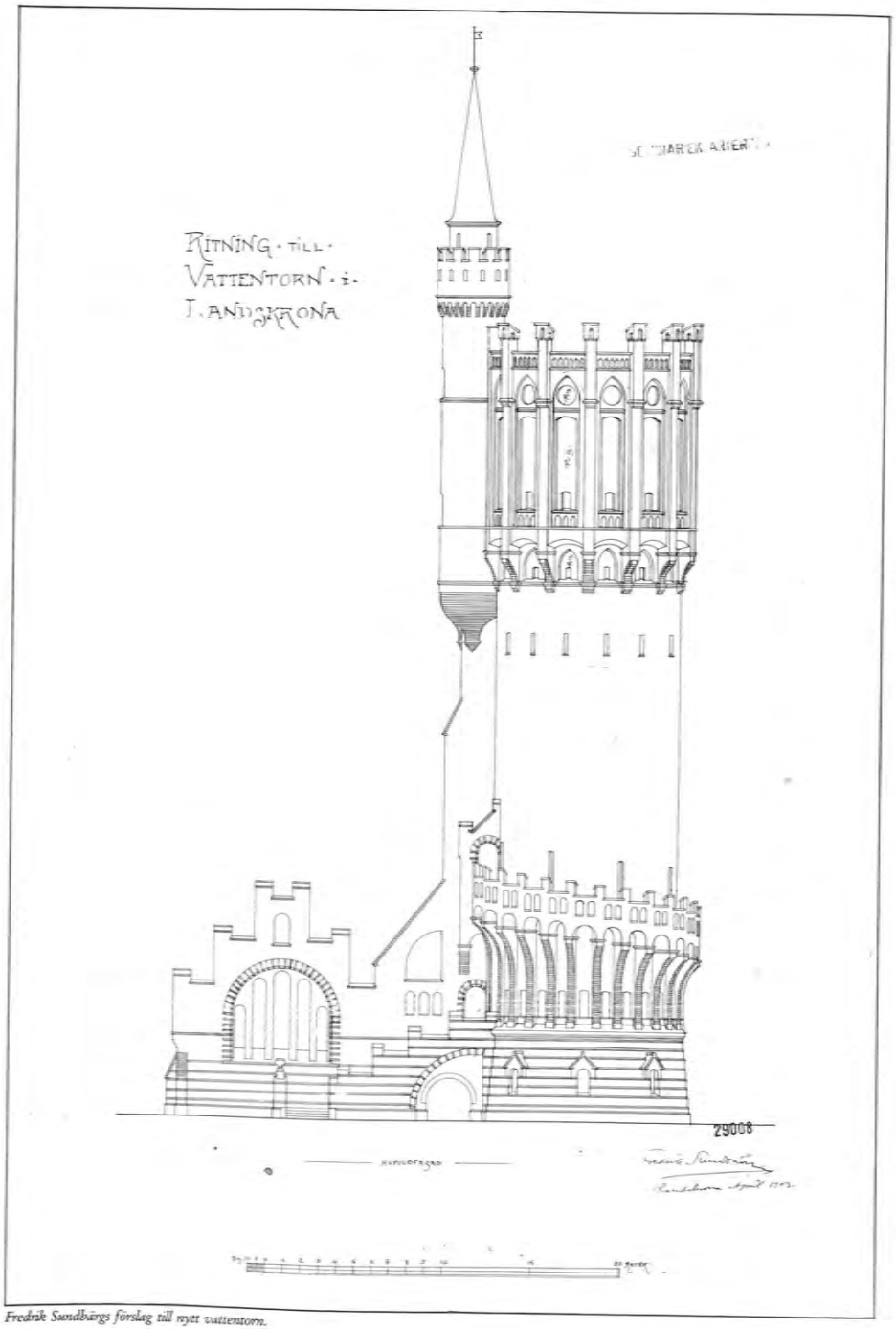

Fredrik Sundbärgs förslag till nytt vattentorn.

Område 9

Borstahusen

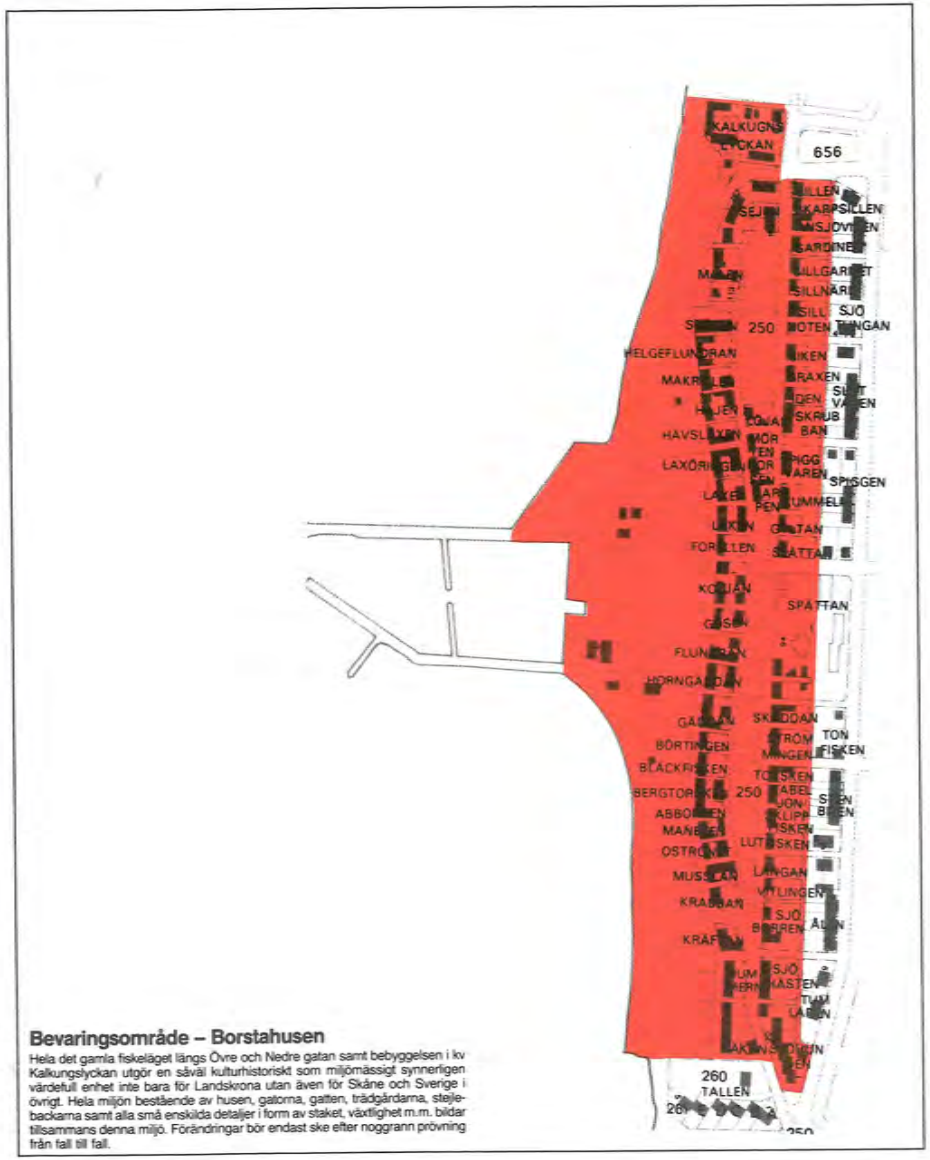

Bevaringsområde – Borstahusen

Hela det gamla fiskeläget längs Övre och Nedre gatan samt bebyggelsen i kv Kalkungslyckan utgör en såväl kulturhistoriskt som miljömässigt synnerligen värdefull enhet inte bara för Landskrona utan även för Skåne och Sverige i övrigt. Hela miljön bestående av husen, gatorna, gatten, trädgårdarna, stejlebackarna samt alla små enskilda detaljer i form av staket, växtlighet m.m. bildar tillsammans denna miljö. Förändringar bör endast ske efter noggrann prövning från fall till fall.

Borstahusen

I en förfrågan till magistraten i Landskrona ber bröderna Jöns och Rasmus Andersson Borste år 1776 om tillstånd att på stadens fäladsmark mellan "Stegleback och Kalckungnen få uppbygga för os hwardera 5 á 6 väggarumshus till at der göra inrättning af Fiskeri och Fångsten i Staden föryttra". Magistraten ger sitt tillstånd och stakar ut ett område som inte skall vara till förfång för stadens bete. Strax kommer det fler nybyggare som vill ägna sig åt det för tiden lönsamma fisket. Sillen "gick till" i sundet som man brukar uttrycka det, och den närbelägna staden ansågs vara en säker marknad för försäljning av fångsterna.

Framväxten

Husen byggdes på strandbrinken och lades sida vid sida. Till husen hörde också ofta en "kålhage", en trädgård, som man odlade hushållsväxter i. Man använde inte bara området strax bakom den nedre husraden utan också mellan stranden och husen. Dessuom höll man sig med smådjur – höns, ankor och grisar. "Grisahuddorna" låg en bit inåt land, uppe på vångarna.

Förutom det rika fisket kom befolkningen att livnära sig genom arbete på närbelägna arbetsplatser som kalkbruket och senare också sockerbruket. Folk flyttade in inte bara från trakten utan också från Småland, Halland och Blekinge.

Från början hade man ingen hamn i Borstahusen utan båtarna drogs upp på stranden. Inte förrän 1886–87 färdigställdes den första hamnen genom bidrag från framförallt staten men också genom bidrag från landstinget. Cirka en tredjedel av summan fick fiskarna själva uppbåda genom lån.

Hamnen förbättrades så småningom och 1924 återinvigdes den efter förseningar till följd av att bland annat fördämningarna störtade in under arbetet.

I hamnen seglade inte enbart fiskebåtar. Som i så många andra kustsamhällen i Skåne fanns det också frakttrafik. I början av 1900-talet fanns ett 10-tal skutor som gick med kalksten från Limhamn, cement från Helsingborg samt gods till andra destinationer. Här tog man också emot sockerbetor som skulle ut till sockerbruket i Säbyholm. Betorna fraktades på en järnväg som delade läget i två hälfter, "noran och sydran". Järnvägen kom att fungera som en gränslinje i Borstahusen och innebar att kontakterna mellan de båda delarna begränsades. Det blev med tiden också en social gränslinje. Fiskarna, som ofta hade det lite sämre ställt bodde på "noran" och fiskhandlarna koncentrerades till "sydran".

Borstahusen växer till en början längs den nedre gatan, för att senare kompletteras med den övre raden av hus. Mellan husraderna fanns de öppna platserna, stejlebackarna, som användes för att spänna upp näten till torkning. Så småningom kommer också vissa partier av detta mellanliggande område att tas i anspråk för husbyggen. Det blir söner till fiskare i den nedre raden som låter uppföra sina hus mot den så kallade Mellangatan. På ett ställe tas t.o.m. stejlebacken i anspråk för denna kompletteringsbebyggelse.

Nedre gatan i Borstahusen omkring 1905. Den största delen av befolkningen levde av fiske och redskapen omhändertogs såväl i hemmen som på stejlebacken. Lägg märke till husens likformiga utseende och alla detaljer som går igen i alla hus.

Tre byggnadsfaser

I bebyggelsen i Borstahusen kan man skönja tre stycken tillväxtperioder som var för sig är karakteristiska och speglar sin byggnadstids stil och ekonomi. I den äldsta gruppen, typ 1, återfinns hus uppförda från 1800 och fram till mitten av 1800-talet. Det är låga hus med branta tak. Golvet låg ofta direkt på backen, huset hade med andra ord ingen avsatt grund. De här första husen är också de minsta. Utsmyckningen är mycket sparsam och inskränker sig till en liten utkragning av takfoten och skorstenen. Ytterdörren var av enkel typ med överljusfönster som gav ljus till den annars mörka farstun.

De äldsta husen byggdes med golvet direkt på marken. Husen tillhör den minsta hustypen i Borstahusen. Typ 1.

Under andra halvan av 1800-talet märks att den ökade avkastningen från fisket ger möjligheter att bygga större och bekvämare hus, typ 2. Husen skiljer sig från de äldre genom bland annat utsmyckningsdetaljer i form av fönsteromfattningar och kraftiga taklister utförda i puts. Framför dörren måste man ha en trappa på grund av att dörren nu hamnat en bit ovan marken. Husen har nämligen försetts med en stadig grund och friliggande golv. Tidigare bestod golvet ofta av ett rent jordgolv eller plankor som lagts på marken. Den luftade grunden gav ett betydligt bekvämare boende även om man kan förmoda att det också krävde effektivare uppvärmning av husen. Även de här större husen byggdes av tegel som tillverkats vid något av de närbelägna tegelbruken. Vid bruken slogs teglet för hand vilket resulterade i att varje tegelsten har sin speciella karaktär.

Hus av typ 2 med fönsteromfattningar i puts och avsatt grund.

Den tredje typen av hus som kan särskiljas i Borstahusen börjar växa upp kring sekelskiftet. Då bygger fiskhandlarna hus i rött maskinslaget tegel som inte fanns att få vid de lokala tegelbruken. Husen fick ofta frontespis eller takkupor som tillsammans med det avvikande materialet i väggarna fick husen att skilja sig från fiskarbefolkningens. Flera av husen försågs också med balkonger i elegant format gjutjärn eller smide. Fiskhandlarna kom att bygga sina hus huvudsakligen mellan åren 1900–1920. De lades huvudsakligen vid nedre gatan.

Hus av typ 3. Fiskhandlarna hade större hus, med andra former än den genuina fiskarbebyggelsen.

Efter 1920 kan man säga att en annan kategori innevånare kom att påverka bebyggelseutvecklingen i fiskeläget. Fram till 1960 uppföres flera hus som mer kan sägas tillhöra egna hemskategorin än den genuina fiskarbebyggelsen. Många av dess nybyggen bryter av mot det rådande mönstret, främst de som lagts nere i det egentliga Borstahusen. Längs Erikstorpsvägen bildar dessa hus en väl sammanhållen miljö som inte stör bebyggelsen nere i läget speciellt mycket.

Alla hus längs nedre och övre gatan är placerade med huset strax invid tomtgränsen mot gatan på karakteristiskt sätt. Med regelbundenhet delar husen på sig emellanåt genom de små karakteristiska "gatten" eller små gränder som leder ner till hamnplanen. Gatten, som gör att bebyggelsen delas in i stadsmässiga kvarter, har fortfarande ofta en gammal prägel över sig. De gamla fina planken med profilerade delar står på flera ställen kvar. Planken kompletteras ofta med en uthusvägg som gör att gatten blir slutna rum åt två sidor, man ser varken in i husen eller in i trädgårdarna.

Gatten med sina plank och husgavlar ger fortfarande ett äldre intryck.

Dagens Borstahusen

Borstahusen har alltsedan sin tillkomst helt dominerats av fiskarbefolkningen. Det är först under de sista decennierna som andra grupper människor börjat bosätta sig i fiskeläget. Därmed har också förändringsgraden ökat högst påtagligt. Andra människor, med andra inkomster och andra behov, bor i andras hus skulle man kunna sammanfatta det hela. Man ställer därmed andra krav på husen än vad de gamla fiskarbostäderna kan presentera i ursprungligt skick.

Fönster av den här typen innebär en stor fara för Borstahusens framtid.

Ta ansvar för bebyggelsen och miljön

Önskemålet att få bo i pittoreska Borstahusen kan bli så stort att man till varje pris flyttar dit. Huset man kommit över behöver inte alls vara avpassat för familjens önskemål eller behov. Det leder ofta till krav om kraftiga ombyggnader med stora förändringar, av såväl den yttre som inre miljön, som följd. Man bidrar därmed i själva verket till att bryta sönder det gamla fiskelägets pittoreska karaktär.

Andra åtgärder som påverkar helhetsmiljön är alla förändringar av smådetaljer. När taket skall bytas lägger man ett betongtaktegel i stället för ursprunget som varit takpapp eller gula enkupiga takpannor. När dörren skall bytas köper man en standarddörr istället för att reparera den gamla eller låta tillverka en likadan som man hade tidigare. Genom alla dessa förändringar av det ursprungliga Borstahusen, försvinner fiskelägets ursprungskaraktär sakta men säkert.

Varje fastighetsägare i Borstahusen måste ta sitt ansvar och vårda sin del av fiskeläget, det vill säga det egna huset, på ett så riktigt sätt som möjligt. Det går att göra det utan att kostnaderna behöver öka för underhåll och ombyggnad. Genom eftertanke och nyttjande av äldre beprövade tekniker och byggmaterial är mycket vunnet i strävan att hejda en alltför rask förändringsvåg.

Ett välvårdat hus som behåller de äldre kvaliteterna på ett fint sätt. Ett äldre hus behöver kontinuerlig vård. Små åtgärder ofta i stället för stora åtgärder sällan.

Gatumiljön

För ett tiotal år sedan fördes en livlig debatt om hur gator, gatt och övriga friytor skulle skötas. Det blev sedemera asfalt på gatorna. Tidigare hade de varit grusade. Trottoarerna var ofta belagda med stenor – alltså kullersten – eller keramiska plattor.

På sikt är det önskvärt att en begränsning av asfaltanvändingen sker, exempelvis genom ett smalare körfält. Stenläggning bör i görligaste mån komplettera. Försök med så kallad "miljöasfalt" där ett lager grovt grus fästs på den asfalterade ytan, bör också göras.

Trottoarerna har stor betydelse för helhetsintrycket. Den variation som nu finns ger liv åt gatubilden och bör bevaras.

De olika materialen är viktiga för hur vi uppfattar mærkbeläggningen.

En begränsning av asfaltanvändningen eller nyttjande av "miljöasfalt" vore välgörande.

Bevaringsvärda miljöer i Borstahusen

Borstahusens stora kulturhistoriska och miljömässiga värden är stadfästa sedan decennier tillbaka. Hela det gamla Borstahusen utgör också ett bevaringsområde. I området ingår såväl bebyggelse som friytor. Det är en självklarhet att vissa delar är mer välbevarade än andra men området utgör en så homogen miljö att samma restriktioner bör råda för alla – såväl enskilda husägare som kommunala myndigheter. Det skall observeras att även hamnplanen utgör en del av detta område. Vinteruppställning av fritidsbåtar är en olycklig användning av den känsliga miljön.

Skolan är en viktig miljöskapande byggnad.

I framtiden bör en diskussion föras rörande hamnens funktion som fritidsparadis kontra påverkan på miljön.

RÅD och REKOMMENDATIONER

vid ombyggnad, byggnadslovsprövning och skötsel av miljön

Fasader
Det gamla, ursprungliga fasadmaterialet skall bibehållas, speciellt viktigt för de gamla vackert skiftande tegelfasaderna samt de fint profilerade putsdekorationerna.

Ibland målande man fogarna för att de skulle hålla bättre.

Tak
De gamla gula vingtegeltakpannorna eller papptaken skall i görligaste mån bibehållas om detta inte är möjligt kan enkupigt gult eller rött taktegel alt. nytt papptak accepteras.

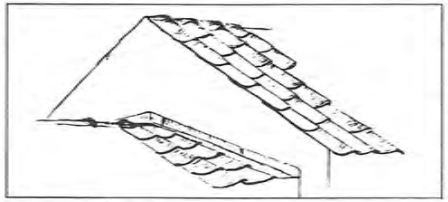

Takpannans anslutning till gavelspetsen skall ske utan plåtskoning.

Skorstenar
Den för husets utseende så viktiga skorstenen är en detalj som inte skall borrtagas eller förändras. Tänk på att använda äldre skorstenar som förlaga.

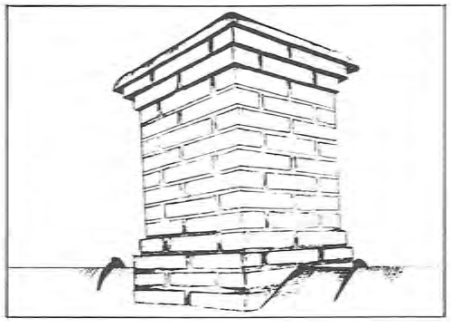

Kupor
Tillåtes endast – i modest utformning – mot byggnadernas gårdssidor. Takfönster mot gatan bör undvikas.

Fönster och dörrar
Fönster skall utföras på traditionella sättet med två eller en spröjs per båge. Dörrar skall vara fyllningsdörr eller enkelt utformad bräddörr. Såväl fönster som dörrar skall täckmålas (fönster helst i vit färg).

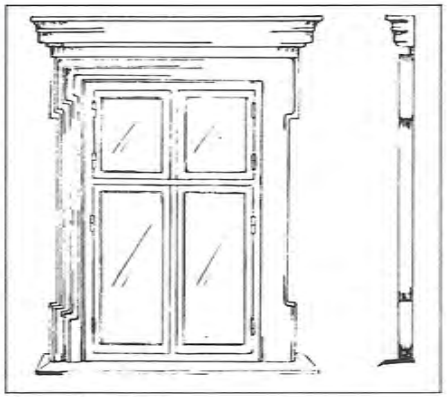

Fönster med putsomfattning

Nybyggnad
Skall endast tillåtas i yttersta undantagsfall, och det nya huset skall anpassas till den gamla bebyggelsen av typ I eller II vad gäller proportioner, fasadhöjd, takvinkel och takutsprång samt material.

Nybyggt hus

Staket och häckar
Staket skall utföras med traditionellt utseende – "spjälstaket". Gamla häckar skall bibehållas.

Plank
Plank mot gatten bibehålles. Ersättning av plank med mur skall ej tillåtas.

Garage och carportar
Skall utformas så att de på bästa sätt smälter in i miljön – förslagsvis ett enkelt skärmtak ev. kompletterat med väggar i träpanel.

Gatumiljön
Önskvärt vore ett smalare asfalterat körfält i gatorna – kompletterat med sten- eller plattsättning längs sidorna.

Hamnen
För samhällets karaktär är det viktigt att hamnen och hamnplanen har kvar sin funktion som arbetsplats. Hänsyn skall i första hand tas till de yrkesfiskare som finns kvar. Lustbåtsägarna bör inte tillåtas breda ut sig okontrollerat – speciellt gäller det vid uppläggningen av båtarna vintertid, då allt större båtar numera i många fall skymmer havsutsikten.

Borstahusen, norra delen ca 1910.

Område 10

Esperanza

Bevaringsområde – Esperanza

Hela Esperanza-området, såsom det utformades av arkitekten Ralph Erskine 1969-70, utgör med sin funktionellt välstuderade planering och sin arkitektoniskt speciella utformning ett såväl kulturhistoriskt som miljömässigt värdefullt område.

Värdefulla kulturhistoriskt som miljömässigt är även de rödmålade träbyggnader i områdets nordvästra del som vid seklets början ritades av Fredrik Sundbärg för "Oscar Ekmans Anstalt för medicinalväxtodling." Numera ombyggda till och använda som föreningslokaler.

Esperanza

Områdets tillkomst

Områdets bebyggelse tillkom 1969–70 efter en arkitekttävling som vunnits av Ralph Erskine. 130 bostäder byggdes, dels i form av radhus, dels som atrimhus – fasadmaterial vita eternitskivor och rödmålad träpanel. Byggherre var HSB.

Erskine har vid utformningen av området medvetet anknutit till det tidigare småhusområdet i Nyvång och bebyggelsen är grupperad kring ett system av gågator, med plats även för aktiviteter för såväl barn som vuxna. Mot Helsingborgsvägen i väster ligger radhus, speciellt planerade med tanke på trafikbullret, och hela bebyggelsen är utformad för att ge de enskilda fastighetsägarna möjlighet att – inom områdets gemensamma ram – förändra sin bostad med tillbyggnader och dylikt. Flera fall av tillbyggnad har också skett i området. Fasadmaterialet eternit har emellertid blivit ett problem, då detta inte längre finns att tillgå för reparationer och utbyte. I några fall har fasader klätts in med ljusa "Steni" fasadskivor, några fasader har isolerats och klätts med vit huggen kalksandsten.

Erskine själv ställer sig enligt ett uttalande, i och för sig positiv till att ett bostadsområde förvandlats till ett levande samhälle genom folks egen aktivitet. Men han betonar samtidigt att förändringar ändå måste ske med en viss blick för helheten.

En överdriven individualism bör därför stävjas i ett område av denna art, vars arkitektur allmänt i fackkretsar betecknas som högklassig och utgörande ett inspirationsrikt föredöme.

Framtida förändringar bör därför noga granskas av byggnadsnämnden, och speciellt bör fasadbeklädnad med tegel, även kalksandsten, undvikas.

Esperanza idag.

Äldre bebyggelse

I områdets nordöstra del ligger insprängt en rödmålad träbebyggelse från tiden omkring och strax efter sekelskiftet. Husen byggdes ursprungligen till Oscar Ekmans Anstalt för medicinalväxtodling, huvudbyggnaden ritades 1906 av Fredrik Sundbärg och till anläggningen byggdes även vattentorn, växthus och en bostadsvilla. De orginellt utformade träbyggnaderna utgör såväl miljömässigt som kulturhistoriskt en värdefull miljö.

Strax intill ligger korsvirkeslängan "Verdanditorpet" som Verdandi nyttjar som föreningslokal. Längan är gulmålad med synligt korsvirke. Den är välbevarad. Till anläggningen hör också en traditionell och välansad trädgård.

Oscar Ekmans anstalt för medicinalväxtodling, 1910-talet.

RÅD och REKOMMENDATIONER vid ombyggnad och byggnadslovsprövning

Hela området ingår i det speciellt avgränsade kulturhistoriskt och miljömässigt värdefulla området, varför alla förändringar noga bör granskas, så att de underordnar sig områdets enhetlighet och inte bryter mot dess ursprungliga miljökvaliteter. Speciellt bör inklädnad med fasadtegel eller kalksandsten undvikas, vid utbyte mot nytt fasadmaterial bör som ersättning för den ej längre tillgängliga eterniten en liknande typ av ljusa plattor användas. Träpanelen skall hållas målad enligt nuvarande färgsättning (röd för radhusen, vit för atriumhusen).

För sekelskiftesbebyggelsen i trä gäller att det utvändiga utseendet med snickeridetaljer o. liknande ej skall förändras.

Område 11

Strandvägen

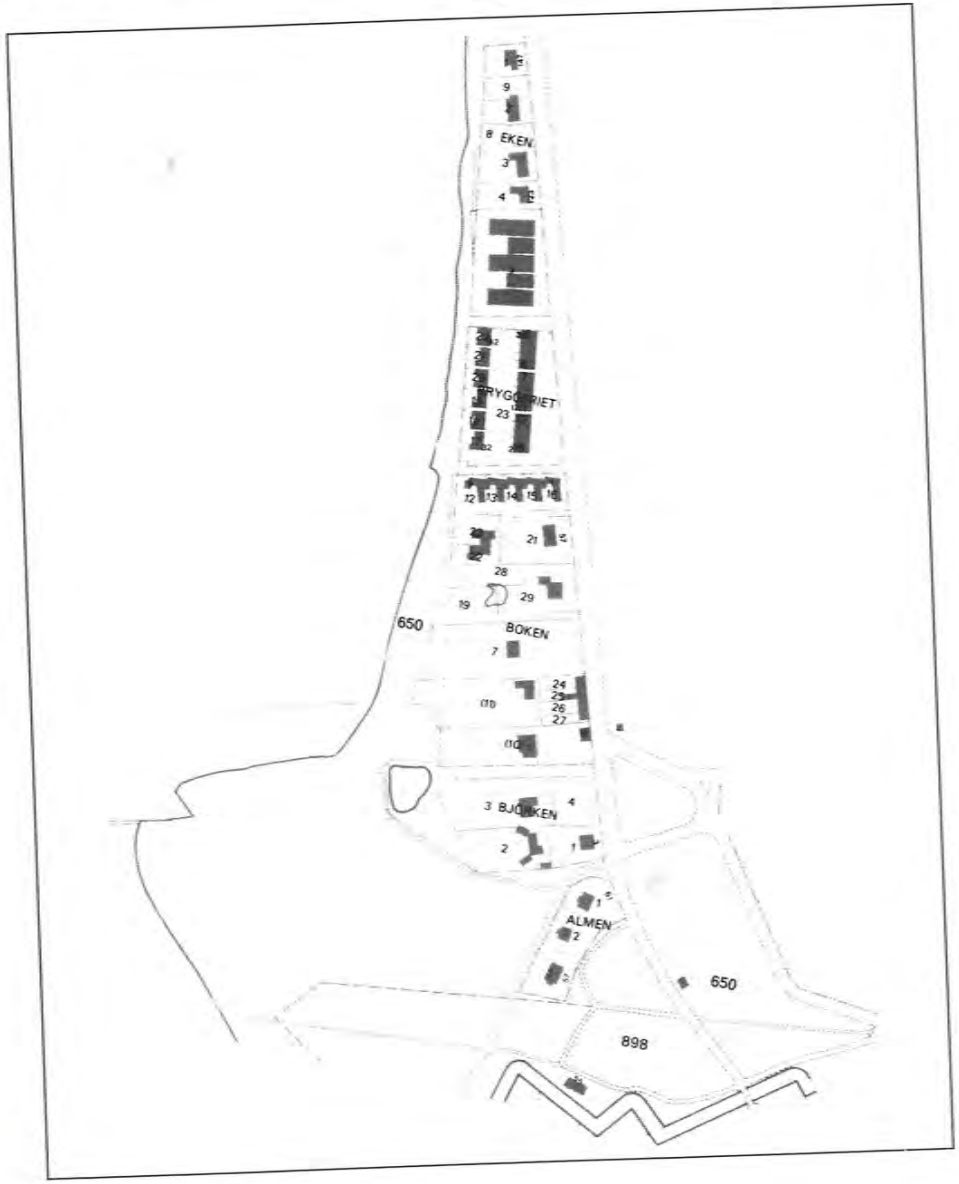

Strandvägen

I samband med att Landskrona genomlever sin stora industriella expansion, årtionden strax före och efter sekelskiftet, genomförs också en hel del bostadsbyggande. De ökande arbetarskarorna placeras i hyreskaserner medan fabriksägarna anammar den nymodiga trenden att flytta ut från stadens larm och rök till mer avskiljda och lugna förortsområden. Man bygger villor i naturskön miljö medan fabrikerna växer inne i städerna.

I Landskrona växer det vid sekelskiftet upp en helt ny villabebyggelse längs strandvallen mot Öresund mellan Citadellet och Borstahusen. Ett annat område som också är attraktivt för denna typ av villabyggen är kvarteren kring St. Olovs sjö som också bebyggs vid samma tidpunkt.

Patriciervillorna byggs efter beställning från Landskronas societet. Till skillnad från en mycket stor del av Landskronas bebyggelse kan nästan alla villor härledas till en eller annan arkitekt som varit verksam i trakten.

På parkliknande tomter bygger Fredrik Sundbärg, Frans Ekelund m.fl. sina nationalromantiska hus. Tidens ideal anknöt till ett historiskt tema som gav som resultat att man byggde med gamla material och anknöt till gamla tekniker. I många fall användes de bara som dekoration. I kv. Boken 29 ses t.ex. Fredrik Sundbärgs skapelse i korsvirke och puts. Korsvirket är här bara dekorativt betingat och har bara som syfte att göra huset en aning äldre eller mer spännande. Detsamma gäller det magnifika portvalvet med sin målning. Det lokala draget finns även i denna bebyggelse. Inte på så sätt att den kan jämföras med de låga gathusen utan istället genom de material som arkitekterna nyttjat – korsvirke, puts och tegel – typiskt sydskandinaviskt material. Ser man däremot samma andas barn i Stockholmstrakten använder man en ålderdomlig träarkitektur ofta klädda med tjärade spån eller varierade träpaneler.

Flera hus har ett egenvärde och en egen historia, som exempel kan nämnas redaktör Fredrik Lindholms hus från 1903 som han själv ritat. Det sägs att huset byggdes på den kolerakyrkogård som anlades under den stora koleraepedemin i Borstahusen år 1853. Enligt kyrkböckerna skall 33 personer ha dukat under för sjukdomen.

Frans Ekelunds förnämsta skapelse i området byggde han år 1920. Från det året daterar sig hans egen villa längst ute på vallgravskanten. Idag är den omgärdad med tät vegetation men som framgår av de tidigare bilderna är det en mycket varierad skapelse. Ekelund har varierat allting från fasadmaterial till takvinklar och fönster. Denna ständiga variation gör att huset har en spännande särprägel.

I området ligger också en del relativt nybyggda hus. Från 1950–talet stammar Holger de Scharengrads väl avvägda kedjehus i kvarteret Bokens norra del. Det gamla Krönleins Bryggeri som anlades 1888 revs på 70-talet för att ge plats för flera radhus.

Radhus ritade av ~~Holger~~ de Scharengrad.

Strandvägen ca 1910.

Granet – Fängelsekyrkogård – Avrättningsplats

Mellan Artillerigatan och Selma Lagerlöfs väg ligger idag ett ganska tättvuxet parkparti som går under namnet Granet. Idag används en del av området till lekplats medan några större villor tangerar området vid Selma Lagerlöfs väg.

I den här dungen låg fängelsekyrkogården när Citadellet användes som tvångsarbetsanstalt. Man utförde också avrättningar här. Den sista avrättningen i Landskrona kunde beses här den 6 mars 1872 då fången Carl Otto Andersson halshöggs. Andersson var intagen på Citadellet dömd för mord på en fabriksarbetare i Motala. Nu straffades han för ytterligare ett mord på sergeanten Anders Lindh som svarade för den inre bevakningen på Citadellet.

Strandvägen idag

Hela kedjan av hus längs Strandvägen har ett stort kulturhistoriskt värde. Äldre bilder visar ännu flera hus i området. De som är kvar är det angeläget att bevara. Genom ändrade boendekostnader och ändrade krav på bekvämlighet har många hus dock kommit att betraktas som svårbeboliga. Det är viktigt att man tänker igenom vad man kan använda dem till förutom som bostäder för enskilda familjer. Olika alternativ kan tänkas – det viktiga är att de finns kvar som minnen från en annan tid.

Frans Ekelund lät bygga sin egen privatbostad på vallgravskanten år 1920.

RÅD och REKOMMENDATIONER

vid ombyggnad och byggnadslovsprövning

Alla hus har en egen arkitektur som det är viktigt att bevara. De stora tomterna kan dock utnyttjas för fler villor under förutsättning att anpassning av nytillkommande bebyggelse sker.

Vid underhåll och renovering skall man tillse att kraktären bibehålles det gäller fasaden och takmaterial liksom dörrar, fönster och övriga detaljer.
Även interiört har många av husen stora världen av kulturhistoriskt intresse – paneler, stuck, kakelugnar och snickerier.
Avstyckning av tomter medför nytillkommande bebyggelse. Ett krav är god anpassning vad avser skalan på de nya husen liksom en genomtänkt placering av dem.

Krönleins bryggeri låg vid Strandvägen. Bilden från 1910-talet.

Interiör från en av Strandvägsvillorna, Villa Strandhem var familjen Ramels bostad.

Område 12

Hyllingelyckan

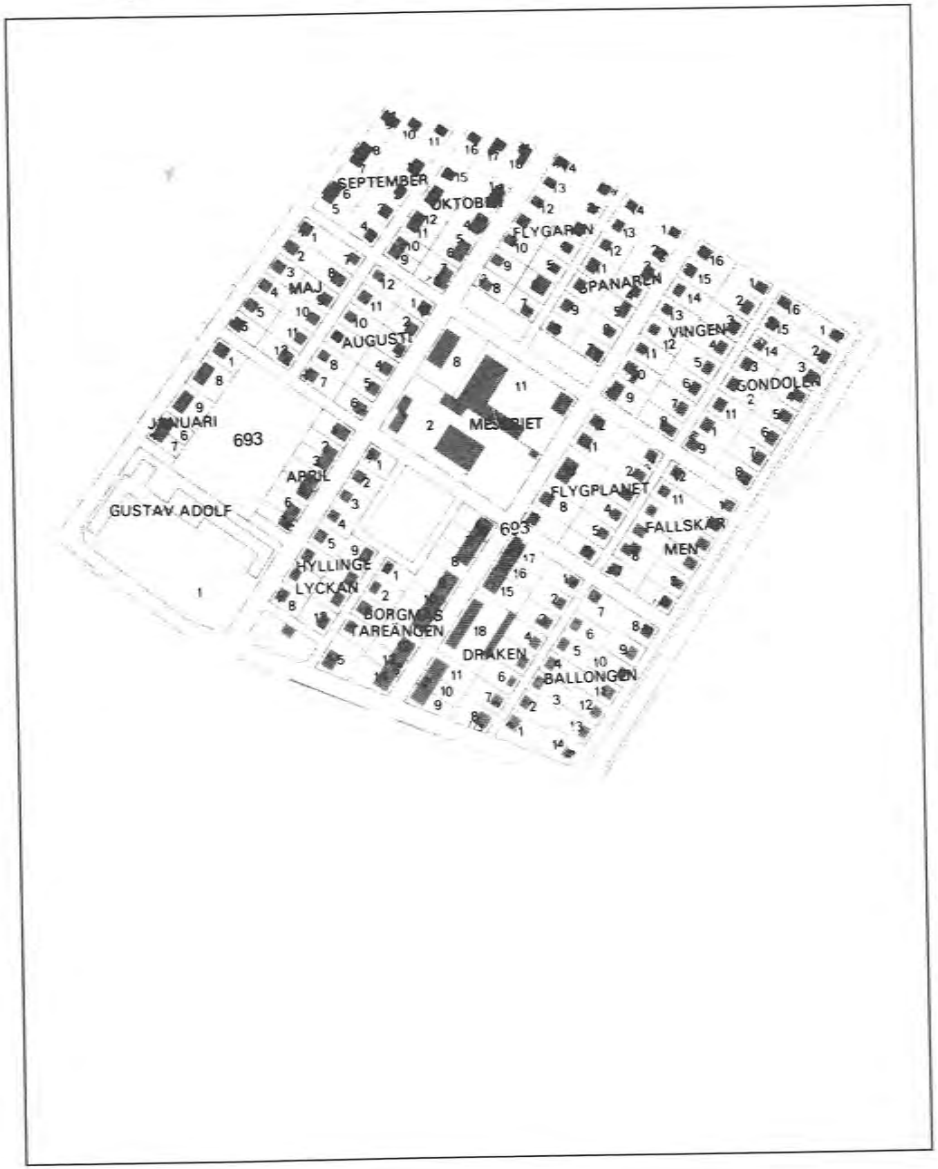

Hyllingelyckan

Området har troligen fått sitt namn efter ett stycke jord på en karta från 1850-talet. Hyllingelyckan var ett namn bland andra som betecknade åkerstycken runt staden. Ordet **Hyllinge** – står förmodligen för hål eller sänka, möjligen minner namnet om ett igenfyllt vattenhål eller bäckfåra, ordet – **lycka** anger att åkern var inhägnad.

Strax innan området kom att bebyggas anger kartmaterialet (1938) att en svinkoloni var lokaliserad hit. Ett synligt resultat av förbudet från år 1900 att hålla svin inom staden. De samlades därefter upp i speciella områden – svinkolonier. De fanns på många håll i stadens utkanter och många landskronabor har berättat om den egna "svinahuddan".

1936 färdigställs den första stadsplanen i området som innan dess utgjort reservområde i stadsarkitekten Sundbärgs plan från 1902. I kv. Hyllingelyckan uppförs de första husen som fristående 1-våningshus med inredningsbar vind. Samma hustyp uppfördes också utan vindsvåning. Åren strax före och efter 1940 kommer området att byggas ut med varierande en- och flerfamiljshus. Som arkitekter till merparten av husen i området står stadsarkitekten Frans Ekelund, stadsarkitektkontoret, arkitekten Holmkvist och olika trähusproducenter.

I början av 50-talet framförs krav om rätten att bygga garage på tomtmarken. Av denna anledning omarbetades stadsplanerna för området så att de kom att passa den nya tidens krav. Planerna tillät att garagen byggdes två och två i tomtgränsen och att husen sammankopplades med garagen genom en mur. Härigenom skars den naturliga kontakten mellan gata och trädgård av.

Bebyggelsens utformning har likheter med föregångarna i Egna Hem om än i något stiliserad form. Enfamiljshusen varieras fortfarande i detaljerna. Detta kan bäst studeras i kvarteren Maj och September där bebyggelsen fortfarande är homogen och oförändrad. Som exempel kan nämnas gavelpartiernas variationer i kvarteret Maj. I dessa kvarter kan även de välbevarade trädgårdarna uppmärksammas.

Flera hus är försedda med pompösa portaler utförda i trä. Dessa accentueras extra kraftigt när de placerats på små låga en-våningshus.

Under senare år har området hastigt förändrats till följd av okänsliga upprustningar. Nya fasadmaterial, främst olika former av tegel, har medfört att byggnadernas tidsprägel gått förlorad. I flera fall har även husen tilläggsisolerats vilket förryckt husens proportioner. Fönster har sjunkit in i fasaden och takskäggen har blivit mindre.

De första monteringsfärdiga typhusen som byggdes i Landskrona torde ha uppförts i Hyllingelyckan i slutet av 1940-talet och i början på 1950-talet.

Område 13

Sandvången

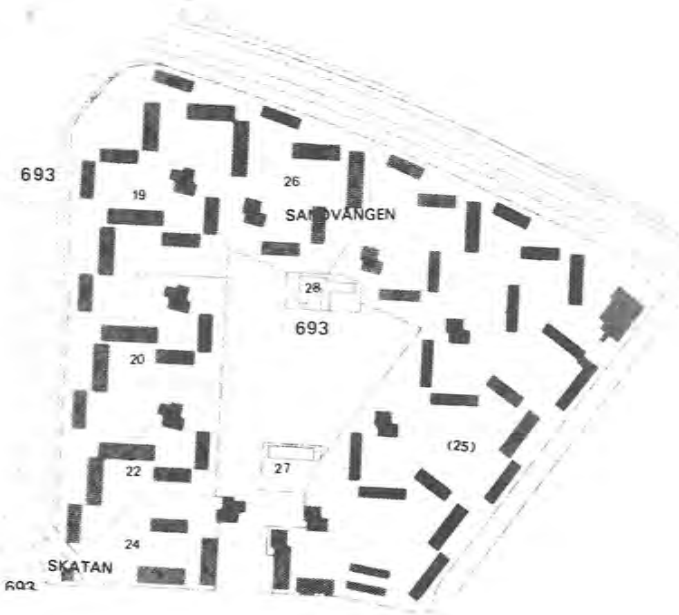

Sandvången

Landskrona hade under 40-talet ett efter sin tid mycket eftersatt bostadsbestånd. Med hjälp av 1945 års bostadsräkning kunde man beräkna hur stor del, av den dåvarande befolkningen, som måste utflyttas, från det då befintliga bostadsbeståndet, för att eleminera trångboddheten. Trångboddhetsgränsen sattes då vid två boende per bostadsrum. Det var dessutom mycket låg standard på de lägenheterna som fanns. I slutet av 40-talet hade Landskrona 9.000 bostadslägenheter, varav 1.750 var moderna. 3.000 var helt omoderna och 64 av dessa var förbjudna för barnfamiljer samt till detta 121 utdömda bostäder.

Enligt 1945 års generalplan ville man därför satsa på ett nytt stadsområde – Sandvången. Sandvången skulle få en genomtänkt och totalplanerad bebyggelse. Området skulle ansluta till befintlig villabebyggelse i söder och öster, begränsas av Helsingborgsvägen i väster och den planerade Ringvägen i norr. Man förväntade sig en mycket omväxlingsrik stadsmiljö av nytt slag. Området planerades för 470 hyreslägenheter och 170 radhuslägenheter. De minsta lägenheterna, huvudsakligen planerade för familjer utan barn, skulle placeras i 6-vånings punkthus, de mellanstora i 2–3-vånings lamellhus och de största i 2-vånings radhus med egen trädgård. 1949 beräknades antalet innevånare till 3.000 varav 1.450 barn. Dessa bostäder skulle få gemensam värme- och tvättanläggning, ett mindre butikscentrum och i områdets östra del planerades en barnstuga och en folkskola. Utefter Ringvägen avsattes ett område för lättare industri. Där bland annat Schlasbergs konfektionsindustrier flyttade in i början av 50-talet. Den blandade bebyggelsen skulle grupperas omkring ett centralt grönområde med lekplatser.

Som komplettering till den centrala idrottsplatsen sydost om Karlslundsparken ville man förse samtliga i generalplanen föreslagna bostadsområden med bollplaner för barn mellan 7 och 15 år. För Sandvångens del planerades den i kvarteret Lejonet öster om Piläkersgatan och norr om den planerade skolan och barnstugan i kvarteret Ugglan. Dessa planer fullföljdes aldrig och även bebyggelsen fick en något annorlunda karaktär än man från början projekterat.

Man inledde byggnationen i östra delen av Sandvången och byggde radhus, punkthus och lamellhus enligt planerna

Skiss från ett av tävlingsförslagen.

men trycket på bostadsmarknaden var hårdare än generalplanen förutsett och den västra delen projekterades om till en tätare och högre bebyggelse med 7-vånigs punkthus.

De, som var lyckliga nog att få lägenhet i Sandvången, fick alla ljusa moderna lägenheter med badrum, där årshyran växlade mellan 2.200 för fyra rum och kök (90 m²) i radhus och 810 kronor för ett rum och kokvår (26,3 m²) i punkthus.

När området 1961 var färdigutbyggt hade man förtätat bebyggelsen så att det fanns 813 lägenheter i stället för planerade 640.

(Ur "Ungdomsliv i Sandvången" B1-uppsats i etnologi av Birgitta Wokander och Staffan Hultgren.)

Sandvången idag

Sandvången utgör idag ett av Landskronas mest attraktiva hyreshusområden. Området var mycket välplanerat vid sin tillkomst. Det märks inte minst på de få förändringar som man gjort i området. Omgivningarna har vuxit upp och husen omges av grönska.

Vid kommande renoveringar bör stor hänsyn tas till den ursprungliga utformningen. Det är angeläget att områdets karaktär bevaras i sin helhet.

Sandvången under uppbyggnad.

Det murade huset

Det murade huset dominerar nästan helt och hållet Landskronas bebyggelse. Antingen det rör sig om de små husen i stadens utkanter eller hus uppförda efter noggranna ritningar så är det ändå tillgången på byggnadsmaterial som styrt hur huset skulle byggas långt in i vår egen tid. Det är först efter 2:a världskriget som byggnadsindustrin inte längre behöver rätta sig efter vad trakten har att bjuda för råvaror.

I det medeltida Landskrona kan man förmoda att korsvirkestekniken varit dominerande i byggnadsbeståndet. Enklare hus uppfördes i en teknik som kallas lerkline, man smetade lera på stående käppar. Allt torkade så småningom och gav en stabil vägg. De förnämare husen uppfördes i tegel. Vid arkeologiska undersöknigar är det vanligt att hitta rester efter nedrivna tegelhus. De största tegelbyggnaderna från medeltiden har varit den stora stadskyrkan St. Johannes Baptiste från 1400-talets början, det medeltida rådhuset från samma tid och Citadellets huvudbyggnad som påbörjades i slutet av 1540-talet.

Teglet till dessa byggnader har man bränt inne i staden eller i dess omedelbara närhet. Rester efter en stor medeltida tegelugn har påträffats inte långt från St. Johannes Baptiste i kv. Engelbrekt.

Tegel och korsvirke fortsätter att vara det helt dominerande byggnadsmaterialet då utbyggnaden under 1700-talet inleds. Återanvändning av tegel från de större medeltida byggnaderna kan också konstateras.

Under 1800-talet växer tegeltillverkningen ut till en viktig industri i Landskronatrakten. Man kan räkna till cirka 20 stycken tegeltillverkare i den närmaste omgivningen. En av anledningarna skall naturligtvis sökas i de föreskrifter som staden beslutar om. I de lokala byggnadsstadgorna blir det från och med 1860-talet bara tillåtet att använda tegel som byggnadsmaterial. På det sättet vill man bland annat försöka hejda de förödande bränderna. Det sker också en stor export av tegel.

Murningen

Beroende på lerans sammansättning ändras färgen vid bränning. Finns det tillexempel mycket järn i leran blir tegelstenarna i färdigt skick röda. Saknas järnet blir färgen ofta gula eller gråguld. Andra färgsammansättningar kan också uppstå.

Muraren kunde alltså välja färg på teglet då huset skulle uppföras. Vanligast var att använda det billiga, gulgrå teglet som man stöter på i Borstahusen t.ex. Dyrare tegel användes främst till större byggnader som Vattentornet eller Dammhagsskolan.

Oavsett om det gällde att bygga större eller mindre byggnader så präglas murverket av hantverksskicklighet och omsorg. Mönstervariationerna i de äldre murverkens förband är många och tillsammans med de lätt flammiga stenarna ges en lugn och harmonisk väggyta som bjuder ögat på lagom omväxling.

Förr användes teglet alltid som ett bärande element i byggandet. För att väggen skulle hålla samman krävdes att tegelstenar stack in i muren för att binda ihop ut- och insidan. På det sättet fick man ytterligare en naturlig variabel i väggens uppbyggnad.

Idag fungerar tegel nästan uteslutande som dekoration. Man väljer att ha tegel istället för puts och färg. En sådan vägg får aldrig samma liv. Murverket blir stereotypt och stelt och väggens uppbyggnad ser inte logisk ut.

Fogarna utfördes förr ofta med speciella fogslevar som hade olika profiler. Utsattes fogarna för hårt väder målades de med vit kalkfärg. I Borstahusen var detta ett vanligt mönster, och än idag har vissa hus bevarat denna tradition.

Tänk på detaljerna – de är viktiga för husets helhet

Förändringar av boendevanor leder ofta till krav och önskemål om husens förändring.

Förutsättningarna för boendet ser idag helt annorlunda ut än det gjorde då husen som vi vill skydda en gång byggdes. Det ligger i sakens natur att en bruksvara vars användning förändras också får ett annorlunda utseende. Det är ändå viktigt att bebyggelsens typiska uttryck tas om hand och att de förändringar som görs underordnas den tidstypiska karaktären.

Alla detaljer som ger huset sin speciella form och sitt speciella utseende är uttryck för den tid som huset tillkommit i. Om bebyggelsen skall kunna behålla sin tidsmässiga karaktär är det därför viktigt att även de små detaljerna vårdas. Förändringar av små detaljer kan te sig obetydliga när man betraktar huset som helhet. Det är först när man sätter in alla små förändringar i ett längre tidsperspektiv som man förstår vidden. På sikt leder många små ändringar till att helheten störs och husets ursprungliga kulturhistoriska värden blivit mindre eller helt går förlorade.

Puts och färg på murade hus

Kalkbruket man använde både vid själva murningen och putsningen tillverkades vid lokala bruk i städerna eller omgivningen. Så har skett alltsedan murningstekniken fick någon utbredning under medeltiden.

Kalkbruket användes både till murning och putsning. Därvid uppnådde man flera fördelar. Dels uppstod inga materialskillnader mellan murbruket och ytputsen dels använde man ett material som hade lätt att släppa igenom den fukt som alltid vandrar i ett hus.

Ytputsen lades som regel på som en slätputs, man eftersträvade alltså en slät yta. Däremot var det inte lika viktigt att hela väggen skulle vara jämn. Svaga inbuktningar tolererades liksom bulor, ofta beroende på små oregelbundenheter i underliggande mur.

Mindre vanlig var spritputsen, där ytbruket har ett inslag av naturgrus som ger väggen en knottrig yta. En metod som man ofta ser användas nu för tiden är kvastning. Man drar då med en borste i den våta ytputsen. Denna teknik har ingen förankring i den traditionella byggnadskulturen utan användes uteslutande för murverk som inte var till allmänt beskådande, t.ex. i källaren eller mot den slutna jorden.

Kalkbruk tillverkas idag av flera fabrikanter. Det levereras vanligtvis på säckar och finns i olika grovlekar. Tänk på att kalkbruk inte skall appliceras vid risk för frost eller starkt solljus. Jämn torktid är eftersträvansvärt. Tänk också på att kalkbruk bör ha längre blandningstid än moderna material.

Moderna putser

Under 1800-talet startade cementproduktionen i Sverige. Cement har därefter i allt högre grad kommit att användas även i putsprodukter. Kalkcementputsen (KC) har ett inslag av cement i kalkbruket vilket gör att slutresultatet blir stelare och hårdare än ren kalkbruk.

Många äldre hus har putsats med KC-bruk under senare år. Det ger ett tätare ytmaterial som inte alltid är hälsosamt för det gamla huset. Den nödvändiga fuktvandringen hämmas vilket kan ge fuktskador och andra problem.

Putsen kan också bli starkare än underlaget vilket kan leda till att teglet spjälkas och går sönder.

Med de nya putserna har också nya metoder för appliceringen tagits fram. Sprutning av putsen är en sådan. Det ger en knottrig yta som är helt stilavvikande i det äldre byggnadsbeståndet.

Färgen

När husen putsats återstod målningen av huset. Förr använde man alltid en kalkfärg som antingen lades på vit eller med inblandade färgpigment.

Kalkfärgen blandades alltså av samma grundkomponent som det underliggande materialet. Härigenom uppkom en naturlig bindning mellan färg och puts. Färgskiktet skyddade putsen. Med tiden bryts färgen ner och det blir aktuellt med ommålning. Då borstas fasaden ren varefter ny kalkfärg kan läggas på underlaget.

Kalkfärgen kan färgas med traditionella jordartspigment. Färgerna skall inte ha för starka kontraster, det ger ett onaturligt intryck som inte var vanligt förr i tiden. Vid val av färg skall man också ta hänsyn till omgivande hus.

Moderna färger

Kalkfärgen har varit helt dominerande till långt in på 1900-talet. Det var naturligt att måla med kalk och alla målare liksom fabrikanter var väl förtrogna med teknik och material. När industri och byggenskap förändrats har också nya material kommit i produktion. Färger som baserats på kalkcement liksom silikat är resultat därav. Under de allra senaste decennierna har dessutom plastbaserade färger blivit mycket vanliga. De nya färgerna har också kommit att användas i det äldre byggnadsbeståndet vilket medfört stora problem. Ingen av de modernare produkterna är på samma sätt lämpad för målningsarbeten på äldre putsade ytor som kalkfärgen. Medan kalkfärgen väl förenar sig med underlaget så lägger sig andra färger ofta som ett skikt utanför putsen. Cementfärgen blir för hård och kan medföra att den porösare putsen skadas. Plastbaserade färger lägger sig som en tät hinna över väggen och putsen. Frostspänning och vittring uppstår sedan lätt. Den täta färgen leder också till att huset har långt svårare att göra sig av med den fukt som alltid finns i en vägg. Fuktproblem i väggarna kan aldrig stoppas eller hämmas med hjälp av en tät färg. Som regel försvåras problemen istället.

Pigmenteringen av de moderna färgerna stämmer sällan överens med äldre tiders färger. De moderna pigmenten som används i färgerna är färgintensivare och ger oftast allt för klara eller rena färgtoner.

När målar man med kalkfärg?

Skall man måla om sitt hus med kalkfärg måste vissa grundkrav uppfyllas. Man skall först och främst se till att fasaden är helt ren från alla gamla färgrester. Har fasaden tidigare varit målad med modern färg rekommenderas omputsning med kalkbruk. Mycket små färgrester av plast, oljefärg eller cementfärg resulterar ofelbart i färgavfall.

Både putsningsarbeten och målningsarbeten med kalkfärg skall göras under sommarhalvåret. Vid risk för frost skall man avstå, då frost innebär sprängningar i både färg och puts med sämre hållbarhet som följd.

I de äldre byggnadsordningar som fanns förr, angavs till och med inom vilka dagar som sådana här arbeten var tillåtna – t.ex. från 15 maj till 15 sept.

Tänk också på att inte måla en nyputsad fasad förrän ett par veckor efter att putsningsarbetet avslutats. Gör man det innan bruket brunnit ordentligt kommer problem att uppstå med både puts och färg.

Hur målar man med kalkfärg

Se alltså till att kalkputsen är ren och välbrunnen innan man startar. Fasaden bör sedan **inte** ligga i direkt solljus när arbetet utförs. Solljuset ger för snabb torkning och kan dessutom medföra färgförändringar. Det är också viktigt att arbetet utförs relativt snabbt. Annars kan färgskiftningen uppstå i skarvarna. Se också till att måla sammanhängande ytor vid samma strykningstillfälle. Lägg skarvarna vid hushörnan.

Kalkfärg kan köpas färdigblandad i säck och spädes med vatten. Man kan också blanda färgen själv. Beroende på vilken typ man väljer blir förfarandesätten olika. Läs anvisningarna på förpackningen, om ni väljer en färdigblandad.

Färdigblandad kalkfärg säljes av bl.a. Stråbruken AB och Ernström & Co.

Välj rätt färgton

Som nämnts har moderna färger starkt färgande pigment med klara, distinkta färger. De äldre jordartspigmenten blir aldrig lika dominant i gatubilden. Därmed framträder inte heller luftföroreningar som smuts på en sådan fasad i samma utsträckning som på en fasad målad med syntetisk färg.

Riksantikvarieämbetets kalkfärgslikare finns på Landskrona Museum

Riksantikvarieämbetet har i sin karlfärgslikare sammanställt nya kalkfärgsrecept med hjälp av äldre förebilder. Totalt omfattar samlingen 145 färger, fördelade på 29 grundfärger. Varje prov är struket på ett kalkbruksskikt för att den rätte lystern skall framgå. Proverna är blandade på pigment som finns i handeln idag, det skall alltså vara möjligt att blanda vilken kulör man vill.

Riksantikvarieämbetets kalkfärgslikare.

Både hos Stråbruken och Ernströms kan man beställa färg med Riksantikvarieämbetets kalkfärgslikare som prov och förlaga.

Hela provsamlingen finns på Landskrona Museum och lånas ut efter behov. Kom gärna och prata färg och färgsättning innan ni bestämmer er!

Läs mera

I "Kalkfärg på fasad", byggforskningens infoblad B4:1974 kan man läsa mera! Beställes hos Riksantikvarieämbetet tel. 08-78 39 000.

Kom ihåg att man utför en kulturgärning när man målar med kalkfärg.

Tak

Taken har också sin kulturhistoria. I Skåne var det förr två takmaterial som var helt dominerande. På landet fanns halmtaket och i städen det gula tegeltaket. Takteglet kom som regel från något närbeläget tegelbruk. Papptaket vann insteg på 1800-talet. Det lades i våder på trekantsläkt och ersatte ofta halmtaket.

Takpannorna var enkupiga och lades på en öppen takstol. Man kunde alltså se takteglet när man stod på vinden i huset. För att täta och stabilisera taket strök man kalkbruk på undersidan. Man fick ofta också mura fast nocken och de pannor som låg intill husgaveln.

Idag är det svårt att få tag på gult taktegel. Som ersättning har man valt rött tegel eller annat material.

Har man ett gammalt tegeltak bör man sträva efter att behålla det även efter en renovering. Det äldre ofalsade takteglet har en förmåga att kunna jämna ut ojämnheter i den gamla takstolen i och med att passformen inte behöver vara så exakt vid läggningen. Om antalet pannor inte räcker till båda sidorna på huset kan man välja ett nytt tegel mot gården och samla ihop resterande gamla pannor till en hel framsida.

Det finns fortfarande möjlighet att köpa äldre taktegel från företag i rivningsbranschen.

Plåt är också ett material som använts på tak i det äldre byggnadsbeståndet. Man använde dels järnplåt, dels kopparplåt. Plåten lades som regel i rutor vars kanter böjdes över varandra. Tekniken kallas falsning. Plåttaken var vanligast i hyreshusbeståndet. De små skånska husen har vanligen aldrig haft plåttak från början.

Plåt användes dock ofta till ståndrännor på taken för att leda regnvattnet till stuprören. Hängrännor förekom inte alls.

Ståndrännor och stuprör av äldre typ är specialtillverkade för det enskilda huset. Det gör att dimensioner och rörkrökar anpassats till husets förutsättningar vilket leder till att de smälter in i fasaden.

Nya material

Byggbranschen har under en följd av år lancerat nya takmaterial som på ett eller annat sätt försöker efterlikna de gamla tegeltaken. Vanligast är väl de nya betongtakpannorna som finns att köpa i alla upptänkliga färger.

Betongtakpannor ger ett annat intryck än det äkta teglet. De är oftare kraftigare i dimensionen och väger mer än det gamla teglet. En nog så viktig faktor då man skall lägga pannorna på en gammal takstol med klena dimensioner.

I handeln finns också olika typer av plåtmaterial som försöker imitera det gamla tegeltaket. De är alla tyvärr helt förkastliga ur både miljösynpunkt som kulturhistorisk synpunkt.

Fönstrets utseende under olika tider

Fönstren har haft olika utseende beroende på tillverkningstid och funktion. Under 1700-talet var glasen ofta små med många spröjsar. Vartefter glasbruken lärde sig att tillverka större glas då föll också spröjsar bort. Man strävade efter större glasytor.

I slutet av 1800-talet började man tillverka fönster helt utan spröjsar. De användes främst i de burgnare patricierhusen i stadens centrum. De mindre husen i utkanterna behöll spröjsarna på fönstren.

På 1910-talet återupptas bruket med ganska smårutiga fönster. Ofta är spröjsverken samlade till fönstrens överdel. Men på 20-talet återkommer bruket att utföra hela fönstret med smårutor.

I de delar av Landskrona som omfattas av bevaringsplan del 2 har fönstren ofta varit utformade med två öppningsbara halvor (luft) där varje halva haft tre rutor. Vid fönsterbyten har ofta spröjsarna fått stryka på foten.

En förändring av fönstren innebär dock ofta att husets hela karaktär förändras.

Behöver man byta fönster?

Ofta blir svaret på denna fråga ett nej. Det finns flera skäl till att vara skeptisk till fönsterbyten.

De äldre fönstren har kvaliteter som sällan uppmärksammas. Förr tillverkades alla fönster av speciellt utvalt virke som var tätvuxet och kådrikt. Detta borgade för ett långt liv. Äldre fönsterbågar har också en konstruktion som gör att delar kan bytas ut. Många fönster ser ut att vara kraftigt skadade vid första påseende. Skrapas färgen bort märker man dock att så inte är fallet. Ny färg och en omkittning är som regel den enda åtgärd som behövs.

Glasrutorna i äldre fönster har också sitt värde ur miljösynpunkt. Rutorna visar upp ojämnheter från produktionen som får fönstret att leva. Det skimrar alltid i en äldre ruta. I de nya glasen som är helt plana ser man aldrig skiftningar, de ter sig livlösa.

Termoglas

Under senare år har det blivit vanligt att fönsterbyten kommer på tal när man vill reducera energiåtgången i ett äldre hus. Nya treglasfönster med isolerruta eller termoruta är då det alternativ som bjuds. Nyare fönster med termoruta har alltid mycket kraftigare virkesdimensioner än de gamla. Detta resulterar i att husets karaktär förändras till det sämre. Ett annat resultat som man sällan tänker på är att ljusinsläppet blir mindre. Ibland kan fönsterytan minska med upp till 30–40%!

Undersökningar har också visat att den energibesparing man gör när man byter till treglasfönster är begränsad. Vissa undersökningar ifrågasätter till och med om kostnaden för det nya fönstret någonsin kommer att betala sig.

En anledning till att många just uppfattar de gamla fönstren som husets stora energislukare är ofta drag. Drag och otätheter kan emellertid lätt åtgärdas med nya tätningslister och en smärre korrigering av fönstret.

Nya fönster

Väljer man trots allt att byta hela fönstret finns det vissa tumregler man skall följa. För det första bör man sträva efter att det nya fönstret får samma konstruktion som äldre förlagor. Fönster i ett äldre hus bör vara öppningsbara och vara hängda på bågen så att fönstret vinklas utåt vid öppning. Fönstrets indelning med spröjsar och poster bör vara densamma som i det äldre fönstret. Spröjsarna bör vara "äkta" – spröjsar som klistras på eller som kläms fast i efterhand skall undvikas.

Ofta uppger fönstertillverkare och leverantörer att nya fönster ser likadana ut som de äldre. Detta stämmer sällan. Som regel blir dimensioner i karmar och bågar kraftigare än vad som tidigare var fallet. Som regel tillverkas inga nya fönster med alla de dekorativa profiler man använde förr.

Vill man vara säker på att det nya fönstret skall se likadant ut som det gamla, skall man begära att fönstren tillverkas efter detaljritningar som upprättats med det äldre fönstret som förlaga.

I nya fönster placerar man ofta en termoruta som innerruta. Termorutor går aldrig att fästa in i en lika smäcker båge som tidigare av den anledningen att termorutan aldrig kan hjälpa till att stabilisera bågen. Bågen måste i detta fallet vara helt styv. I äldre fönster hjälpte glasen till att stabilisera konstruktionen, vilket ledde till att virkesdimensionerna kunde hållas nere.

Idag tillverkas nya fönster också i aluminium, det finns till och med fabriker som gör hela konstruktionen i plast. Dessa fönster går aldrig att anpassa så att de smälter in i de förutsättningar ett gammalt hus bjuder, då konstruktion och utformning är helt atypisk. Men det finns också en annan dimension och det är valet av material. Man bör sträva efter att så långt möjligt hålla sig till de äldre beprövade och ur kulturhistorisk synpunkt riktiga materialen när man sysslar med gamla hus. Man för en tradition vidare och det är ett viktigt moment att uppmärksamma.

Färgsättning av fönster

Fönstren i det äldre byggnadsbeståndet har alltid varit målade. Man målade som regel med en linoljefärg som man blandade själv. Före sekelskiftet var färgerna ofta mörka i bruna och gröna toner. Under 1910-talet då fönstren återigen blev småspröjsade valde man en ljusare färgsättning, ofta vitt. Nya fönster kommer ofta färdigmålade och är som det sägs "underhållsfria". Det är naturligtvis en sanning med viss modifikation. Fönster kräver underhåll precis som alla andra detaljer som slits och utsätts för väder och vind.

Under senare år har nya fönster ofta varit laserade. Lasyren är en genomskinlig färg som gör att träets ådring lyser igenom. Denna teknik är helt främmande för det äldre byggnadsbeståndet.

Ytterdörren

Dörren till ett hus har mycket att säga om husets tillkomsttid och funktion. Precis som fönstren har ytterdörren skiftat i utseende beroende på när och var och i vilket sammanhang dörren tillkommit.

I de stora hyreshusen från 1800-talets slut är dörren ofta rikt utsirad och byggd i ädlare träslag som t.ex. ek. Portalen eller dörromfattningen utfördes ofta även den rikt utsirad för att förstärka intrycket av dörren som gräns mellan ute och inne.

I 1900-talshusen blir dörren mindre framträdande. Ofta ges tillfälle att se in i hyreshusens trappuppgångar genom att dörren försets med glasade partier.

I Egna Hemskvarteren kan man studera flera olika dörrtyper och entrepartier som alla ritats av husets arkitekt. Dörren och entrepartiet utgör alltså även i dessa hus en enhet med det övriga huset.

I 1800-talets traditionella bebyggelse, som till exempel i Kvarntorgsområdet och Borstahusen, var dörren oftast av enkelt snitt. Antingen en slät dubbeldörr där panelbrädorna lagts i mönster, fiskbensmönster var vanligt. Här fanns dock också trädörrar med speglar. Ibland med ett fönster i dörren. Ett genomgående drag var att alla dörrar hade så kallat överljus, ett spröjsat lågt fönster som gav ljus i vindfånget innanför dörren.

Nya dörrar

Dörren utgör en viktig del av husets helhet. Därför skall man vara försiktig om man vill åtgärda dörren på något sätt. Precis som förhållandet är med de äldre fönstren så tillverkades ofta dörrarna av gott virke. Målning och justering av dörren är ofta tillräckligt för att den skall fungera åtskilliga år till.

Kallras och otätheter är ofta anledning till att man vill byta dörr. Genom justeringar och tätning går det att förbättra, ofta går det dock inte att få dörren lika tät som en nyproducerad. Mycket av besvären som uppstår kan man åtgärda med billigare metoder. Ett draperi är många gånger bra hjälp mot drag. Man kan också bibehålla det gamla vindfånget när man bygger om huset.

Väljer man att sätta in en ny dörr skall man söka efter en typ som stämmer såväl vad avser format som utseende. Dörren skall alltid vara målad, gärna i samma färg som fönstren, åtminstone vad avser småhusen.

Att specialtillverka en ytterdörr med den gamla som förlaga kostar mer än en massproducerad. Husets trivselvärden ökar dock betydligt liksom försäljningspriset när huset skall avyttras. Investeringar i kulturhistoriskt riktig renovering betalar sig som regel när huset skall säljas!

Gå försiktigt fram när du renoverar ditt hus. Tänk på att det nya inte alltid är det bästa och att de metoder och material man använt genom flera sekler som regel är överlägsna nymodigheter som ingen tidigare prövat!

Dörrparti i ursprungligt skick i Egna Hems området.

Landskrona 1751 enligt ordinarie lantmätare Lars Lindblom. Citadellet finns inte markerat på grund av att det betraktades som militär hemlighet. 1751 hade inte utfyllnadsarbetena givit några större resultat varför den nya stadsdelen mellan hamnrännan och den gamla staden inte markerats.

1853 upprättades ovanstående karta av Gustaf Ljunggren.

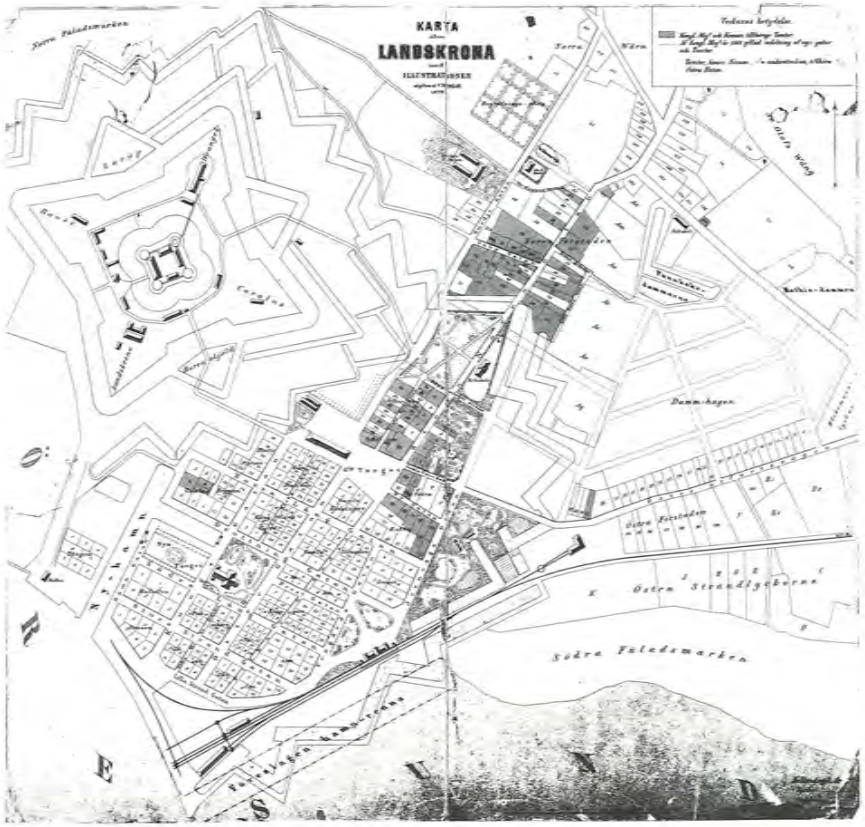

1870, strax före den nya byggnadsstadgans ikraftträdande publicerades denna karta.

Som en följd av 1874 års byggnadsstadga gjordes 1879 års stadsplan. Den redovisar såväl befintlig bebyggelse som planerad utbyggnad.

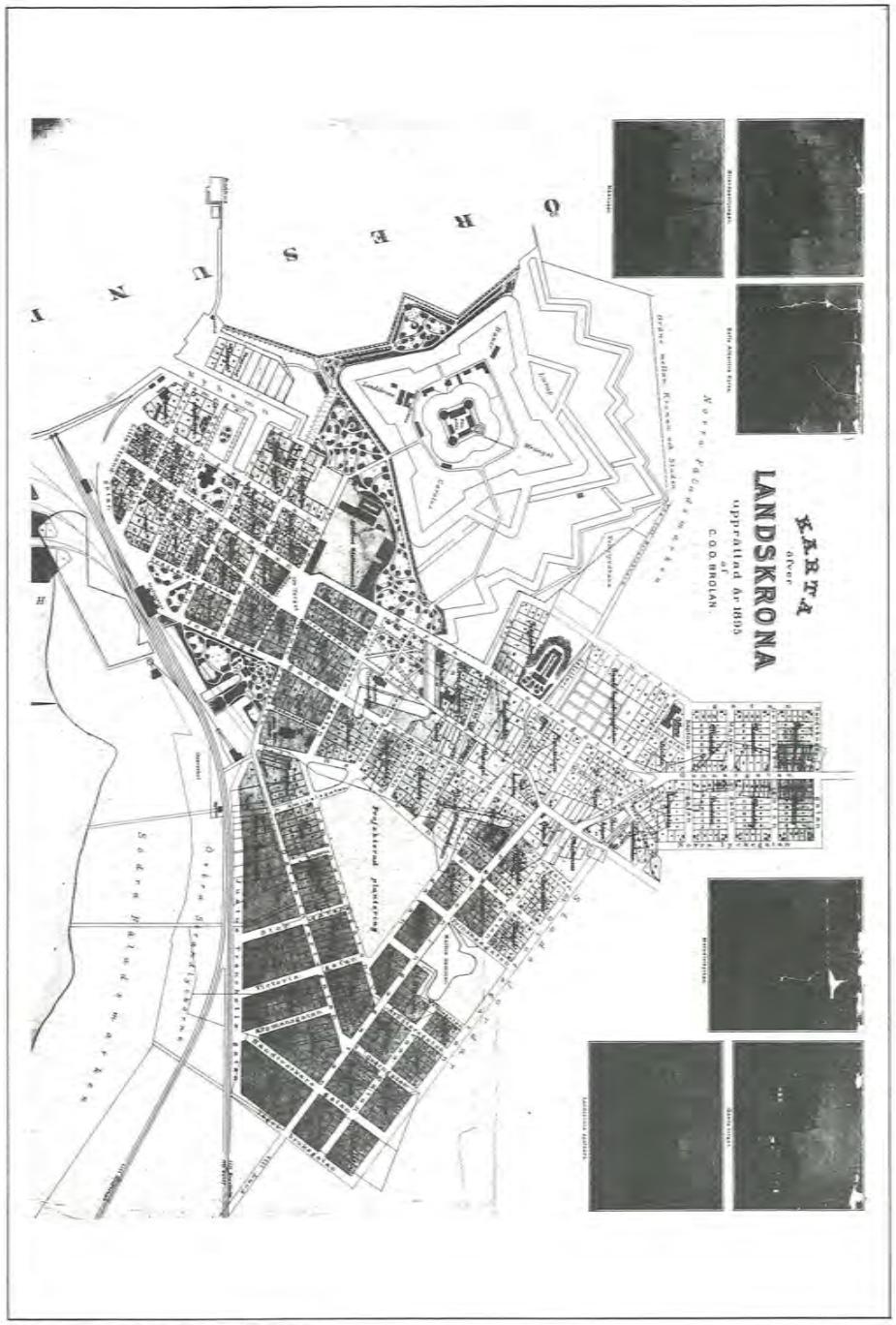

1895 års karta utgör en revidering av 1879 års plan.

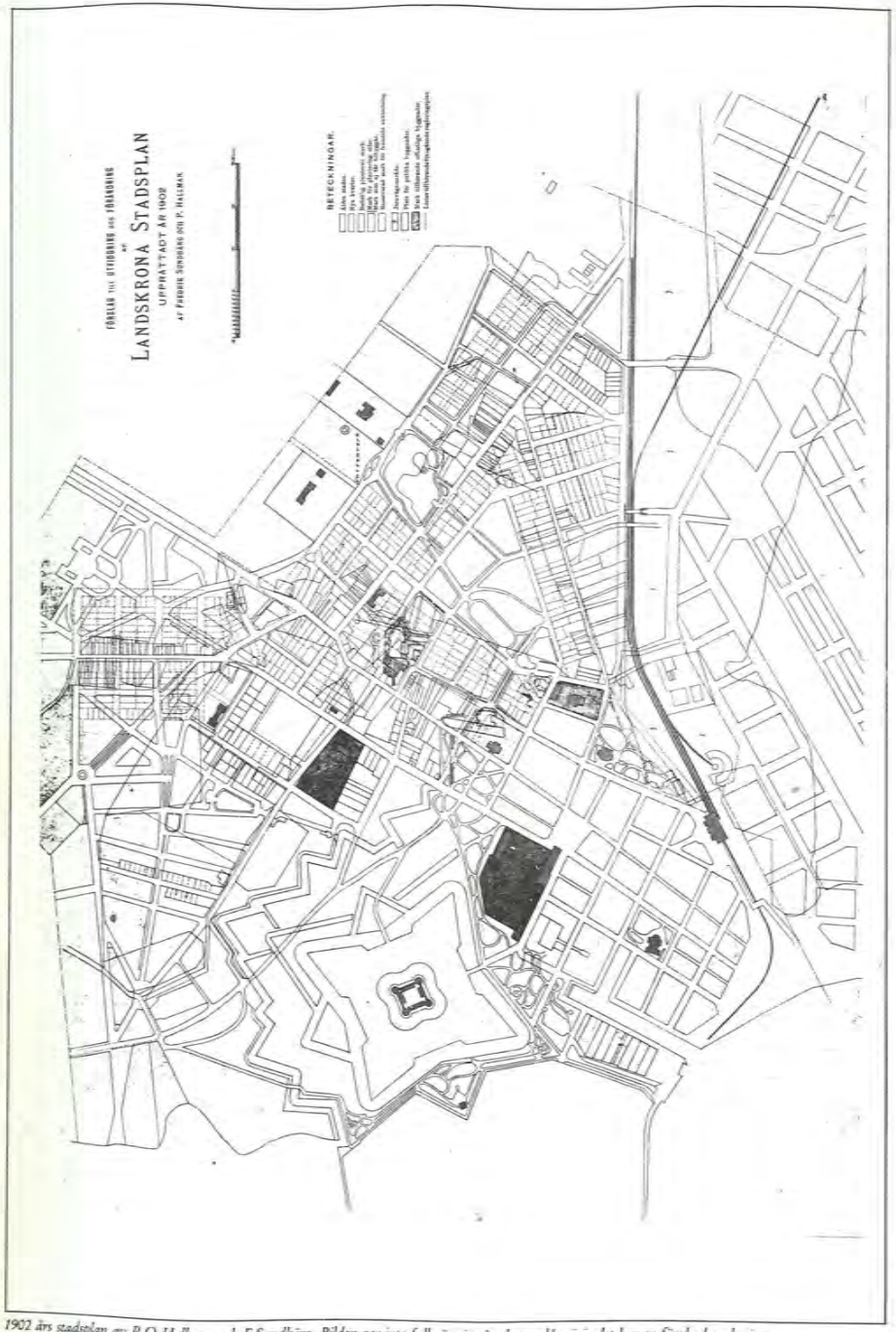

1902 års stadsplan av P O Hallman och F Sundbärg. Bilden ger inte full rättvisa åt planen då originalet har en färgkodmarkering.

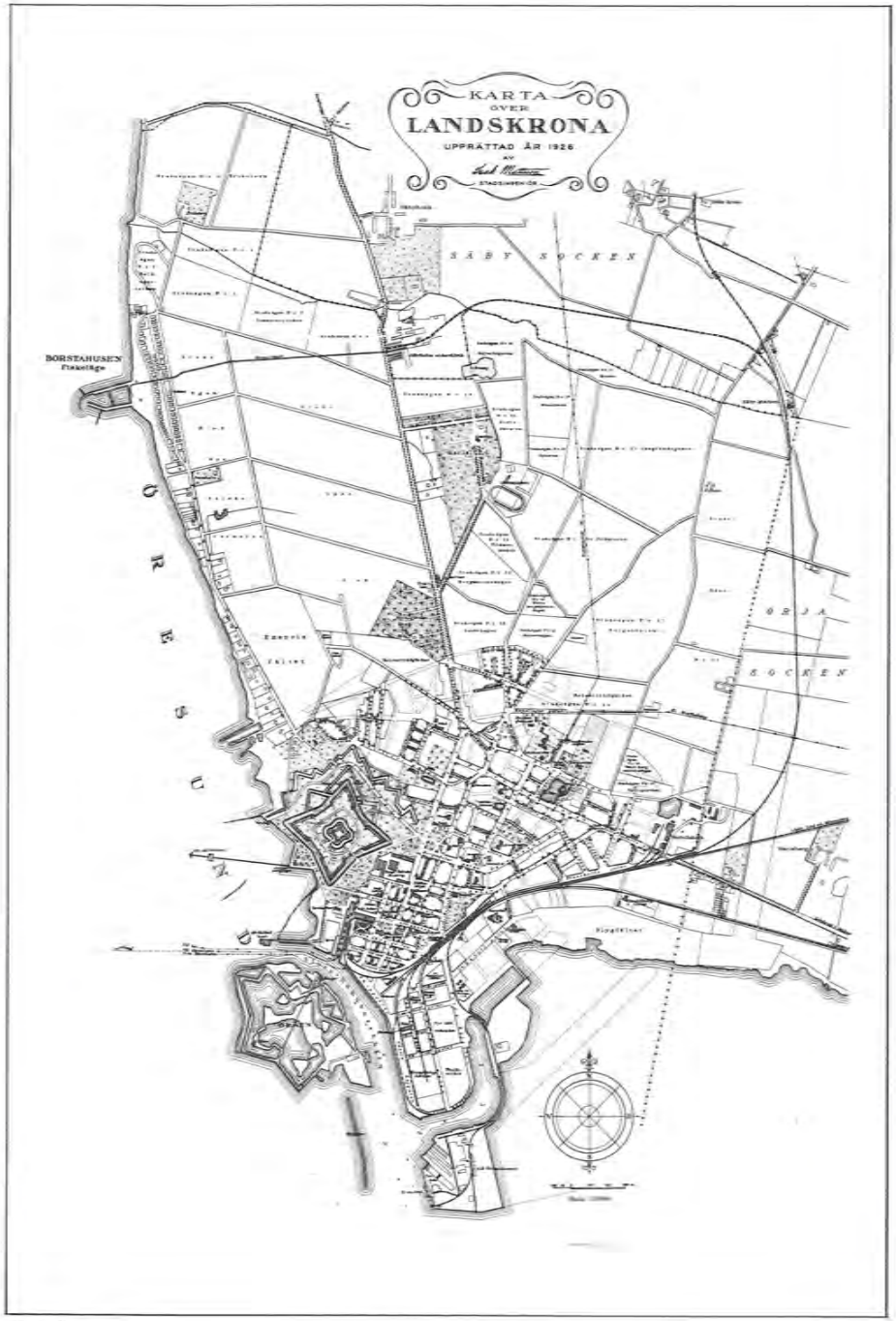

1926 års karta.

Källor

OTRYCKTA

Landskrona stads arkiv
Landskrona museums arkiv
Stadsingeniörsavdelningens arkiv
Byggnadsnämndens arkiv

TRYCKTA

Allmän litteratur

- Bevarandeplan för den medeltida stadskärnan i Ystad. Ystad kommun 1981.
- Byhuset, Gyldendahl förlag, von Jessen m.fl. 1980.
- Detaljplaneanvisningar. Planverket 1976.
- Enskede, miljöprogram. Stockholms byggnadsnämnd.
- Gamla stan-bevarande och upprustning – råd och riktlinjer. Stockholms byggnadsnämnd 1978.
- Gräv där du står, Lindquist 1978.
- Isolering uppåt väggarna. Antell, Paues 1981.
- Kalkfärg på fasad. Byggforskningsrådet B4: 1979.
- Kulturminnesvården, en sammanställning av gällande lagstiftning. Högner 1979.
- Kulturminnesvårdsprogram för Malmöhus län. Länsstyrelsen.
- Landhuset. Gyldendahls förlag. von Jessen m.fl. 1975.
- Plan och Byggnadsärenden. Planverket 1976.
- Skånsk byggnadsvård. Svedberg m.fl. 1975.
- Staden som hembygd. Sillén 1981.
- Stadsförnyelse – kontinuitet, gemenskap, inflytande. SOU 1981:100.
- Stenhusen 1880–1920. Byggforskningsrådet T12:1983.
- Sydsvenska dagbladets årsbok 1976.
- Så renoveras torp och gårdar. Hidemark m.fl. 1982.
- Söderhamns stadsbebyggelse. Söderhamns kommun 1985.
- Traditionella färgtyper. Riksantikvarieämbetet.

Litteratur om Landskrona

- Att bygga för framtiden–HSB 50 år, Jönsson 1983.
- Borstahusen – En etnologisk studie av ett fiskarsamhälle. Eckerdahl m.fl. 1976.
- Citadellets koloniområde, byggnadsvård. Stadsarkitektkontoret 1981.
- Egna Hem. Ekelund 1914.
- En medeltida kyrkogård vid St. Jörgens hopsital...Rapport. Nagmér 1983.
- Ett Egna Hemsområde i Landskrona, seminarieuppsats. Blennow 1982.
- Frans Ekelund arkitekt 1906–1923. Ekelund 1923.
- Generalplan för Landskrona. Eglers stadsplanebyrå 1951.
- Idrott genom 100 år. Jönsson 1982.
- Landskrona – från äldsta till nuvarande tid. Lindholm 1930.
- Landskrona koloniträdgårdar. Ekelund m.fl. 1920.
- Landskrona museum 50 år.
- Landskrona och jubileumsutställningen 1913.
- Landskrona Nya Stad – bevaringsplan del I. Inveterings- och saneringskommitteerna 1979.
- Landskrona stads äldre bebyggelse samt fornlämningar. Inventeringskommitten 1960.
- Landskrona under svenska tiden. Lovén 1908.
- Landskronaboken åren 1975–1985.
- Ord och Bild 1897.
- Sockerbolaget – Cardo 1907–1982. Kuuse 1982.
- Suellska stiftelsen 100 år. Lundius 1952.
- Svenska stadsmonografier. Stridh 1952.
- Varvet som var. Salomonsson, Wikdahl 1984.
- Weibullsholm 1870–1970. Weibull 1970.
- Ålderdomshem i Landskrona, stencil. Nilsson 1981.
- Öresundsvarvets verkstadsklubb. Berggren 1983.

Samtliga kvarter i undersökningsområdet med områdestillhörighet

Kvarter	Område
Abborren	9
Albano	1
Almen	12
Ansjovisen	9
April	11
Ascheberg	6
Asylen	5
Augusti	11
Bagaren	1
Ballongen	11
Banér	6
Bergtorsken	9
Berzelius	3
Bikupan	3
Biskopen	3
Björken	12
Blackfisken	9
Bofinken	2
Boken	12
Borgmästareängen	12
Boston	2
Braxen	9
Bryggaren	1
Bryggeriet	1
Börtingen	9
Citadellområdets kolonier	4
Cykeln	1
Dalkarlen	5
Delfinen	8
Diamanten	1
Domherren	2
Draken	11
Duvan	2
Ejdern	7
Eken	12
Engelbrekt	5
Esperanza	10
Fallskärmen	11
Filaren	1
Fingal	8
Fiskaren	1
Flundran	9
Flygaren	11
Flygplanet	11
Forellen	9
Friden	1
Fröjdenborg	1
Gamen	7
Ganymedes	3
Gjutaren	1
Gjörloff	6
Gondolen	11
Granada	1
Granaten	1
Gripen	8
Gustav Adolf	11
Gustav Vasa	8
Gyllenstjerna	8
Gyltan	9
Gäddan	9
Gösen	9
Hackspetten	2
Hajen	9
Hammaren	1
Hampan	2
Havslaxen	9
Helgeflundran	9
Helmfelt	6
Herkules	7
Hjorten	8
Holländaren	1
Hoppet	1
Horngäddan	9
Hummern	9
Hyllingelyckan	11
Hägern	7
Höken	7
Iden	9
Januari	11
Juno	7
Juvelen	1
Kabeljon	9
Kabeln	2
Kalkugnslyckan	9
Kardelen	2
Karpen	9
Klippfisken	9
Koljan	9
Korallen	1
Korpen	7
Krabban	9
Kristallen	1
Kräftan	9
Kummeln	9
Kvarnberget	3
Kvarnen	3
Kåglan	1
Laertes	8
Laken	9
Landora	5
Laxen	9
Laxöringen	9
Linet	2
Linné	5
Lutfisken	9
Lyckan	1
Långan	9
Lärkan	2
Läroverket	6
Löjan	9
Madrid	1
Maj	11
Makrillen	9
Malen	9
Maneten	9
Mejeriet	11
Milano	2
Minerva	8
Minnet	1
Mjölnaren	3
Munskänken	3
Muraren	1
Musslan	9
Målaren	1
Mörten	9
Najaden	8
Neptun	7
Nimrod	8
Nordenskjöld	5
Norra Förstaden	5
Norsen	9
Näktergalan	2
Oktober	11
Oplane	1
Oscar II	3
Ostronet	9
Palander	6
Pallas	7
Pelikanen	8
Piggvaren	9
Plåtslagaren	1
Rantzau	6
Repslagaren	2
Rubinen	1
Räkan	9
Safiren	1
Salpeterladan	3
Saluhallen	6
Sankt Erik	3
Sankt Göran	3
Sankt Olov	3
Sardinen	9
Saturnus	6
Sejen	9
Seminariekvarteret	8
September	11
Siken	9
Sillen	9
Sillgarnet	9
Sillnoten	9
Sillnärden	9
Sjöborren	9
Sjöhunden	9
Sjöhästen	9
Sjömannen	1
Sjötungan	9
Skarpsillen	9
Skrubban	9
Skäddan	9
Släggan	1
Slättan	9
Slätvaren	9
Smaragden	1
Smeden	1
Snickaren	1
Spanaren	11
Spiggen	9
Spättan	9
Stadsparken	5
Staren	2
Stenbiten	9
Sten Sture	6
Storken	7
Strömmingen	9
Stören	9
Suell	1
Svalan	2
Svarvaren	1
Svetsaren	1
Sågen	1
Taljan	2
Timmermannen	1
Tonfisken	9
Topasen	1
Torsken	9
Torstensson	5
Tranan	7
Trasten	2
Trekanten	5
Trossen	2
Tumlaren	9
Turkosen	1
Tycho Brahe	3
Tågvirket	2
Venus	8
Viljan	1
Vingen	11
Vitlingen	9
Vångvaktaren	3
Väderkvarnen	3
Yxan	1
Ålen	9
Örnen	7
Östra Förstaden	7

Fröjdenborg
Säby-
Engelbrekt
Norra Förstaden
M. Kyrkan
Sjukhus
Linné
Stads
parken
Vestra
Bredgatan
Folkskola
Nordenskjöld
Borg-
mästa-
regatan
Banér
Artilleri Etablissement
Anggarfv.
Norra
Roten
Norrgatan
Hotell
Bank
Carl
Rådmansgatan
Allm. Läro-
verket
Gamla
Östergatan
Gla Torget
Rådhuset
Gamla
Rådstugan
Östra
Nygatan
Roten
Gamla
stranden
Gräset
Mek. Verkst.
Hotell
Prest
gatan